

JURIDISKA FAKULTETEN
vid Lunds universitet

Erik Dalfelt

Rättegångsgudstjänst

Examensarbete
20 poäng

Handledare
Professor Kjell Å. Modéer

Ämnesområde
Rättshistoria

Termin
HT 2000

Innehållsförteckning

1. Inledning s. 4
  - 1.1 Syfte s. 8
  - 1.2 Teori och metod s. 8
  - 1.3 Material och avgränsning s. 8
  - 1.4 Disposition s. 9

2. Teoretisk anknytning s. 10

3. Det karolinska enväldet - Rättegångsgudstjänstens vagga s. 13
  - 3.1 Karl XI under Gud s. 14
  - 3.2 Häradshövdingen under överinseende av Konungens befallningshavare s. 15
  - 3.3 Kungen, prästen och allmogen s. 16
  - 3.4 Vägen till 1686 års kyrkoordning s. 18

4. Lagstadgad rättegångsgudstjänst från 1686 till 1989 s. 22
  - 4.1 1600-talet s. 22
  - 4.2 1700-talet s. 22
    - 4.2.1 1734 års lag s. 27
  - 4.3 1800-talet s. 30
    - 4.3.1 Brytningstid: Sekularisering s. 33
  - 4.4 1900-talet s. 34
    - 4.4.1 Kyrka och stat s. 35
    - 4.4.2 Tingspredikan *bör* bevistas s. 38
    - 4.4.3 Ett påtvingat nära samröre med kyrkan? S. 41
    - 4.4.4 Remiss år 1983 angående rättegångsgudstjänst s. 44
    - 4.4.5 Kyrkoförfattningsutredningen s. 49
    - 4.4.6 Avskaffandet i lag s. 52

5. Gudstjänsten s. 54
  - 5.1 Rättegångsgudstjänstens liturgi s. 54
  - 5.2 Rättegångsgudstjänst beskriven s. 56
    - 5.2.1 Jösse härad s. 56
    - 5.2.2 Västra Göinge, Nordals och Sundals härader samt Hallands södra domsaga s. 59
    - 5.2.3 Tingsstället i Leksand s. 60
  - 5.3 Rättegångsgudstjänst idag s. 62

6. Predikan	s. 66
6.1 Tingspredikan anno 1755	s. 69
6.2 Predikningar från sent 1900-tal	s. 72
7. Teoretisk summering	s. 78
8. Slutord	s. 80
Käll- och litteraturförteckning	s. 82

1. Inledning

För den medeltida kyrkan i Sverige gällde den katolska kyrkans rättsregler, den kanoniska rätten, samt de föreskrifter om den kyrkliga verksamheten som var upptagna i landskapslagarnas kyrkobalkar. Varken Magnus Erikssons landslag eller Kristoffers landslag upptog emellertid några kyrkobalkar. Därför kom landskapslagarnas kyrkobalkar, främst Upplandslagens, att förbli gällande under hela senmedeltiden. I och med reformationens genomförande i Sverige uppstod behovet av en ny kyrkoordning som kunde reglera den reformerade kyrkans författning och gudstjänstliv. Laurentius Petri, Sveriges förste protestantiske ärkebiskop och bror till Olaus Petri, författade 1571 års kyrkoordning. Detta verk; ”ärkebiskop Laurentius Petris testamente till den svenska kyrkan, är reformationstidens främsta kyrkorättsliga dokument”.¹ Men behovet av en ny kyrkolag kvarstod. Först 1686 kom en lag till stånd, som dock till innehållet i stort byggde på 1571 års kyrkoordning. Den blev inget renodlat lagverk, utan innehöll en blandning av lagföreskrifter och liturgiska anvisningar med en stark spegling av tidens konservativa ortodoxi samt 1600-talets politiska idéströmningar. Dess utgångspunkt var uppfattningen om full identitet mellan kyrkligt och borgerligt samhälle.² Karaktären hos 1686 års kyrkolag var fast grundad i dess uppkomst under det karolinska enväldet ”med dess energiska strävanden efter maktkoncentration hos överheten”.³

Lagstiftningen i Sverige kom att påverkas på flera sätt av det karolinska enväldet. Genom Karl XI:s initiativ fick Sverige således en kyrkolag 1686. Samma år tillsattes den lagkommission som sedermera skulle komma att utarbeta 1734 års lag. Precis som 1734 års lag, föregicks 1686 års kyrkolag av flera förarbeten vilka inte ledde fram till någon lag. Karl XI grep själv in och påbjöd prästerskapet att utforma ett förslag för att en kyrkolag skulle komma till stånd. 1686 års lag blev Sveriges första kyrkolag sedan landet övergått till protestantismen. Kyrkolagen följdes 1687 av en förordning om rättegång i domkapitel, genom vilken förhållandet mellan kyrklig och världslig eller borgerlig rättskipning reglerades.⁴

Genom 1686 års kyrkolag infördes institutet rättegångsgudstjänst, även kallat tingspredikan. Fram till 1986 kom den svenska kyrkohandboken att ha en

---

¹ Kjellerström, Sven (1944), *Kyrkolagsproblemet i Sverige 1571-1682*, Samlingar och Studier till svenska kyrkans historia 11. Lund, sid. 26.

² Hofverberg, Stig, (1983), *Statsrätt och kyrkolag. En studie i lagstiftningsmaktens tillämpning - från Lex regia till folksuveränitetens princip*, Kungälv, sid. 17-26. Samt: Fredrik Sterzels anmälan av Hofverbergs arbete i SvJT 1985 s. 476- 481.

³ Sundberg, Halvar G. F. (1948), *Kyrkorätt*, Helsingfors, sid. 6.

⁴ Inger, Göran (1986), *Svensk rättshistoria*, Upplaga 3:1, Stockholm, sid. 75.

särskild ritual för denna gudstjänst som skulle inleda domstolarnas sessioner. 1989 avskaffades den bestämmelse i kyrkolagen som alltsedan 1686 hade reglerat rättegångsgudstjänsten. Ordningen upprätthålls trots detta än idag. Rättegångsgudstjänsten har under mer än 300 år varit en konkret beröringspunkt mellan den kristna religionen och svenska rättsliga institutioner. Den kan dock inte sägas utgöra en lika integrerad och, för den vanlige medborgaren, konkret påminnelse om kristendomens manifestation i rättsliga sammanhang som den religiöst grundade men nu i sin religiösa del, avskaffade vittneseden och domareden.

”Domarens egentliga uppgift innehålles i hans ed, som idag är sådan som den fordom har varit och som bör i alla sekler vara den samma”,⁵ skrev Stiernhöök 1672. Domar- och vittneseden innehöll sedan 1734 års lags tillkomst en försäkran inför Gud den allsmäktige och vid hans heliga ord. Eden avlades dessutom med handen på Bibeln. Domaren skulle döma efter Guds och Sveriges lag, ”så sant mig Gud hjälpe till liv och själ”.⁶

”Domarrollen inom det svenska rättsväsendet har integrerats med en religiöst legitimerad total institutionell ordning genom de domarregler [...] som sammanställts av Olavus Petri och som fortfarande återges först i Sveriges rikets lag.”⁷ Domarreglerna⁸ speglar ett synsätt som var gällande i Sverige ungefär fram till slutet av 1700-talet. Detta synsätt gav en religiös legitimering åt rättskipningen i sig och lagen som sådan. Stegvis kom såväl rättslärde som samhällsmedborgare i stort till åsikten att de rättsliga institutionerna, lagen och domarrollen, hade fått den utformning de har som ett resultat av människors vilja. Åsikten att rättsväsendet skulle ha någon form av gudomlig legitimation är idag helt främmande i Sverige. Olaus Petris domarregler kan ställas mot Ivar Strahls anmärkning i boken ”Makt och rätt”: ”Att Gud själv genom direkta befallningar givit vissa rättsregler, t. ex. tio Guds bud, eller instiftat vissa rättsliga institutioner, t. ex. ett kungadöme av Guds nåde, är en trossak och lämnas därför utanför framställningen.”⁹ Men trots denna insikt har domarreglerna bevarats i lagboken som en ”retorisk legitimation och markerar därmed att de rättsliga institutionerna är något utöver det vardagliga utan att för den skull kunna anses ha sakral karaktär”.¹⁰

---

⁵ Stiernhöök, Johan O:son (1672), *Om svears och götars forna rätt*, Översättning från det latinska originalet, Uppsala 1981, sid. 34.

⁶ Almquist, Jan Eric (1944), ”Domareden i historisk belysning”, *SvJT* 1944, sid. 44.

⁷ Gustafsson, Göran (1985), *Tingspredikan - Om en relation mellan religiösa och rättsliga institutioner*, Forskningsrapport 1985:6, Nr 190, Religionssociologiska institutet, Stockholm, sid. 4.

⁸ Domarreglerna inleds med orden: *En domare skall först besinna, att han är en Guds befallningsman, och det ämbete han förer, det hörer Gudi till, och icke honom själv, och därför hörer domen, som han avsäger, Gudi till, efter det han avsgd varder i Guds ämbete, på Guds vägnar, så att det är visserligen Guds dom, och icke människors.*

⁹ Strahl, Ivar (1994), *Makt och rätt*, Tionde upplagan, Stockholm, sid. 130.

¹⁰ Gustafsson, Göran (1985), *Tingspredikan - Om en relation mellan religiösa och rättsliga institutioner*, Forskningsrapport 1985:6, Nr 190, Religionssociologiska institutet, Stockholm, sid. 5.

Ederna har inte såsom Stiernhöök uppmanade förblivit oförändrade. 1948 kom också en helt sekulariserad sanningsförsäkran som möjligt alternativ. I en proposition vid 1975/76 års riksdag ingick ett förslag att som vittnesed skulle endast användas den tidigare alternativa sanningsförsäkran. Beteckningen *ed* föreslogs dock av praktiska och traditionella skäl behållas. Vid remissförfarandet ställde sig alla instanser utom två positiva till förslaget att det religiösa inslaget i edsformulären helt skulle tas bort. Positiva var bland andra Svea hovrätt och ärkebiskopen. Endast domkapitlet i Göteborgs stift samt Svenska kyrkans församlings- och pastoralförbund och enstaka enskilda ledamöter hos övriga remissinstanser menade att det dåvarande systemet borde behållas.¹¹ Med anledning av propositionen motionerade två moderata riksdagsmän om att det religiösa inslaget i vart fall skulle behållas som ett alternativ. Motionärerna menade att avskaffande av det religiösa inslaget i ederna var ”ytterligare ett avsteg i en sekulariseringsprocess som pågått i Sverige en längre tid och siktar mot avlägsnandet av allt som erinrar om vårt folks kristna bakgrund, vår nations rötter i Bibeln, vårt kulturarvs förankring i kyrkans traditioner”.¹²

Justitiekottets borgerliga majoritet avstyrkte förslaget om avskaffande av de religiösa inslagen i ederna med motiveringen att det innebar ”att man tvärt bryter mot månghundraårig tradition och hävd i den västerländska kulturkretsen”.¹³ Förslaget stod dessutom enligt utskottsmajoriteten ”i strid med de strävanden mot ökad förståelse för oliktankande som kännetecknat de senaste årens utveckling på det kyrkliga området”.¹⁴ Majoriteten hämtade därvid argument från domkapitlet i Göteborgs stift som framkommit vid remissförfarandet. Majoriteten föreslog en ändring av rättegångsbalken som skulle göra sanningsförsäkran och ed till likvärdiga alternativ och att eden således inte längre skulle få det företräde som det innebar att den som ville avlägga sanningsförsäkran själv måste ta initiativ därtill. Den socialdemokratiska och kommunistiska minoriteten i utskottet reserverade sig med ett konstaterande att det vid remissbehandlingen anförts att ”samhällsutvecklingen har gått därhän att det nuvarande edsformuläret för de flesta människor förlorat sin religiösa innebörd”.¹⁵ Minoriteten framhöll särskilt att en mycket stor majoritet bland remissorganen, däribland ärkebiskopen hade tillstyrkt att de religiösa inslaget i eden skulle tas bort.

Frågan ledde till en mycket omfattande debatt i riksdagen. Inläggen i debatten illustrerar väl olika stadier i en sekulariseringsprocess. En av de två ovan nämnda motionärerna, Herr Nilsson i Agnäs anknöt i sitt livfulla anförande till såväl Bibelns

---

¹¹ Proposition 1975/76:64 med förslag till lag om ändring i rättegångsbalken m. m sid. 37.

¹² Motion 1975/76:45 av herrar Nilsson i Agnäs och Fridolfsson med anledning av propositionen 1975/76:64 med förslag till lag om ändring i rättegångsbalken m. m.

¹³ Justitiekottets betänkande 1975/76:18 med anledning av propositionen 1975/76:64 med förslag till lag om ändring i rättegångsbalken m. m. jämte motioner, sid. 29.

¹⁴ A.a. sid. 29.

¹⁵ A.a. sid. 31.

lära om skuld, straff och försoning som till vad det innebar att bedja Fader vår. Hans syn på samhället och kristendomen uttrycktes bland annat i följande ord:

”Läran om samhället och ordningen finns även i Bibeln. Också läran om rättsskipningen. Jesus själv talade om domaren, inte blott om den yttersta domen. Han talade om domstolar och uppgörelser inför domstol och vittnesed. Det enda ordet i Bibeln om vittnesed är inte det som citeras ur bergspredikan. Den kristna kyrkan har i alla tider och allestädes hävdad denna yttre Gudsstyrelse och Guds rätt. Lagboken har alltså funnits i kyrkan. Därför kom eden att formos som den lytt sedan urminnes tid i vårt land. Det var naturligt för ett folk som en gång skrev Kristus främst i vår lag, och på det sättet blev också Sverige en rättsstat.”¹⁶

Nilssons inlägg visade att här talade ”en person som gjort den kristna tros läran sådan han en gång lärt den till sin egen uppfattning”.¹⁷ Denna argumentation kan jämföras med moderaten Fru Kristenssons försvar i kammaren för utskottsmajoritetens position:

”För mig personligen är det egentligen en fråga om tradition. Det är onödigt att genomföra en massa reformer, som inte har någon praktisk betydelse, i synnerhet när det gäller former som bryter gamla traditioner [...] jag tycker att det är synd att vi i framtiden säkert kommer att få uppleva, om regeringens förslag går igenom, att de gamla fina biblarna från Gustav Vasa och från Karl XII kommer att försvinna från våra domstolar. Är det nödvändigt?”¹⁸

Kristenssons inlägg kan beskrivas som ett inlägg från ”en person som har accepterat kristendomen som ett retoriskt system som är värt att bevara som en ram för samhällliga institutioner”.¹⁹ Reservanternas talesman Herr Lundgren (s) gav i sitt inlägg uttryck för en strikt separation mellan religion och stat. Den senare skulle enligt detta synsätt inte kunna använda den förra som legitimation för sin maktutövning. Lundgren uttalade att han var kristen och anförde att:

”Vi lever i ett samhälle som är pluralistiskt och som hyllar religionsfriheten. I ett sådant samhälle måste det vara olämpligt att edsavläggelsen vid våra domstolar sker med handen på Bibeln. Visserligen sägs det att edsavläggelsen ‘inför Gud den allsmäktige och vid hans heliga ord’ särskilt vill understryka det allvarliga i vittnesmålet, men det är oriktigt att samhället på detta sätt använder sig av en religiös akt. Varje form av religiös handling i en sekulär samhällsfunktion är kränkande för den kristna tron. Samhället äger enligt min uppfattning inte rätt att använda religiösa handlingar i sin maktutövning.”²⁰

Riksdagen beslutade i enlighet med reservationen och därmed avskaffades domstolseden med handen på bibeln samt övriga religiösa inslag. Intressant var att domareden också ändrades till följd av samma proposition, utan att denna tagits upp till debatt i riksdagen. Riksdagsdebatten om ederna illustrerar kristendomens

---

¹⁶ Riksdagens protokoll 1975/76:45, sid. 204.

¹⁷ Gustafsson, Göran (1985), *Tingspredikan - Om en relation mellan religiösa och rättsliga institutioner*, Forskningsrapport 1985:6, Nr 190, Religionssociologiska institutet, Stockholm, sid. 6.

¹⁸ Riksdagens protokoll 1975/76:45, sid. 183-184.

¹⁹ Gustafsson, Göran (1985), *Tingspredikan - Om en relation mellan religiösa och rättsliga institutioner*, Forskningsrapport 1985:6, Nr 190, Religionssociologiska institutet, Stockholm, sid. 6.

²⁰ Riksdagens protokoll 1975/76:45, sid. 179.

avtagande roll och sekulariseringens utbredning i det svenska samhället. Remissvaren, justitieutskottets betänkande och riksdagsdebatten hade många gemensamma nämnare med den diskussion som senare skulle komma att föras om rättegångsgudstjänstens vara eller icke vara. Debatten om ederna var emellertid mycket tydligare i termer av sekularisering, tradition och profana värden än vad som blev fallet när rättegångsgudstjänsten kom att avskaffas i lag. Detta berodde troligen på att vittneseden var ett område som potentiellt angick alla medborgare, medan rättegångsgudstjänsten tidigt hade kommit att bli en strikt professionell angelägenhet utan nämnvärd inverkan på den rättssökande allmänheten.

1.1 Syfte

Ändamålet med föreliggande arbete är att beskriva rättegångsgudstjänsten från dess instiftande i lag 1686 till dess avskaffande i lag 1990.

1.2 Teori och metod

Uppsatsen har en teoretisk anknytning som skall redogöras för nedan och återknytas till i slutet. Metoden blir således att utifrån angiven litteratur och källor beskriva ett specifikt historiskt händelseförlopp samt att ge detta en viss teoretisk inramning.

1.3 Material och avgränsning

Det finns fyra arbeten som behandlat rättegångsgudstjänsten: Göran Gustafsson "Tingspredikan - Om en relation mellan religiösa och rättsliga institutioner",²¹ Kjell Å Modéer "Tingspredikan - En levande tradition i ett förändrat samhälle",²² Eric Stapelberg "Från gången tid - Rättegångsgudstjänsterna",²³ samt Fridolf Wildte "Rättegångsgudstjänst".²⁴ Göransson nämner en avhandling på ämnet författad på finska och därmed utom räckhåll för icke finskkunniga. Från denna avhandlingens tyska sammanfattning kan utläsas att den behandlar bestämmelserna kring och praxis för de finländska rättegångsgudstjänsterna, deras liturgiska utformning och framförallt innehållet i 100 tingspredikningar från perioden före 1917.²⁵

---

²¹ Gustafsson, Göran (1985), *Tingspredikan - Om en relation mellan religiösa och rättsliga institutioner*, Forskningsrapport 1985:6, Nr 190, Religionssociologiska institutet, Stockholm.

²² Modéer, Kjell Å (1990), "Tingspredikan - En levande tradition i ett förändrat samhälle", I: *Justitia och Clio - Årets skärvor från skrivbord och katedrar*, Lund.

²³ Stapelberg, Eric (1970), "Från gången tid - Rättegångsgudstjänsterna", *SvJT* 1970 sid. 481-483.

²⁴ Wildte, Fridolf (1965), "Rättegångsgudstjänst", *SvJT* 1965 sid. 476-489.

²⁵ Gustafsson, Göran (1985), *Tingspredikan - Om en relation mellan religiösa och rättsliga institutioner*, Forskningsrapport 1985:6, Nr 190, Religionssociologiska institutet, Stockholm, sid. 9.

Domböcker, dagspress, spridda noteringar i biografier eller exempelvis bygdeskildringar och lagtext som reglerat rättegångsgudstjänsten och företeelser i anslutning till denna har använts i föreliggande uppsats. Materialet som insamlats till detta arbete syftar främst till att beskriva rättegångsgudstjänsten som en del av svensk rättskultur och samhällsliv i stort. Meningen är alltså inte att göra några teologiska eller kyrkorättsliga utläggningar annat än för att tydliggöra det primära syftet.

1.4 Disposition

I det följande skall rättegångsgudstjänsten beskrivas med dess behandling i lagar och förordningar som röd tråd. Nedan behandlas inledningsvis Karl XI, det karolinska enväldet, kungamaktens och kyrkans roller vid tiden för 1686 års kyrkolags tillkomst. Denna del skall tjäna som utgångspunkt för förståelsen av den närhet som fanns mellan kungamakt och kyrka vid tiden för rättegångsgudstjänstens instiftade. Endast med vetskap om detta förhållande kan rättegångsgudstjänsten och andra sakrala inslag i rättskulturen göras förståeliga. Någon djupare redogörelse för förhållandet mellan stat och kyrka eller mellan kyrkolag och statsrätt kommer inte att presenteras.

Därpå görs en kronologisk genomgång av de stadganden som reglerat rättegångsgudstjänsten och den debatt som tidvis förts från dess instiftande till dess upphävande. De förändringar som skett beträffande rättegångsgudstjänsten kommer att behandlas kronologiskt och ej tematiskt. Eftersom hälsan tiger still finns det mest material från tiden då rättegångsgudstjänsten på allvar började ifrågasättas. Därför har avsnittet om 1900-talet också blivit mest omfattande. Sist i den materiella delen finns en beskrivning av själva gudstjänsten respektive predikan som en del i denna. Avslutningsvis görs dels en summering av materialet utifrån den teoretiska ansatsen samt dels en mer personligt färgad avslutning.

2. Teoretisk anknytning

I det följande skall göras en teoretisk anknytning för föreliggande arbete. I slutet av uppsatsen görs en ”teoretisk summering”; en utvärdering av det presenterade materialet i ljuset av här framlagd teori.

Institutionen rättegångsgudstjänst kan studeras inte bara ur rättshistorisk synvinkel, utan exempelvis även ur religionssociologisk, vilket också gjorts,²⁶ rättssociologisk, antropologisk, historisk eller varför inte ur socialpsykologisk eller filosofisk synvinkel. En utgångspunkt skulle kunna vara de synsätt som presenteras i Peter L Bergers ”The Sacred Canopy” med undertiteln ”Elements of a Sociological Theory of Religion”.²⁷ I enlighet med synsättet att religionen mystifierar mänskliga institutioner pekar Berger på bland annat hur lagen getts en gudomlig sanktion sedan urminnes tid. ”Religion mystifies institutions by explaining them as *given* over and beyond their empirical existence in the history of a society.”²⁸ Berger och Luckman har vidareutvecklat denna mystifieringsprocess i boken ”Kunskapsociologi - Hur individen uppfattar och formar sin sociala verklighet”.²⁹ Temat i boken är att de sociala institutionerna byggs upp av roller. Men med tiden kommer rollerna att uppfattas som en objektiv realitet, ibland med en rättfärdigande gudomlig sanktion.³⁰ Författarna exemplifierar dessa tankegångar med just rättsliga institutioner:

”Rollerna *representerar* den institutionella ordningen. Denna representation sker på två nivåer. För det första representerar rollutförandet sig självt. Att fälla domar är t. ex. detsamma som att representera domarrollen. Den dömande individen handlar inte ‘på egen hand’ utan *qua* domare. För det andra representerar rollen ett helt institutionellt nexus av handlingar. Domarrollen står i förbindelse med andra roller, och helheten utgör den institution som rättsväsendet bildar. Domaren handlar som representant för denna institution. Bara genom sådan representation i utförda roller kan institutionen göra sig gällande i den faktiska verkligheten. Institutionen med dess samling av ‘programmerade’ handlingar liknar den oskrivna texten till ett drama. Om dramat blir verklighet beror på om levande aktörer gång på gång spelar de föreskrivna rollerna. Aktörerna förkroppsligar rollerna och förverkligar dramat genom att framställa det på den givna scenen. Varken drama eller institution existerar empiriskt annat än när de om och om igen blir verkliga på detta sätt. Att säga att roller representerar institutioner är alltså detsamma som att säga att roller gör

---

²⁶ Gustafsson, Göran (1985), *Tingspredikan - Om en relation mellan religiösa och rättsliga institutioner*, Forskningsrapport 1985:6, Nr 190, Religionssociologiska institutet, Stockholm.

²⁷ Berger, Peter L. (1969), *The Sacred Canopy - Elements of a sociological theory of religion*, New York.

²⁸ A.a. Sid. 90.

²⁹ Berger, Peter L. & Luckmann, Thomas (1979), *Kunskapsociologi - Hur individen uppfattar och formar sin sociala verklighet*, Helsingborg.

³⁰ Gustafsson, Göran (1985), *Tingspredikan - Om en relation mellan religiösa och rättsliga institutioner*, Forskningsrapport 1985:6, Nr 190, Religionssociologiska institutet, Stockholm, sid. 3.

det möjligt för institutioner att evigt existera på nytt, verkligt närvarande i levande individers erfarenhet.

Institutioner representeras också på andra sätt. Deras språkliga objektifieringar, alltifrån enkla verbala beteckningar till fall då de införlivas med ytterst komplexa symboliseringar av verkligheten, representerar dem också (dvs. gör dem närvarande) i erfarenheten. Och de kan symboliskt representeras av fysiska föremål, både naturliga och konstgjorda. Alla dessa representationer 'dör' emellertid (dvs. förlorar sin subjektiva verklighet) såvida de inte fortlöpande 'får liv' i verkliga mänskliga handlingar. När en institution representeras i och genom roller är detta alltså representationen par excellence, av vilken alla andra representationer är beroende. Rättsväsendet som institution representeras t. ex. givetvis också av juridikens språk, lagböckerna, rättsvetenskapliga teorier och slutligen av de etiska, religiösa eller mytologiska tankesystem som ytterst legitimerar institutionen och dess normer. Sådana av människor skapade företeelser som den skräckinjagande attiralj som rättsskipningen ofta omges av, och sådana naturliga fenomen som den åskskräll som kan uppfattas som det gudomliga utslaget vid en rättegång med gudsdom och som slutligen till och med kan bli en symbol för den yttersta rättvisan, representerar också institutionen. Alla dessa former av representation härleder emellertid sin fortsatta betydelse och till och med begriplighet från att de utnyttjas i det mänskliga handlandet, vilket här naturligtvis innebär handlande som typifieras i rättsväsendets institutionella roller.³¹

Utifrån detta resonemang kan institutionen rättegångsgudstjänst redan här sägas utgöra en form för legitimering av en rättslig procedur.

En annan teoretisk ansats kan göras utifrån de tankar som presenteras av Mircea Eliade i boken "Heligt och profant".³² Eliade gör en studie av det heliga rummet och den rituella uppbyggnaden av människans boningar, av olika tiders religiösa upplevelse, av den religiösa människans, *homo religiosus*, förhållande till sin värld, av det mänskliga livets egen helgd och sakralitet. Eliades syfte med dessa studier är att visa vilken klyfta som skiljer den religiösa erfarenheten från den profana. För den moderna och areligiösa människan representerar så till synes vardagliga, naturliga och enkla ting som staden, naturen, arbetet eller födan något helt annat än för människor i ett arkaiskt samhälle, eller till och med redan i förhållande till en bonde i det kristna Europa.

Eliade vill visa att det heliga och det profana utgör två sätt att vara i världen, som människor under förloppet av sin historia utbildat. Han gör vidare jämförelser mellan religiösa fakta från olika kulturer. Men alla dessa fakta har en utgångspunkt och ett förhållningssätt, det hos *homo religiosus*. Den religiösa människan undersöks i förhållande till den heliga tiden, myter, naturhelighet, människans existens, livets helgande och det heliga rummet. Angående det heliga rummet, säger Eliade att rummet för den religiösa människan inte är ett homogent begrepp. Rummet företer avbrott och rämnor, det har vissa delar som är kvalitativt olika de övriga. *Träd icke hit, sa herren till Mose, Drag dina skor av dina fötter, ty platsen där du står är helig mark* (2 Moseboken 3:5). I äldre bibelöversättning: *träd icke hit, tag dina skor af dina fötter; ty rummet, der du står uppå, är*

---

³¹ Berger, Peter L. & Luckmann, Thomas (1979), *Kunskapsociologi - Hur individen uppfattar och formar sin sociala verklighet*, Helsingborg, sid. 92-93.

³² Eliade, Mircea (1968), *Heligt och profant*, Stockholm.

ett heligt land. ”Det finns alltså ett heligt, dvs. ’kraftladdat’, betydelsefullt rum, och det finns andra rumsområden, som inte är heliga och följaktligen utan struktur och fasthet, med ett ord ’amorfa’.”³³ Denna bristande homogenitet hos rummet upplever den religiösa människan, enligt Eliade, som en motsats mellan det heliga, ”dvs. det som ensamt är *verkligt*, och det *verkligen* existerande rummet - och allt annat som omger det som en förmlös rymd.”³⁴ För den profana människan å sin sida, är rummet homogent och neutralt, ”det finns däri intet avbrott mellan kvalitativt olika delar”.³⁵ Vad som då bli intressant är hur rummet upplevs av den icke-religiösa människan, alltså en människa, som tagit avstånd från världens sakralitet och accepterat en profan existens, ur vilken alla religiösa förutsättningar utrensats.

Föreliggande uppsats rör sig över ett tids spann på närmare 350 år, men rummet är konstant; kyrkorummet och i viss mån platsen för tinget. Här skall inga kommentarer göras till detta tema, utan frågan behandlas vidare i den teoretiska summeringen.

---

³³ Eliade, Mircea (1968), *Heligt och profant*, Stockholm, sid. 14.

³⁴ A.a. Sid. 14.

³⁵ A.a. Sid. 15.

3. Det karolinska enväldet - Rättegångsgudstjänstens vagga

Under 1670-talet skaffade sig den unge Karl XI ett allt fastare grepp om rikets styrelse. Kungen ledde den svenska armén när de danska försöken att ta tillbaka de sydsvenska landskapen avvärjdes. Kungen fattade tillsammans med sina personliga rådgivare under kriget beslut utan att höra rådet. När sedan freden kom, fortsatte kungen att regera landet som under krigsåren. 1680 samlades den första riksdagen efter kriget. Kungen redogjorde för rikets svåra ekonomiska läge. Karl XI styrde sedan riksdagen så att den tillsatte en särskild domstol, som skulle granska hur förmyndarregeringen hade skött sig. Förmyndarna fick som resultat av detta betala både skadestånd och böter. Denna räfst var knappt slutförd förrän kungen fick riksdagen att besluta om indragning av vissa adelsgoods vilka kronan tidigare hade avyttrat. Detta var den så kallade reduktionen som steg för steg utvidgades under hela 1680-talet.

Räfsten och reduktionen förbättrade kronans finanser. Kungen stärkte sin maktställning på adelns bekostnad. Denna utveckling gick hand i hand med införandet av ett kungligt envælde. Karl XI ställde några frågor om sin maktställning till ständerna vid slutet av 1680 års riksdag. Svaret han fick var att kungen inte var bunden av någon regeringsform, att han själv kunde bestämma om han behövde höra riksrådet och att han inte var juridiskt ansvarig för sina gärningar. Med denna ständernas förklaring som grund, byggdes sedan enväldet ut i etapper.

Kontrollen över kyrkan skärptes genom kyrkolagen 1686. Kyrkan var ett mycket viktigt instrument för att föra ut nyheter och bedriva propaganda. Prästerna läste från predikstolarna upp kungliga förordningar och i sina predikningar framhöll de den kristna plikten att lyda den kungliga överhögheten.³⁶

1680 fick rådet vika för kungamakten. Vid 1682 års riksdag kom enväldets genombrott. Den teokratiska kyrkostyrelsen kom till tydligt uttryck i 1686 års kyrkolag. Kungen fick fri utnämningsrätt, särskilt av biskopar. Den andliga domsrätten inskränktes och kyrkotukten övertogs av staten. Kungen tuktrade i sista hand de ogudaktiga som bröt mot kyrkoplikten. Den religiösa innebörd som funnits i kyrkotukten, kom härigenom att blekna bort.³⁷

1686, samma år som kyrkolagen antogs, tillsattes den karolinska lagkommission som fick i uppgift att revidera lands- och stadslagarna och vars arbete fullbordades genom 1734 års lag. Vid Karl XI:s trontillträde var Kristoffers allmänna landslag från 1442 gällande rätt. Lagen motsvarade ingalunda tidens

---

³⁶ Bergström, B., Löwgren, A., Almgren, H. (1984), *Alla tiders historia*, Arlöf, sid. 154.

³⁷ Gustafsson, Berndt (1957), *Svensk kyrkohistoria*, Stockholm, sid. 111-112.

rättsmedvetande och behov. Sedan Karl IX:s tid hade det funnits planer på att reformera lagen och faktiskt arbete hade utförts, men utan resultat. Karl XI:s förtrogne, lantmarskalken Erik Lindsköld väckte på 1686 års riksdag åter den gamla frågan om lagens revision. Kungen önskade avhjälpa de gamla missförhållandena i lagen och samtidigt få enväldet stadfäst. Den 1 december tillsattes en lagkommission med Lindsköld som ordförande, efter det att ständerna antagit Lindskölds förslag och anhållit hos kungen, ”att lagen måtte överses, förbättras och bringas i god ordning på det för tiden brukliga språket”.³⁸

3.1 Karl XI under Gud

Karl XI var enväldshärskare men under Guds nåd. Kung Karl var kyrkans trogne son. Han förrättade varje morgon sina böner i kammaren liggande på sina knän. Kungen hade en livlig och varm gudsfuktan. Om han någon gång var förhindrad av sjukdom att delta i gudstjänsten, lät han hålla predikan i sitt yttre rum.³⁹ ”Han var övertygad om Guds direkta ingripande i människornas liv genom blix och eld och genom tecken i skyn. Hela hans uppfattning om kungadömet höghet var religiöst färgad. Hans strävan att skapa ett liktänkande folk och en enhetlig kyrka syftade ytterst till att avböja Guds vrede.”⁴⁰

1693 förklarade riksdagen att Karl XI var ”en envälds allom bjudande och rådande suverän konung, den ingen på jorden är för dess aktioner responsabel, utan har makt och våld, efter sitt behag och som kristelig konung att styra och regera sitt rike”.⁴¹ Visserligen kom enväldshärskardraget tillsynes här i främsta rummet. Men i vart fall för samtiden och inte minst för kungen själv, var det en självklar sak att det absoluta väldet var ett uppdrag från Gud. Inför Gud hade kungen själv att svara för sina handlingar. Denna teokratiska tolkning och acceptans av den karolinska suveräniteten var i stort sett allomfattande.⁴²

Kyrkan upplevde inte någon allvarlig förlust genom Karl XI:s utpräglade statskyrkodöme som kyrkolagen och andra lagar och förordningar återinförde. Kyrkan hade snarare varit hotad av adelns övervälde och tog då emot kungens närmast som en befrielse. Karl XI:s ärliga lutherska fromhet och positiva kyrkliga intresse kan inte nog framhållas. Han kände sig också tydligt förpliktad att på allt sätt stödja det ortodoxa kyrkliga arbetet. Kungen vakade personligen över både prästers och lekmäns renlärighet. Han krävde att biskopar och präster skulle inplantera lydningen mot överheten, det högsta organet för Guds vilja. I övrigt fick

---

³⁸ Fähræus, Rudolf (1923), *Sveriges historia till våra dagar - Åttonde delen. Karl XI och Karl XII*, Stockholm, sid. 255-256.

³⁹ Fryxell, Anders (1983), *Berättelser ur svenska historien, Band IV*, Urval från Axel Strindberg, Malmö, sid. 115.

⁴⁰ Åberg, Alf, ”Karl XI - enväldshärskare av Guds nåde”. I: *Den svenska historien 7. Karl X Gustav, Karl XI. Krig och reduktion*, Stockholm 1984. Sid. 89.

⁴¹ Pleijel, Hilding (1935), *Svenska kyrkans historia, Femte bandet, Karolinsk kyrkofromhet, pietism och herrnhutism 1680-1772*, Stockholm, sid. 11.

⁴² A.a. sid. 11.

de ganska ostört fortsätta sin religiösa gärning och sitt folkbildningsarbete liksom sin kyrkoledning.⁴³

När det i en predikan eventuellt framfördes kritik mot kungen, kunde han inte invända om denna kritik var stödd på Guds ord. Kungen stod nämligen även han under Guds ord och hörde på så vis till åhörarnas stånd.⁴⁴

3.2 Häradshövdingen under överinseende av Konungens befallningshavare

Alltsedan senmedeltiden tillämpades ett vikariesystem i häradsrätterna. Häradshövdingen erhöll sitt ämbete i förläning och tillgodogjorde sig den så kallade häradshövdingeäntan, en skatt, från häradet.⁴⁵ Adeln hade privilegium på häradshövdingetjänsterna, och häradshövdingeäntan räknades som en icke föraktlig inkomstkälla. Men i stället för att själv utöva ämbetet tillsatte den som fått förläningen en vikarie för att verka i sitt ställe. Många gånger lyckades ersättaren emellertid inte utöva ämbetet med auktoritet i förhållande till lekmannadomarna i nämnden och tingsmenigheten. Detta medförde att häradshövdingeämbetet på sina håll i realiteten blev en sekreteraretjänst. Vikarien kom också att kallas för lagläsare vilket beskrev hans uppgift i häradsrätten. Den äldste i nämnden kom i stället att inta en ledande ställning och tituleras häradsdomare. Systemet med lagläsare var dock inte en tillfredsställande ordning, ”och den allt organiserande Karl XI tog itu med saken i ett ‘Plakat om häradshövdingars substitutier’ av 1678”.⁴⁶ I detta hette det bland annat att ingen som anförtröts en häradsrätt, skulle hädanefter få tillsätta en ersättare i domarämbetet utan att denne prövats och godkänts av hovrätten. ”En helt ny attityd och inställning till häradshövdingeämbetet, nämligen att vederbörande skulle vara lagfaren och bosatt i sin lagsaga krävdes således för att återupprätta underrättsdomarens ställning. Karl XI genomförde en sådan reform 1680.”⁴⁷

Landshövdingen, konungens befallningshavande hade att tillse att lag och rätt skipades, att grövre brott beivrades och i vissa fall, att ombesörja exekutionen. Konungens befallningshavande skulle även se till att regeringens befallningar verkställdes.⁴⁸ Med landshövdingensinstruktionens ord: ”åligger thet honom [landshövdingen] så mycket som hans Embete ägnar och anstår / noga tillse / at ordentligen och wäl tilgår wid domstolarne / och at Kongl. Maj:ts undersåtare

---

⁴³ Holmquist, Hjalmar (1953), *Handbok i svensk kyrkohistoria 2. Från reformationen till romantiken*, Stockholm, sid. 124.

⁴⁴ Gustafsson, Berndt (1957), *Svensk Kyrkohistoria*, Stockholm, sid. 112.

⁴⁵ Björkman, Liss-Eric (1970), *Till tings i Södra Möre*, Kalmar, sid. 43.

⁴⁶ Hofrén, Manne (1960), *På rätten tingsstad*, Västervik, sid. 93.

⁴⁷ Modéer, Kjell Å (1989), *Juridiska yrkesroller i ett rättshistoriskt perspektiv*, Lund, sid. 8.

⁴⁸ Inger, Göran (1986), *Svensk rättshistoria*, Upplaga 3:1, Stockholm, sid. 83.

niuta Sweriges Lag / Kongl. Stadgar och Förordningar til god.”⁴⁹
Landshövdingens uppsikt över rättegångsväsendet omfattade för detta ändamåls uppfyllande särskilda instruktioner för tillsynen över häradshövdingarna. Det ankom således på landshövdingen att

”tilsee / at häradshövdingarne hålla laga ting om åhret / på rättan tid och ställe / och tidigt communicera landshövdingen om Terminens pålysande / jämwäl likmätigt Kongl. Maj:ts Resolution af then 5 Dec. 1684. Uti egne personer förrätta sine Embeten / och icke understå sig at bruka någon annan i sitt ställe / utan Kongl. Maj:ts nådige tilstånd eller något oförmodeligen påkommande laga förfall / som bör straxt gifwas Kongl. Maj:t tilkienna.”⁵⁰

För att allmogen inte skulle besvärmas av onödig kostnad, hinder, tidsspilla och långväga resa vid stämningarna, hade Kongl. Maj:t låtit förse varje häradshövding med ett hemman till boställe i häradet. Av den anledningen ankom det på landshövdingen att uppmana häradshövdingarna att vistas på de gårdar de fått sig tilldelade, eller åtminstone inom sin jurisdiktion. Häradshövdingarna skulle nämligen vara tillhands för allmogen med hjälp och råd.⁵¹

Inte minst skulle landshövdingen

”hafwa ett alfvarsamt inseende ther på / at Häradshövdingen och Nämnden komma nycktre och tidigt til Tingzhållandet / på thet the efter föregången Gudztienst och Predikan / straxt then morgonen kunna sätta sig / och alla Parterne blifwa hörde och afhulpne för än tingz timman slutes”.⁵²

3.3 Kungen, prästen och allmogen

Prästernas uppgift i samhället var enligt Karl IX att med all flit driva katekesen, ”såsom hon av Luthero beskriven är och förmana undersåtarna till bot och bättring, trohet och rättrådighet både i religionen och emot deras överhet och att troligen efterkomma det de lovat och svurit hava”.⁵³ Enligt reformationens uppfattning styrde Gud världen genom två olika regementen, ett andligt och ett världsligt. I det andliga mötte Gud människorna med sitt frälsningsbudskap och i det världsliga med lag. Men båda var ett uttryck för Guds vilja och båda var lika nödvändiga. Genom det andliga regementet ville Gud göra människorna till kristna och genom det världsliga ville han uppehålla rätten, den yttre ordningen och freden. Härvid brukade Gud helt olika medel: ordet och svärdet. ”Ordets tjänare är prästen, svärdets är överheten. Men både präst och överhet äro Guds tjänare.”⁵⁴

---

⁴⁹ Kongl. Maj:ts nådige Instruktion för thes Landshövdingar. Dat. Stockholm then 28 januari. 1687. § 5. I: Schmedeman, Johan (1706), *Kongl. Stadgar...ang. Justitiæ och Exekutions-Ährenden*, sid. 1098.

⁵⁰ A.a. sid. 1098.

⁵¹ A.a. sid. 1098-1099.

⁵² A.a. sid. 1099.

⁵³ Kjöllnerström, Sven (1957), *Guds och Sveriges lag under reformationstiden*, Lund, sid. 83.

⁵⁴ Kjöllnerström, Sven (1952), *Kyrka och stat i Sverige efter reformationen*, sid. 2. Särtryck ur: Sv. Teol. Kvartalskr. 1953.

Prästerskapet var det stånd som hade kontinuerlig och nära kontakt med folkets huvudmassa under 1600-talet och karolinertiden. Efter 1620-talets krig var förlusterna stora och missnöjet i Sverige var utbrett på grund av utskrivningar och skattebördor. Prästerskapet gjorde vid denna tid en viktig insats för att hålla ihop hemmafronten. Prästen sågs som bondens beskyddare. Vid riksdagen samarbetade bönder och präster. Kyrkoherdarna och biskoparna intog en central roll i 1600-talets odlingshistoria då de verkade för folkbildning och höll efter råheten.

Den som inte var närvarande vid de obligatoriska gudstjänsterna i kyrkan på söndagarna riskerade att bli straffad om inte laga förfall förelåg. Även främlingar som befann sig i Sverige var skyldiga att besöka gudstjänsten. Prästen hade i det närmaste oinskränkt makt i församlingen och från predikstolen förmedlade han nyheter. Från predikstolen läste prästen såväl legala notiser som kungliga förordningar och officiella nyheter. Karl XI var inte den första eller sista kung som utnyttjade prästens centrala roll och inflytande i församlingen. När prästen stod i predikstolen kunde de församlade lyssna till kungliga proklamationer som försvarade en krigspolitik, eventuella utskrivningar och skatter eller helt enkelt manade till lugn och varnade för ohörsamhet.⁵⁵ Lydnaden för den enväldige Karl XI och hans lagar var en religiös plikt som kyrkans predikanter inte upphörde att förkunna. Det fanns de som var mer begivna på detta än andra. Vissa själasörjare uppträdde som rena propagandister för den statliga ordningen.⁵⁶

Efter att skånelandskapen erövrats 1679 hade försvenskningen sitt centrum i det nygrundade universitetet i Lund. Där utbildades ämbetsmän och präster för sin framtida verksamhet i de erövrade provinserna. Just de senare kom att bli instrumentella i försvenskningens processen. Predikningarna skulle vara på svenska. Det ankom även på prästen att tillsammans med klockaren undervisa i det nya språket. Karl XI ansåg bland annat mot bakgrund av det viktiga försvenskningensarbetet i de nya landskapen, det som en tvingande politisk nödvändighet att skapa en ny kyrkoordning.⁵⁷ Även på detta område var Karl XI själv initiativtagare. Metodiskt och energiskt skred kyrkan och kungen till verket med stöd av de tillsatta svenska prostarna. Katekeser, abc-böcker, psalmbok, kyrkohandbok och bibel på svenska trycktes för de nya provinserna, och ständiga visitationer övervakade användningen.⁵⁸

1686 års kyrkolag kom för svensken i gemen att innebära en blygsam början till en folkundervisning. Läskunnigheten blev mer allmän sedan kyrkolagen hade trätt i kraft. Lagen gav i denna del stöd för nya initiativ. Resultaten av undervisningen

---

⁵⁵ Åberg, Alf (1978), *Vår svenska historia*, Lund, sid. 205-206.

⁵⁶ Åberg, Alf (1958), *Karl XI*, Stockholm, sid. 157.

⁵⁷ Andréén, Åke, "Karolinsk fromhet och kungligt envælde", I: *Den svenska historien 7. Karl X Gustav, Karl XI: Krig och reduktion*. Stockholm, 1984, sid. 152.

⁵⁸ Holmqvist, Hjalmar (1966), *Från reformationstiden till frihetstiden*, Stockholm, sid. 120-121.

kan kanske vara anledningen till att katekesen och psalmboken i slutet av 1600-talet blev vanligare i bouppteckningar.⁵⁹

Sockenstämman och byalaget var tillsammans de strukturer som höll samman böndernas värld. Kyrkolagen av år 1686 blev en tungt vägande likriktare av sockenorganisationen och socknarnas verksamhet. Innan dess hade starka biskopar kunnat forma utvecklingen i sina stift, vilket märktes ned på sockennivå.⁶⁰ Sockenstämman var det lokala organet för böndernas självstyre. Alla de som sökte sig till samma kyrka och där hade sitt andliga centrum hörde till sockenstämman. Stämmans självskrivne ordförande var kyrkoherden. Böndernas lokala självstyre växte fram under kyrkans hägn. Kyrkan var byns enda kulturcentrum. Kyrkoherden tog ofta initiativet till en sockenskola och sökte tvinga föräldrarna att skicka sina barn dit. Vid de årliga prostvisitationerna prövades de ungas kristendoms- och läskunskap.

Kyrkotukten upprätthölls strängt och sockenstämman dömde ut böter för försumliga kyrkobesökare och skamstraff för dem som bröt mot tio Guds bud, särskilt det sjätte om äktenskapsbrott. Böter och kyrkostraff utdömdes för kyrkobuller, trätor, fylleri, för författande av nidvisor och åt föräldrar som försummade att undervisa sina barn. I de fall där stämman inte kunde driva igenom sina beslut, blev prästen tvungen att instämna tredskande sockenbor inför häradstinget.

Genom att delta i sockenstämman lärde sig bönderna att förhandla och samarbeta. Protokollen från dessa stämmor ger en bild av ett slutet, folkstyrt samhälle:

”Krigsåren drar förbi med utskrivningar av soldater och rapporter om dem som stupat i fält. Freden firas med ljus i ottan, och prosten kommer ibland på besök, men i den värld vi möter i protokollen finns bara socknens eget folk. De verkar alla för att hålla självstyrelsen vid liv, och de insatser som enskilda sockenpräster gjorde i folkstyrelsens tjänst är hedrande för dem och den kyrka de tjänade.”⁶¹

3.4 Vägen till 1686 års kyrkoordning

Sedan reformationen var åsikten i Sverige att den världsliga regenten även var kyrkans överhuvud. Reformationstidens arv i form av 1571 års kyrkoordning hade mer karaktären av bekännelseskraft än lag. Gränserna för kungens rättigheter var ganska obestämda vilket ledde till att hans kyrkliga makt berodde på vilken kraft regenten själv hade att göra den gällande. De svenska biskoparna var också olika starka och maktfördelningen mellan dem och kungen var även beroende av deras styrka. Under sådana förhållanden kunde inte någon direkt enhet i

---

⁵⁹ André, Åke, ”Karolinsk fromhet och kungligt envælde”, I: *Den svenska historien 7. Karl X Gustav, Karl XI: Krig och reduktion*. Stockholm, 1984, sid. 152.

⁶⁰ Bergström, Carina (1992), *Kyrkoplatser som socknens centrum*, Trelleborg, sid. 8-9.

⁶¹ Åberg, Alf (1978), *Vår svenska historia*, Lund, sid. 242-244.

kyrkostyrelsen sägas föreligga. 1571 års kyrkoordning innehöll mera principer för kyrkans organisation än föreskrifter om tillämpningen. Detta ledde till att det tidigt framlades förslag till praktiska normer i form av olika kyrkolagsförslag. Svårigheten att komma fram till ett resultat låg i kampen om makten mellan kyrkan och kungen.

1650 förordnande drottning Kristina en kyrkolagskommitté med Axel Oxenstierna som ordförande. Men redan efter 3 veckors arbete ”åtskildes ledamöterna och sammanträdde icke vidare”.⁶² På prästerskapets begäran utfärdade Karl X Gustav 1655 ett förordnande för en ny kommitté. Denna kommitté ledde trots många års arbete inte till något resultat vilket troligen berodde på meningsskiljaktigheter mellan ledamöterna. Två av kommitténs ledamöter kom sedermera med egna förslag till kyrkolag. Dessa arbeten inforrades av regeringen 1663 men detta resulterade i intet. Under tiden från Karl X Gustavs död debatterades frågan om kyrkoordning vid varje riksdag utan resultat. Under förmyndarregeringen fick den andliga och kyrkliga livaktighet som i hög grad präglade Kristinas och Karl X Gustavs årtionden ett hastigt slut.⁶³ Först sedan Karl XI såsom myndig själv tagit över rikets styrelse kom kyrkolagsarbetet att fullbordas.

Vid 1682 års riksdag gav Karl XI prästeståndet i uppdrag att skyndsamt utarbeta ett förslag till kyrkolag, för ”att en ifrån så långlige tider tillbaka efterlängtd och förbättrad kyrkoordning uti dess rike en gång måtte kunna komma i dagsljuset”.⁶⁴ Detta förslag blev på det hela taget en sammansmältning av de två förslag som inforrats av regeringen 1663. Prästeståndets förslag överlämnade kungen 1683 till en kommission bestående av endast lekmän. Dessa var företrädesvis jurister med uppdrag att utmönstra alla dogmatiska uttalanden samt att inskränka kyrkans självbestämmanderätt. Kommissionen utarbetade ett förslag som var färdigt i början av 1685. Förslaget antogs av ständerna och fastställdes av kungen i slutet av 1686. Därmed hade den ideologiska motsättning som fanns mellan naturrätten, som hävdade att kyrkan skulle vara underordnad regentens myndighet, och kyrkomännens krav på kyrklig frihet kommit till ett slut. Reformationstidens och ortodoxins gemensamma uppfattning var att teologiska och kyrkliga frågor var grundläggande för folkets och statens liv. Denna inställning bröts mot statsmännens moderna naturrättsliga uppfattning av religionen som en grund för laglydnaden i samhället även om religionen i och för sig skulle vara opolitisk. Med 1686 års kyrkolag hade det kungliga enväldet segrat i förhållande till kyrkan, helt i överensstämmelse med den naturrättsliga uppfattningen.⁶⁵

---

⁶² Cornelius, C.A. (1886), *Svenska kyrkans historia efter reformationen*, Förra delen, Uppsala, sid. 204.

⁶³ Kjellerström, Sven (1944), *Kyrkolagsproblemet i Sverige 1571-1682*, Samlingar och Studier till svenska kyrkans historia 11. Lund, sid. 321.

⁶⁴ Pleijel, Hilding (1935), *Svenska kyrkans historia, femte bandet, karolinsk kyrkofromhet, pietism och herrnhutism 1680-1771*, Stockholm, sid. 16.

⁶⁵ Andréén, Åke, ”Karolinsk fromhet och kungligt envælde”, I: *Den svenska historien 7. Karl X Gustav, Karl XI. Krig och reduktion*, Stockholm, 1984, sid. 152.

Det nya i 1686 års kyrkolag var dels att en mängd mål av övervägande världslig natur avskiljdes från de kyrkliga myndigheternas domsrett, och dels att dessa myndigheter fullständigt underordnades den världsliga makten. Den enhet som tidigare saknats för kyrkans ledning och organisation, uppstod genom att kungen helt och klart intog rollen som den högsta makten över kyrkan.⁶⁶

Varken i Laurentius Petris kyrkoordning från 1571, i nova ordinantia ecclesiastica 1575⁶⁷ eller i de förslag till kyrkoordning från Gustav II Adolfs regeringstid fanns några antydningar till att utövande eller inrättande av rättegångsgudstjänst tagits upp.⁶⁸ De lagförslag som föregick 1686 års kyrkolag antydde inte att rättegångsgudstjänster tidigare skulle ha förekommit eller ens varit påtänkta. Rättegångsgudstjänsten var inte upptagen varken i prästeståndets förslag till kyrkolag 1682 eller i ridderskapets författade project till kyrkoordningen anno 1685 d. 14 september.⁶⁹

Kyrkolagens föreskrifter om rättegångsgudstjänst innebar dock inte i sig någon omedelbar nyhet. Året före promulgationen hade Karl XI givit befallning om att gudstjänst skulle hållas vid alla tingsplatser så ofta det hölls ting. Detta hade skett genom ett den 24 juni 1685 i Kungsör till biskoparna i Sverige och Finland utfärdat brev. Detta kan förklara varför gudstjänsterna omnämns i vissa domböcker redan år 1686 trots att kyrkolagens innehåll inte kan förutsättas varit känt.⁷⁰ Brevet hade följande lydelse.

”Carl med Gudz nåde Sweriges, Giöthes och Wendes Konung etc...Såsom Wij finne både christeligt och nyttigt att förordna, det wijd alle tingsplatzer så ofta ting hållas skall må skee uthi kyrkiorne der sammanstädes en tillbörlig gudztjänst, och sedan först efter des lyckelige förrättande giöres en begynnelse med tingtandet, på thet man der wid må kunna förmoda en så mycket bättre wälsignelse och framgång; altså är här med till Eder wår nådige willie och befallning at I jämwäl öfwer hela Edert stift giöre en sådan förordnig att ett så lof- och christeligt bruk uthi wederbörlige kyrkior måtte oförsummeligen i acht taget warda så ofta någre ting hållas skohle kunnandes icke allenast samma gudztjänst så tidigt begynnas att den till klockan 8 om morgonen är aldeles sluten, uthan och då sådane texter uthur den Helige Skrift uthdragas och förklarar som wid sliکه tillfällen både för domarne, parterne och witnen kunne wara tiän och upbyggligt.
Kungsör d. 24 junij 1686”⁷¹

Riksregistraturen 1685 utvisar att brevet som sändes till biskopen i Västerås, fick en avvikande formulering. Föreskriften om rättegångsgudstjänst skulle gälla ”icke

---

⁶⁶ Pleijel, Hilding (1935), *Svenska kyrkans historia, femte bandet, karolinsk kyrkofromhet, pietism och herrnhutism 1680-1771*, Stockholm, sid. 206-208.

⁶⁷ Parvio, Martti (1966), *Canon ecclesiasticus*, Helsingfors, sid. 10.

⁶⁸ Kyrkoordningar och förslag dertill före 1686. I: *Handlingar rörande Sveriges historia*. Serie II (1872-1920), Stockholm.

⁶⁹ Kyrkoordningar och förslag dertill före 1686. I: *Handlingar rörande Sveriges historia*. Serie II, Tredje avdelningen, (1872-1920), Stockholm.

⁷⁰ Wildte, Fridolf (1965), ”Rättegångsgudstjänst”, *SvJT* 1965 sid. 478.

⁷¹ Landsarkivet i Lund, arkiv: Lunds domkapitel, signum och volymnummer: E I a : 4.

allenast för den delen som lyder under Wästmanland, hwarest i Västerås stift redan för detta den plägseden i föllie af Wår derom till Biskopen dersammastädes afgångne ordre ähr inrättat, uthan ock öfwer alt i hela Edert stiftt giöres sådan förordningh etc”.⁷² Wildte har emelleritd inte kunnat finna några upplysningar om den i brevet omnämnda plägseden. Han antar att Karl XI:s avsikt har varit att försöksvis införa gudstjänster av denna form i Wästmanland. Det skulle då enligt Wildte vara rimligt att tänka sig att överläggningar mellan biskopen i Västerås och konungen ägt rum i samband med något tidigare besök i Kungsör.

Wildte utgår från att förslaget om allmänna rättegångsgudstjänster väckts under det sista skedet av kyrkolagstiftningsarbetet, vilket utfördes efter Karl XI:s direkta ingripande. Han ser det vidare som naturligt att konungen skulle intressera sig för denna typ av gudstjänstform. Genom institutionen rättegångsgudstjänst öppnade sig en möjlighet för den med staten nära förenade kyrkan att i sin fostrande gärning tala direkt till domare, parter och vittnen, men också till den talrika tingsmenigheten som vid denna tid brukade samlas vid tingen. ”Rättskipningen var en världslig angelägenhet, men om rättens gudomliga ursprung borde ingen tvekan få råda.”⁷³ Wildte hävdar att föreskriften om rättegångsgudstjänst främst borde betraktas som ett led i det kyrkliga nydaningsarbetet. Dess samband med reformerna inom rättegångsväsendet under 1680-talet får dock inte förbises. Karl XI:s utfärdande av en särskild föreskrift om rättegångsgudstjänst innan kyrkolagstiftningsarbetet slutförts bör sett i sitt sammanhang inte vara överraskande. Inte ens Karl XI kunde säkert veta när kyrkolagsarbetet skulle kunna slutföras. Detta hade ju pågått under en mycket lång tid med nedslående resultat vilket inte gav anledning till optimism. Skillnaden mellan 1685 års nådiga brev och kyrkolagen låg främst i att föreskrifterna vidgats att omfatta inte endast häradsrätter utan även rådhusrätter och hovrätterna. Kyrkolagen införde även möjligheten att hålla gudstjänst på själva tingsstaden, ”en för den kommande utvecklingen betydelsefull detalj”.⁷⁴

Enligt Eric Stapelberg kan det antas att rättegångsgudstjänsten inte var någon nyhet, ”snarare torde det vara ett inlemmande i lag av en redan förekommande sedvänja”.⁷⁵ Enligt Stapelberg skulle denna kunna haft sina rötter ända tillbaka till heden tid, ”där tingsblot’ sades ha förekommit. Från den katolska tiden finns uppgifter om hurusom tingsmenigheten hörde mässan i den tingsplatsen närliggande kyrkan, innan den slöt upp vid tingen”.⁷⁶

---

⁷² Wildte, Fridolf (1965), ”Rättegångsgudstjänst”, *SvJT* 1965 sid. 478.

⁷³ A.a. sid. 478.

⁷⁴ A.a. sid. 479.

⁷⁵ Stapelberg, Eric (1971), *Domstol i Attundaland*, Stockholm, sid. 205.

⁷⁶ A.a. sid. 205.

4. Lagstadgad rättegångsgudstjänst från 1686 till 1989

Strävandena att skapa en full bekännelseenhet i Sverige förverkligades genom det karolinska enväldet. Detta skedde i det första kapitlet i 1686 års kyrkolag, där enheten i religionen kort och bestämt fastställdes som gällande lag. Reformivern för att skapa enhetlighet i det svenska kyrkolivets olika områden stannade inte med den nya kyrkoordningen även om denna var den viktigaste av nyskapelserna. Inom ett tiotal år skapades efter vartannat ny katekes, ny kyrkohandbok, ny psalmbok samt påbörjades en ny bibelöversättning.

I ett särskilt brev till konsistorierna den 21 december 1687 meddelade Kungl. Maj:t att kyrkoordningen blivit färdigställd. Samtidigt skickades exemplar av den nya kyrkoordningen ut till stiftet. Exempelvis skickades 225 exemplar av denna till Lund. Kungl. Maj:t föreskrev att kapitel efter kapitel skulle uppläsa i kyrkorna. Härmed skulle fortsätta så länge, att lagen blev känd och hos alla i gott minne.⁷⁷

Kyrkolagen av år 1686 kap. 2 § 13 löd:

”Så ofta Lagmans och HäradzTing infalla / skall Prästen om Morgonen / förr än Rätten sig sätter / hålla Gudztienst med Sång och Böner / samt någon tienlig Texts förklaring / som gifwer anledning til at betänkia thet Werckts vigtigheet / som företags skal; förmanandes så wäl them som i Rätten sittia / som them / hwilka för Rätten komma skola / Christeligen och tilböriligen at förhålla sig / och bedia Gud om uplysning och Wälsignelse. Hwilket alt skeer i Kyrkan / om hon så när är / eller / ther hon aflägsen är / på sielfwa Tingsstaden. I Städerna / hwarest Rätterna sitta hela året om / kan sådant wid åhrets begynnelse förrättas i hufwudkyrkan: Men wid våra Hofrätter / skeer thet i begynnelsen af Sessionerne, tå Präsdentem och samtliga Rättens Ledamöter / böra träda up i Kyrkan / och jemte anhörandet af en / til Wärdwet lämpad Predikan / åkalla Gud om Råd och* bistånd.”⁷⁸

4.1 1600-talet

Kyrkolagen gav ingen anvisning i fråga om hur predikoskyldigheten skulle fullgöras i den meningen att prästerna sinsemellan inte fick någon vägledning om vem som skulle förrätta rättegångsgudstjänsten. Frågan blev därför tidigt föremål för överväganden. Prästerskapet i Kalmar stift undrade sålunda vid 1689 års riksdag: ”Hvem som skall hålla tingzpredikan, antigen pastor i försambl:n, där tinget står, el:r om det beswäret går omkring i häradet?”⁷⁹ Sannolikt är att biskoparna dryftat frågan vid riksdagen, kanske erhöll de även direktiv i saken. Snart utbildades i alla fall den regel att predikoskyldigheten skulle fördelas mellan prästerna i kontraktet efter en uppgjord turordning.⁸⁰ Rättegångspredikningarna

⁷⁷ Landsarkivet i Lund, arkiv: Lunds domkapitel, signum och volymnummer: E I a : 4.

⁷⁸ Kyrkio- lag och ordning, som then stormächtigste konung och herre, herr Karl then elfte, ..., Tryckt av Johan Georg Eberdt, Stockholm, sid. 25. * Ordet ”och” är inte med i detta tryck, vilket för hand har markerats i texten: ”Råd + bistånd”, samt ”+ och” i marginalen.

⁷⁹ Prästerskapets riksdagsprotokoll 1680-1714 (1962), Norrköping, sid. 402.

⁸⁰ Wildte, Fridolf (1965), ”Rättegångsgudstjänst”, SvJT 1965 sid.479.

”skola hållas efter den tour, som af Contractsprosten i hvarje Stifts contract, bestämmes och i hvarje kyrka finnas bör”.⁸¹ I arkiven finns ett stort antal dylika predikolistor bevarade.

En annan oklarhet som gav upphov till frågor var frågan om *var* rättegångsgudstjänsten skulle hållas. Kyrkolagen utgick visserligen från att predikan skulle hållas i kyrkan. Gudstjänsten kunde emellertid hållas på själva tingsstaden om kyrkan var avlägsen. Kyrkolagen 2 kap. 13 § stadgade angående platsen för tingspredkan: ”Hwilket alt sker i kyrkan, om hon så när är, eller, ther hon aflägsen är, på sielfwa Tingsstaden.” Denna bristande exakthet föranledde skilda tolkningar. Mot bakgrund av att kungen påbjudit att predikan skulle hållas i Guds hus före ordinarie ting och domarsessioner, gjorde prästerskapet en hemställan vid 1679 års riksdag. Prästerskapet framhöll att predikan var det tillfälle då alla inblandade skulle ta del av de gudsord som var relevanta för rättegången och domarämbetet. Och vidare att

”lijkwähl som något missbruk eller försummelse wijd slijke tillfällen på någre orter lätteligen kunna hända, så åstundar prästerskapet för en christelig och mycket nyttig ordning skuld, det Kongl. Maj:t allernådigst tächtes wed tillfälle förbiuda låta, att tingzpredikningarne icke annorstädes än i Gudz huus (uthan ounwijkelig nödwändighet och stoor aflägenheet) må förrättas, icke uthom ordinarie tijden uppskiutas eller af någon som wed ting och rättegång hafwer att beställa egenwilligt försummas, på thet prästerne med större hugnad måtte göra sitt embete, andras egenwillia tiänligen afwärjas och en så härlig ordning sin rätts krafft och anseende behålla.”⁸²

Frågan huruvida prästen skulle komma till tinget eller rätten skulle komma till kyrkan blev av naturliga skäl endast aktuell på landsbygden. I december 1697 blev den då 15-årige Karl XII, fem dagar efter sin kröning, ombedd att definiera begreppet ”avlägsen”. ”Den unge envåldshärskaren skrev att med avlägsen menas över ‘en fjärdings väg’”.⁸³ Svaret på frågan om hur begreppet ”avlägsen” i kyrkoordningens kap. 2 § 13 skulle tolkas löd således:

”1. Kongl. Maj:t hafwer så mycket mindre betänkande, at i Nåder samtycka thertil, at Predikningarne, wid the Ordinarie Ting och Domare- Sessioner, icke annorlede, än i Guds hus måge förrättas, som sådant är enligt med Kyrko-Ordningen II. C. 13 §. 2. Förklarande Kongl. Maj:t ännu vidare härmed, at bemälte Predikningar böra, i följe af ofwannämnde punct, i rättan tid om morgonen hållas i Kyrkan, om hon så när är: men skulle hon öfwer en fjerdings väg wara aflägsen, må predikan ske på sjelfwa Tings-staden;...”⁸⁴

Ovan citerade kungliga resolution och förklaring över prästerskapets besvär den 17 december 1697, avslutas med följande mening: ”och bör så wäl Domaren

---

⁸¹ Ups. Syn. Prot. 1802. §. 10. I: Rydén, A.J.(1844-45), *Sveriges Kyrkolag af år 1686; jämte samling af de...*, Jönköping, sid. 72.

⁸² Prästerskapets riksdagsprotokoll 1680-1714 (1962), Norrköping, sid. 519.

⁸³ Stapelberg, Eric (1970), ”Från gången tid - Rättegångsgudstjänsterna”, *SvJT* 1970 sid. 481.

⁸⁴ Kongl. Maj:ts resol. på presteserskapets besvär d. 17 Dec. 1679, § 7, I: Sven Wilskman (1781), *Swea Rikes Ecclesiastiqve Werk...*, Örebro, sid. 660-661.

sjelf, som Nämnden, then samma [gudstjänsten] från begynnelsen til ändan biwista.”⁸⁵

Direkt efter att Kongl. Maj:ts Resol. d. 17 december 1697 tagits upp i Wilskmans 'Swea Rikes Ecclesiastiqve Werk', kommer följande passage som vittnar om en motsträvig häradshövding:

”Anbelangande then underdåniga förfrågan, som gjöres af Prästerskapet på Dahl, när kyrkan intet är längre, än En 8:dels mil från Tings-platsen belägen, om icke Tings-predikan tå må stje i kyrkan, på Ordinarie och wanlig tid, fast Häradshöfdingen intet tilstädades kommer; Så wil Kongl. Maj:t Sig theröfwer i Nåder hafwa förklarar, at thermed bör förhållas stricte efter Kyrko-Lagen. Kongl. Maj:ts Resol. för Carlst. St. D. 14 Nov. 1693 §. 8.”⁸⁶

På goda grunder kan antas att häradshövdingarna hyste en viss motvilja mot att resa långväga för att bevista tingspredikan innan själva arbetet vid tinget kunde ta sin början. Om tingspredikan dessutom drog ut på tiden kunde dagens arbete vid domstolen komma att förskjutas betydligt. Häradshövdingen Johannes Torstensson Bärqquist yttrade över 1695 års förslag till rättegångsstadga farhågor över att just vidlyftiga och långsamma tingspredikningar skulle kunna komma att hindra rättsprocessen. Johannes Torstensson Bärqquist menade att när häradshövdingen, nämnden och eventuellt andra inblandade var tvungna i enlighet med 2 kap. 13 § kyrkolagen resa till en kyrka ”som liggia något långt ifrån tingzplatserne, och sedermera der afbida en lång prädikan, och resa tillbaka samma wäg, så drager sådant uth tiden, att man sent får både lysa tingen och begynna justitiens administration, besynnerligen wintertijd, när dagarna äro kårt”.⁸⁷ Därför, fortsatte Bärqquist, borde prästerskapet föreskrivas, att en viss tid precis som för ottesångspredikan enligt kyrkolagen 2 kap. 4 §, skulle få tas i anspråk för tingspredikan.⁸⁸

Gudstjänstens omedelbara samband i tiden med tinget kunde alltså skapa irritation om inte allt fungerade som det borde. Men en eventuell lång och besvärlig resa för rätten samt en utdragen predikan var inte det enda som kunde störa ordningen. Under karolinertiden bedömdes utevaro från gudstjänsten strängt. Av olika yttranden över förslag till rättegångsstadga 1695 framgår, att många domare med största allvar förde fram tanken på att något visst specifikt straff skulle bestämmas för de parter som just utan laga förfall försummade tingspredikan. Iustitiæbetiente i Wiborz län anförde vikten av att parterna var i tid vid första tingsdagen. Var och en som hade någon sak inför rätten, borde också vara skyldiga att bevista tingspredikan. De som inte närvarade vid predikan borde beläggas med något straff, ”eller att dess sak kunde till tingetz sluth opskiutas, för det han försummat

---

⁸⁵ A.a. sid. 661.

⁸⁶ A.a. sid. 661.

⁸⁷ Häradshövding Johannes Torstensson Bärqquists yttrande över förslag till rättegångsstadga 1695, *Förarbetena till Sveriges rikes lag VII* (1908), utg. av W. Sjögren, Uppsala, sid. 553.

⁸⁸ A.a. sid. 553.

gudztiesten”⁸⁹. Den som inte var närvarande skulle helt enkelt förlora sin plats och få sin sak behandlad sist vid tinget. Iustitiæbetiente i Österbottn föreslog konkreta penningböter för dem som inte överhuvudtaget eller för sent infann sig till förhandlingen. Dessutom borde ett straff bestämmas för dem inte heller infann sig till rättegångspredikan:

”Emedan mången är benägen af arghet att twista, och intet achtar att biwista rättegångsprädikningarne, hwilka lijkwäl till den ändan äro påbudne, att så wäl domare som parter och wittnen då skola i den stora Gudens namn och ähra rättegångerne begynna, och intet fullkomligt straff är föresatt, hwarmed de utheblifwande kunna beläggias, dy begiäre i underdånighet, det sådant högrättwisligast determineras kunde.”⁹⁰

Häradshövdingen Joh. Spofwenhielm argumenterade i sitt yttrande över förslag till rättegångsstadga 1695, mot bakgrund av kyrkoordningens föreskrifter, att alla lagsökande och parter borde vara närvarande vid tingspredikan. Eftersom detta inte följdes var det enligt häradshövdingen av nöden tvunget att införa straff för den som utan laga förfall försummade gudstjänsten.⁹¹ Justitiæbetiänte i Östergötland begärde samma åtgärd i anslutning till 2 § 1: momentet rättegångsstadgan:

”Såsom uti denna 2 § förordnas, att parterne böra på häradztinget tadeligen effter förrättad gusztiest och straxt rätten sig sätter wara tillstädes, så synes oförgripeligen nödigt, för bättre ordning skull, att en wiss tijma determineras, när gudztiesten begynnas böör, och ett visst straff för dem af parterne, som gudztiesten uthan laga bewist förfall försumma.”⁹²

Iustitiæbetiente i Nulandz och Tavastehus lähn påfordrade som de övriga straff för dem som inte närvarande vid tingspredikan, och tillade att gudstjänsten inte var påbjuden endast för domaren och den övriga rättens ledamöter utan för alla i gemen som kunde tänkas inställas som kärke eller svarande, ”att de medelst blifwa rörde i sina samweten”.⁹³

Häradsrätternas domböcker kunde innehålla uppgifter om att prästen själv hade uteblivit från tingspredikan med eller utan laga förfall. Om tingslaget var mycket litet kunde det vara svårt att ordna med tingspredikan. Bohushäradet Inlands Torpe var litet och omfattade endast ett pastorat. Här kunde gudstjänst inte hållas vid vintertinget 1692 eftersom kyrkoherden nyligen hade dött och ingen ny präst anlant till pastoratet. Vid ett annat tillfälle hade kyrkoherden blivit sjuk och därför kunde ingen tingspredikan hållas, utan man fick nöja sig med att hålla bön. Kapellänen Eric Fabritius fick hinder av ett ovanligare slag inför tingspredikan vid vintertinget i Gäsene 1696. Han uppgavs ”wara opasslig blefwen af dät dess bookholla skall nedfallit och honom illa slagit”.⁹⁴

---

⁸⁹ *Förarbetena till Sveriges rikes lag VII*, (1908), utg. av W. Sjögren, Uppsala, sid. 569-570.

⁹⁰ A.a. sid. 571-572.

⁹¹ A.a. sid. 616-617.

⁹² A.a. sid. 631.

⁹³ A.a. sid. 601.

⁹⁴ Wildte; Fridolf (1965), ”Rättegångsgudstjänst”, *SvJT* 1965 sid. 483-484

Hade häradshövdingen på förhand blivit varskodd om att laga förfall förelåg för prästen, kunde tinget utlysas utan tidsutdräkt. Men det kunde inträffa att häradshövding, nämnd och tingssökande allmoge fick sitta i kyrkan och vänta både länge och väl på en präst som aldrig dök upp. Denna väntan på präst och gudstjänst ledde då till förskjutning i de instämnda målens handläggning. Denna potentiella källa till tidspilan uppmärksammades också tidigt. Förslag framfördes att den präst som försummade tingspredikan utan laga förfall skulle straffas. ”Såsom Kongl. Maj:tz kyrkiolag föreskrifwer prästerskapet hålla tingsprädikningar, men intet straff uthsätter, om det försummas aller tiden för långt in uppå dagen dommaren och parterne till hinder uthdrages, hwad straff sådant förseende påläggas kunde, der det hända skulle.”⁹⁵

4.2 1700-talet

Tingspredikan kunde således utifrån kungliga resolutionen den 17 december 1697 på prästerskapets allmänna besvär, hållas antingen i kyrkan eller på själva tingsorten om det var för långt till närmaste kyrka. När tingspredikan inte hölls i kyrkan kunde predikan förrättas i tingshuset eller på de ofta närliggande gästgivaregårdarna. Prästerna tycktes dock inte vara nöjda med denna ordning. Redan efter ett par år klagade prästerna över tingsmenighetens beteende vid de tillfällen tingspredikan förrättades i länsmansgårdarna. Åtskilliga kunde inställa sig, ”som icke allenast äre druckne, utan ock under sielfva Gudsitzensten förosaka låt ock förargelse”.⁹⁶ Prästerskapets klagan hörsammades genom att Karl XII den 28 september 1700 skrev till sin Justitierevision, att om det ”sker någon förargelse wid Tingspredikningar, som ej hållas i kyrkorna, sådant räknas lika som det i kyrkan skett vore”.⁹⁷ Problemet fortfor dock på sina håll att göra sig påmint. Pastorn i Odensala besvarade sig 1717 över ”att tingspredikningarna icke utan största förargelse varda hållne uti Märsta gästgivaregård, emedan under själva predikan är uti krögarestugan ett gruveligt sorl med eder och svordom utav dem som där köpa brännvin”.⁹⁸

Prästeståndets protokoll vid plena plenorum från 1734 års riksdag torsdagen den 22 augusti, vittnar om vilka reflexioner den förestående rättegångsbalkens 2 kap. 3 § om gudstjänst vid häradsting föranledde.

Häradshövding Ehrencrona tyckte att det var tillräckligt att det hädanefter endast hölls en tingspredikan om året, nämligen vid det första tinget på året. Orsaken till denna föreslagna ändring var att de präster som verkade i stora socknar i vilka ett härad kunde vara beläget, ”med desse tingspredikningar, som så ofta ske måste,

---

⁹⁵ Justitiæbetienterne i Västerbottens höfdingedömes yttrande över förslag till rättegångsstadga 1695, *Förarbetena till Sveriges Rikes lag, VII*, utg. av W. Sjögren, Uppsala, sid. 546.

⁹⁶ Modéer, Kjell Å (1990), ”Tingspredikan - En levande tradition i ett förändrat samhälle”, I: *Justitia och Clio*, Lund, sid. 129.

⁹⁷ A.a. sid. 129.

⁹⁸ A.a. sid. 129.

blifwer mycket hindradt uti sina andra ämbetsyslor”.⁹⁹ Kammarrådet Wulfenstierna sade att lagkommissionen hade funnit nödvändigt att predikningar även hädanefter måste hållas vid varje ting. Anledningen till detta var att därigenom skulle alla de vilka vid tinget hade en orättmätig sak att framföra, ”af Gudz ord kan blifwa bewekt och förd på bättre tankar, hwilket erfarenheten nogsam ådagalagdt”.¹⁰⁰

Ärkebiskopen påminde vid samma tillfälle på prästerståndets vägnar, att tinget inte skulle utsättas dagen före någon sön- eller helgdag, inte heller måndag eller därpå följande dag. Det fanns nämligen på många ställen endast en präst. Efter att denne hade predikat på hemma på sön- eller helgdagen kunde han, enligt ärkebiskopen, omöjligen hinna fram för att genomföra en predikan vid tinget dagen därpå, särskilt då han kunde ha 7-8 mil till tingsplatsen. På detta svarades att

”det faller häradzhöfdingen ogörligt at så alltid kunna detta observera, utan at han derigenom märkel:n skulle blifwa hindrad i sina ämbetzförrättningar, hwarföre presterskapet i sådana landsorter kunna förena sig med landshöfdingen, som lärer ofelbart i möjligaste måtton sådant til wederbörandes beqwämlighet jämka och rätta, men skulle det intet ske, må presterskapet hos Hans Kongl. Maj:t utsöka en speciel förordning härpå.”¹⁰¹

Sedan diskuterades om häradshövdingen liksom prästen skulle underkastas bötesstraff, om han inte inställde sig i rätt tid eller helt försummade tingspredikan. Somliga tyckte inte att detta var ett bra förslag, prästeståndet påstod att även prästen i sådana fall ”må wara fri för de i kyrkoordningen honom ålagde 10 drs böter, der han tingzpredikan försummar, hwilket stadnade ändtel:n efter någon närmare deliberation deruti”¹⁰² att om häradshövdingen eller prästen utan laga förfall inte anlände före middagen, så att tingspredikan blev försummad, skulle han böta 10 daler. Den avslutande meningen var: ”Orden jämkas i lagcommission”.¹⁰³ Vid plenum plenorum onsdagen den 16 oktober 1734 med riksråden och ständerna närvarande lästes således det upp och bifölls, som lagkommissionen efter ständernas påminnelse tillagt och jämkat angående 10 daler böter för häradshövding, om han försummade tingspredikan så att den inte kunde hållas i rätt tid.¹⁰⁴

4.2.1 1734 års lag

Även allmän lag kom alltså tidigt att innehålla föreskrifter om rättegångsgudstjänst. Sålunda stadgades om häradsting i rättegångsbalken 2 kap. 3 § i 1734 års lag. För lagmansting fanns motsvarande stadgande i samma balk 3 kap. 2 §. 2 kap. i

---

⁹⁹ Prästeståndets riksdagsprotokoll, 8, 1734, (1978), Stockholm, sid. 458.

¹⁰⁰ A.a. sid. 458.

¹⁰¹ A.a. sid. 458-459.

¹⁰² A.a. sid. 459.

¹⁰³ A.a. sid. 459.

¹⁰⁴ A.a. sid. 493.

rättegångsbalken i 1734 års lag hade rubriken *Om häradsting*. 1 § hade följande lydelse:

”I hvar Härad skal Häradshöfding Ting hålla, å rätten tingsstad, tre gånger om året: första gång om vintren, emellan tiugonde dag Juhl och April månad: andra gång om sommaren, emellan Valborgs och Midsommars dag: tredie gången om Hösten, emellan första September och November månads slut. I the Landskap, ther så många Ting ej tarfvas, gånge thermed, som särskilt stadgadt är. Sätter Häradshöfding Ting ut, förr eller senare, än nu sagdt är; böte tiugu daler.”¹⁰⁵

2 § löd:

”Häradshöfdingen vare skyldig at kungiöra Konungens Befalningshafvande, å hvad dag han Ting hålla vil, och låte thet sedan lysa å predikostolarna i Häradet, tijo vekor förut.”¹⁰⁶

De tre första meningarna i 3§ förkunnade:

”Å Tingstima skal Häradshöfding och Nämnd tideliga vid tingsstad vara, och sidst klockan nijo om morgonen: försummar han thet, och kommer ej til klockan tolf; böte tijo daler, the fattigas ensak i soknen. Förr än Rätten sig sätter, skal gudstienst hållas. Sedan lyse Häradshöfdingen Ting och tingsfrid, och läse the stadgar offentliga up, som Almogen å Tinget kungiöras böra.”¹⁰⁷

Bondeståndets protokoll vid riksdagen 1738 tog den 28 juni i § 102 upp tingspredikan. Allmogen påtalade de besvär och olägenheter i form av tidsspillan och kostnader som menige man fick utstå på grund av att samtliga tingsökande på första tingsdagen skulle vara närvarande vid predikan. Särskilt kännbart sades detta vara på de orter där tingen på grund av de många målen som skulle avgöras, kunde pågå i över 14 dagars tid. Sedan bönföll allmogen underdånigast att de måste förunnas att på vissa dagar bli kallade till tinget och bli instämnda i den ordning som domaren hann avgöra och expediera målen, ”på thet Allmogen igenom then långsamme tidsutdrägten eij må lida så mycken skada och olägenhet”.¹⁰⁸

§ 68 i Kungl. Maj:ts resolution på Allmogens besvär tog upp denna ansökan om att de som kommer långväga skulle slippa att samtliga vara närvarande vid tingspredikan:

”så är om thet, som härwid i akt tagas bör, redan i nåder förordnat eij allenast i Rättegångsbalkens 2 cap. och 3 § utan ock uti 82 § af Kongl. Mail:tz nådiga resolution på Allmogens underdånige allmänne besvär wid 1723 års riksdag, hwilket Konkl. Maj:t i nåder will, at häradshöfdingarne ställa sig till underdånig efterrättelse och följte theraf wid tingets början, när parterne upropas, tilsäija them, på hwilken dag hwar ock en bör wara tilstädes samt först afhielpa the långwägade. Imedlertid tillåtes them, som äro närmare till tingsställen boende, at resa hem och skiöta sine hussyslor.”¹⁰⁹

---

¹⁰⁵ 1734 års lag utgiven i facsimile 1984, Rättshistoriskt bibliotek, Lund.

¹⁰⁶ A.a.

¹⁰⁷ A.a.

¹⁰⁸ Bondeståndets riksdagsprotokoll, 3, 1738-1739, (1948), Uppsala, sid.85.

¹⁰⁹ Bondeståndets riksdagsprotokoll, 3, 1738-1739, (1948),Uppsala, sid. 570-571.

Frågan om hur den präst som försummat att hålla tingspredikan skulle straffas, blev föremål för ett kungligt brev 1752. 2 kap. 13 § kyrkoordningen stadgade att prästen skulle hålla gudstjänst, men inget sades om hur prästen skulle böta om han försummade denna plikt. Det kungliga brevet påminde om att det i rättegångsbalkens 9 kap. stadgades, att om häradshövdingen inte kom till tinget, utan lät rätten ligga nere, så skulle han böta 30 daler. Kongl. Maj:t förordnade sålunda:

”I anseende hwartil Tings-predikans försummande, som gifwer allmän och stor förargelse, jämwäl bör med theremot swarande anses; Ty har Kongl. Maj:t i Nåder funnit skäligt förordna, thet then Präst, som utan laga förfall eftersätter Tings-predikans hållande, wid Häradshövdingens eller Lagmans-Ting, bör böta 30 dal. S:mt til Sokenns fattiga.”¹¹⁰

1754 var det med särdeles missnöje åter tid för Kongl. Maj:t att konstatera bristande närvaro vid de i lag anbefallna tingspredikningarna. Kongl. Maj:t hade sedan en tid fått erfarat att såväl häradshövdingar själva, som stora delar av nämnd och även vissa rättssökande kunnat försumma predikan utan att ens åtalas. Vidare Kongl. Maj:ts Brev d. 29 Maj 1754:

”Förthenskul har Kongl. Maj:t befalt Kongl. Hofrätten antyda samteliga under Kongl. Hofrättens Domsaga hörande under-Domare, at ej mindre til egen uppbyggelse, medelst åkallande af Guds Nådiga hjälp och bistånd, i theras Domare-Ämbetens förrättande, än at med theras efterdöme föreläsa andra, och undwika alt tilfälle til förargelse, i rätten tid, uti kyrkan tilstädes komma, och then i lagen, inan Tingets början, anbefalte allmänna Gudstjänsten biwista.”¹¹¹

Det har även förekommit att präster blivit åtalade för att de i sina predikningar uttalat sig kränkande om domstolarnas sätt att fullgöra rättskipningen. Veterligen har endast ett sådant åtal lett till fällande dom, nämligen i Norrköping 1751. En ung vice pastor anklagades där för att i sin magistratspredikan ha använt ”otjänligt, oanständigt och anstötligt talesätt”.¹¹² Han dömdes av kämnärsrätten till 10 daler silvermynt i böter. Domen överklagades till Göta hovrätt, där målet emellertid ”försvann”¹¹³ efter ingripande av domkapitlet.

Ett fall från en domsaga under hovrätten i Kristianstad handlade om att prästen hade låtit påskina att rättens ledamöter inte var helt oemottagliga för mutor. Under utredningen infordrades hans manuskript, vilket dock inte fanns innehålla de nämnda beskyllningarna. Predikanten medgav att han kanske hade gått utanför konceptet i vissa stycken, men kunde inte komma ihåg hur han format orden. Ingen av rättegångsgudstjänstdeltagarna kunde heller komma ihåg vad som sagts,

---

¹¹⁰ Kongl. Maj:ts Br. d. 3 Juni. 1752, I: Wilskman, Sven (1781), *Swea Rikes Ecclesiastiqve Werk...*, Örebro, sid. 662.

¹¹¹ Kongl. Maj:ts Br. d. 29 Maj. 1754, I: Wilskman, Sven (1781), *Swea Rikes Ecclesiastiqve Werk...*, Örebro, sid. 661.

¹¹² Stapelberg, Eric (1970), ”Från gången tid - Rättegångsgudstjänsterna”, *SvJT* 1970 sid. 482

¹¹³ A.a. sid. 482

bara att något sagts. Men predikan hade vid det laget varat i mer än en timme och samtliga i kyrkan hade ”mer eller mindre slumrande blivit”¹¹⁴. Någon bevisning kunde alltså inte presenteras och ärendet avskrevs.

4.3 1800-talet

Kungl. Maj:t fann emellertid 1801 anledning att på nytt upptaga ”ordningars förekommande i tjensten af de under Hof-Rätternes jurisdiction lydande domare”.¹¹⁵ Förekommande kungliga brev inleddes med konstaterandet att vördnaden för Gud och behörig aktning för lagarna utgjorde grunden för ett folks styrka och samdräktighet samt de enskilda medlemmarnas trevnad och välgång. Kungl. Maj:ts omsorg och vaksamhet för att säkra detta ändamål underströks särskilt. Vidare sades att erfarenheten trots denna omsorg, visat att vad som en gång blivit föreskrivet, kommit att mer eller mindre falla i glömska. Av denna anledning såg sig Kungl. Maj:t förorsakad att dels i allmänhet påminna sina ämbetsmän om noggrann efterlevnad av såväl äldre som nyare författningar, samt särskilt påtala vissa brister angående domarväsendet. Kungl. Maj:t påminde om 2 kap. 3 § samt 3 kap. 2 § rättegångsbalken som föreskrev att häradshövding och lagmän jämte nämnd tidigt och senast klockan nio om morgonen borde infinna sig på tingsstaden. Dessutom att innan rätten trädde till domaresätet, skulle gudstjänst hållas, vilket 2 kap. 13 § kyrkolagen särskilt stadgade. Detta hade inskräpts ytterligare av Kungl. Maj:ts brev den 29 maj 1754 vilket ”allvarsammeligen ärindrar Domare, at i rättan tid sig i Kyrkan infinna och Gudstjensten bevista”.¹¹⁶ Kungl. Maj:t hade dock

”med missnöje förnummit, at å flere ställen Domare en slik dem åliggande skyldighet åsidossättja, hvaraf hos menige man, som i dess fall borde af Domarens eget efterdöme till kärlek för Gud och hans sanna dyrkan uppmuntras, antingen uppenbar förargelse måste upkomma, eller ock, vid en nu mera än förr rådande kallsinnighet för Religionen, och förakt af den allmänna Gudstjänsten, sådana tänkesätt hos menigheten än mera styrkas och fortplantas.”¹¹⁷

För att komma till rätta med denna brist uppmanade Kungl. Maj:t hovrätterna att i allvarliga ordalag påpeka för underdomarna på landet att hädanefter ofelbart ställa sig till efterrättelse angående såväl tingstimmans behöriga iakttagande som gudstjänstens beivrande. Enligt Kungl. Maj:t kunde inget vara angelägnare för envar, men i synnerhet för

”en Domare till behörigt uppfyllande af det ansvariga Embete honom blifvit anförtrodt, än at under årkännande af de menskligheten, i och för sig sjelf betraktas, altid åtföljande brister, åkalla Guds nådiga bistånd, råd och hjelp, hvarförutan framgången af de bästa afsigter icke kan vara säker”.¹¹⁸

---

¹¹⁴ A.a. sid. 483

¹¹⁵ Kungl. Brev till Hofrätterne d. 27 Maj 1801, I: Lilienberg, G.R. (1879), *Svensk lagsamling*, III, Stockholm, sid. 206.

¹¹⁶ A.a. sid. 206.

¹¹⁷ A.a. sid. 206.

¹¹⁸ A.a. sid. 206.

Dessutom hade Kungl. Maj:t erfarit det oskicket vid domstolarna på landet, att nämnden och de rättssökande parterna fått vänta större delen av dagen innan rättegångsärendena tagit sin början. Vilket ledde till att "Rättegångsärendena för hvar dag, sent på aftnarne företagas, och långt in på nätterne fortsättas"¹¹⁹, vilket varken var förenligt med lagens avsikt eller med god ordning.

Mot denna bakgrund såg sig Kungl. Maj:t nödd att kontrollera domarna. Det skulle således åligga domhavande att vid varje ting hålla särskild anteckning i vilken det inte bara skulle noteras när han kom till tingsstället, om han varit närvarande vid gudstjänsten eller inte, samt i det senare fallet, vad som orsakat förhinder, utan också varje dag vilken tid rättens sessioner påbörjades respektive avslutades. Denna anteckning skulle skrivas under av domhavande och två nämndemän, och inom en månad, vid tio daler silvermynts vite, insändas till hovrätten. Hovrätten skulle i sin tur skicka dokumentet till advokatfiskalsämbetet, "för at i fall någon försummelse därvid yppas, den felaktige genast under tilltal ställa och till Laga ansvar befordra"¹²⁰.

Såväl domare som präst var således ålagd vitesplikt om de inte infann sig i tid till kyrkan. För prästen var tiden fastställd till kl. 9.00 på morgonen medan domaren fick böta om han kom senare än kl. 12.00 på dagen. Prästen som skulle hålla tingspredikan var alltså skyldig att avvakta domarens ankomst i tre timmar. Av detta skulle väl följa att gudstjänsten kunde ta sin början klockan nio. Perioden mellan klockan nio och klockan tolv kunde sägas vara lämnat åt domaren, och vad lagen föreskrev, kunde inte prästen ändra på. "Höfligheten fodrar ock, att Presten afbidar Domarens ankomst till klockan är 12, och om han då är kommen, inhämta hans bifall till den predikotimma, som Presten föreslår."¹²¹ Mot denna bakgrund väcktes 1863 en motion i prästeståndet. Motionären prosten Arrhenius framförde att:

"En sådan väntan måste, i synnerhet under den kallare årstiden och då predikan skall hållas i kyrkan, vara förenad med mycket obehag. Det finnes icke heller, så vidt jag kan finna, något giltigt skäl, hvarföre den ena Tjenstemannen i utöfningen af sin tjenst skall behöfva vänta på den andra. Den enes tid kan vara lika upptagen och lika dyrbar, som den andres. Icke heller synes det mig vara med god ordning förenligt, att en Gudstjenst icke börjas på viss utsatt timma."¹²²

Motionären föreslog att rättegångsbalkens 2 kap. 3 §, i berörda delar skulle upphävas eller ändras så att den innehöll en föreskrift om att tingspredikan skulle hållas vid en viss utsatt tid.

---

¹¹⁹ A.a. sid. 206.

¹²⁰ A.a. sid. 206.

¹²¹ Not till: Kongl. Resol. På Prestest. Besvär d. 17 Dec. 1679, I: Ekdahl, Magnus (1833), *Författningslexicon...*, Örebro, sid. 272.

¹²² Preste-Ståndets protokoll vid Lagtima Riksdagen i Stockholm år 1847. Första Bandet, sid. 541, §. 14.

Lagutskottets betänkande i anledning av denna motion om tingspredikans hållande vid viss tidpunkt avslutades med följande rader:

”Då genom Kongl. brefvet den 29 Maj 1754, Underdomare blifvit ålagde ‘att i rättan tid uti kyrkan tillstädeskomma och den i lagen innan tingens början anbefalldes allmänna gudstjenst bevista,’ samt vidare bestämmelser i ämnet icke synas erforderliga, hesmtälles vördsamligen att Herr Prosten Arhenii ifrågavarande motion måtte lemnas utan afseende.”¹²³

Rådhusrätt och hovrätt omnämndes inte särskilt i rättegångsbalken i 1734 års lag vad gällde rättegångsgudstjänst. Men genom Kungl. Förordning den 18 april 1849 erhöles 6 kap. rättegångsbalken ändrad lydelse. 6 kap. 4 § kom att innehålla föreskrifter om gudstjänst vid rådstuvurätt. Vid årets början innan rådstuvurätt för första gången trädde till domsäte, skulle gudstjänst sålunda hållas. Lagmansrätterna upphörde från och med 1 januari 1850 enligt samma förordning.

1863 Begärde Nils Olson från Malmöhus län i bondeståndet att den fjärdingsväg som föreskrevs i Kungl. Res. Den 17 december 1697, skulle minskas till en sextondels mil. Sammansatta lag- samt allmänna besvärs- och ekonomi-utskottet avgav ett betänkande med anledning av denna motion om tingspredikans hållande på tingsstaden i vissa fall med ändring av vad som då var medgivet. Utskottet räknade upp de regler som gällde för frågan om var tingspredikan skulle hållas; kyrkolagen 2 kap. 13 §, Kungl. resolutionen den 17 december 1697 samt 2 kap. 3 § rättegångsbalken som stadgade att gudstjänst skulle hållas innan rätten satte sig, men detta sista lagrum teg i fråga om rummet där detta skulle ske.

Motionären hade inte ansett dessa stadganden vara tillfredsställande och hade anfört att:

”Det vore en helig tanke, att en så vigtig förrättning som ett ting, börjas med en gudstjenst, men det vore högst önskilgt, att en sådan alltid förrättades å ett ställe, der domare, nämnd, åklagare och menighet måste församlas, nemligen på tingsstaden, och att icke, såsom nu ofte vore fallet, domaren behöfde resa kanske en fjerdedels mil från samma ställe, för att ensam med prest och klockare öfvervara den heliga förrättningen.”¹²⁴

Enligt Nils Olson hörde det nämligen till undantagen att finna personer, som redan gått långa vägar till tingsstaden, bege sig därifrån ännu längre bort för att bevista gudstjänsten, ”och ingen egde magt att tvinga dem dertill”.¹²⁵ Om däremot gudstjänsten fick förrättas på tingsstället,

”der vanligen vid ett Tings början hundradetals menniskor vore församlade, eller i kyrka, som låge inom en sextondels mil nära tingsstället, skulle gudstjensten bevistas af så många, som utrymmet medgäfve, och ändamålet med densamma vinnas genom predikantens

---

¹²³ Lag-Utskottets Betänkande, N:o 83, I: Bihang till samtliga riks-ståndens protocoll vid Lagtima Riksdagen i Stockholm Åren 1847 och 1848. Sjunde samlingen. Första afdelningen: Lag-Utskottets Memorial, Utlåtanden och Betänkanden.

¹²⁴ Sammans. - Lag samt allm. Besv.- och ekon.-Utsk Betänkande N:o 14, I: Bihanget till Riks-ståndens protokoll 1862 & 1863. 7 Saml. 2 Afd. 10 Häftet.

¹²⁵ A.a.

förmaningar, råd, varningar och upplysningar till en rättskaffens och kristlig sammanlefnad, hvilket allt nu merändels ginge förloradt, då presten nära nog saknade åhörare i en aflägsen kyrka”.¹²⁶

Mot denna bakgrund ville motionären ändra ovan nämnda resolution, så att på de ställen där kyrkan inte var belägen inom en sextondels mil från tingsstaden, tingspredikan skulle förrättas på tingsstaden.

Utskottet var kallsinnigt och avstyrkte motionen med följande motivering:

”Då gammal sed och lag här i landet vill, att den religiösa handling, hvarigenom rättsskipningen helgas, skall ega all den högtidlighet, som enligt kyrkans bruk tillhör den offentliga gudstjensten, hvartill i främsta rummer länder, att den i kyrka förrättas, och det undantag från denna regel, som genom ofvan anmärkta Kongl. Resolution den 17 December 1697 medgifvits, redan eger den utsträckning, att, om stadgandet i nämnda Kongl. Resolution iakttages, afståndet från tingsstaden till kyrkan ej kan utgöra hinder för tingsmenigheten att, om den eljest finner sig dertill manad, bevista gudstjensten, samt någon visshet ej förefinnes derom, att, i fall tingspredikningarne, på så sätt motionen åsyftar, oftare än nu hålles å tingsstäderna, de derföre skulle allmännare bevistas eller tjena till menighetens större uppbyggelse, anser Utskottet skäl icke vara för handen att genom ytterligare eftergift af lagens bud undergräfvade en institution, som bidrager att hos folket bibehålla ett lefvande begrepp om rättvisans gudomliga grund och ändamål.”¹²⁷

4.3.1 Brytningstid: Sekularisering

Nya regler för underdomstolarna på landet infördes 1872, vilket innebar att även bestämmelserna angående rättegångsgudstjänsterna kom att reformeras. Lika med lagberedningen, ansåg kommittén att den materiella ändringen skulle ske i kyrkolagen. Kommitémotiven kommenterade en föreslagen ändring av 2 kap. 13 § kyrkolagen:

”Erfarenheten har visat, att i allmänhet tingsmenigheten föga begagnar sig af tillfället att öfvervara tingspredikan, i synnerhet då den hålles annanstädes än å tingsstaden. Gudstjensten vid Tinget är följaktligen numera till egentligen för domstolens ledamöter; och vid sådana förhållanden hafva kommitterade, lika med lagkommittén, ansett sig kunna föreslå, att gudstjenst förrättas endast vid årets början, såsom i fråga om stadsdomstolarne redan är stadgadt. Der månadsting komma att hållas, skulle dessutom presterskapet eljest öfver häfvan betungas.”¹²⁸

Riksdagens hemställan hos Oscar II resulterade i en kunglig förordning. Efter att ha hört kyrkomötet ändrade Kongl. Maj:t 2 kap. 13 § kyrkolagen och 2 kap. 3 § rättegångsbalken i fråga om vad som stadgades om gudstjänst vid häradssting. Från och med början av 1873 skulle vid underdomstolar på landet endast ”å det det lagtima ting, som först på året infaller, innan Rätten sig till domsäte träder, gudstjenst förrättas”.¹²⁹

---

¹²⁶ A.a.

¹²⁷ A.a.

¹²⁸ Förslag till stadga angående allmänna underdomstolarne å landet m. m., I: Bihang till riksdagens protokoll vid lagtima riksdagen i Stockholm år 1872. Första samlingen. 1sta Afdelningen, sid. 49.

¹²⁹ SFS 1872:55, sid. 2.

Denna förordning och de motiv som angavs av kommittén markerar ett definitivt brott. Tio år tidigare hade sammansatta lag samt allmänna besvär och ekonomi utskottet talat om ”en institution som bidrager att hos *folket* bibehålla ett levande begrepp om rättvisans *gudomliga grund och ändamål* [min kursivering]”.¹³⁰ 1872 var det inte längre så att domaren, nämnden och den rättssökande allmänheten skulle infinna sig till gudstjänsten för att inpräntas att lagen var av Gud. Nu var det bara den innersta kretsen som var målgrupp. Prästen skulle för de professionella tala om vikten av det arbete de skulle utföra.

4.4 1900-talet

Sekulariseringen av det svenska samhället var utmärkande för utvecklingen under 1900-talet, särskilt efter första världskriget. Det kristna inflytandet i samhället minskade. Rättsutvecklingen och rättskulturen påverkades högst väsentligt av hur människor i industrialiseringens och urbaniseringens spår önskade forma det moderna samhället.

Under senare delen av 1900-talet kom tingspredikan att ifrågasättas ur ett antal skilda perspektiv. Främst var det den ökade sekulariseringen som fick rättegångsgudstjänsten att framstå som otidsenlig. Detta perspektiv tog upp bland annat av utredningar i kyrka och stat-frågan. Ekonomiska överväganden kom att spela in då frågan om närvaro vid tingspredikan ställdes mot bestämmelserna i allmänna resereglementet om när reseersättning till förrättningsman skulle kunna utgå. Rättegångsgudstjänsten kom även att kritiseras ur ett religionsfrihetsperspektiv.

Vid 1900-talets början innefattade gällande föreskrifter om rättegångsgudstjänst i praktiken 2 kap. 13 § kyrkolagen, 6 kap. 4 § rättegångsbalken och förordningen den 19 juli 1872. Av dessa stadganden följde att rättegångsgudstjänst vid underdomstol endast skulle hållas en gång om året, nämligen i städerna vid årets början och på landet på det lagtima ting som inföll först på året. Vid hovrätterna skulle gudstjänst äga rum i början av sessionerna. Enligt då gällande arbetsordning för hovrätterna innebar detta gudstjänst dels efter julferiernas slut vid vårsessionens början den 14 januari och dels den 1 oktober då sommarferierna var slut och höstsessionen tog sin början.

Denna för hovrätterna avvikande ordning ändrades genom en förordning från och med 1910¹³¹. I propositionen till förordningen anförde chefen för justitiedepartementet, att det inte fanns någon giltig grund varför det vid hovrätterna i motsats till underrätterna skulle förrättas gudstjänst två gånger om året. Statsrådet framhöll att hovrätternas verksamhet i praktiken visserligen var

---

¹³⁰ Sammans. - Lag samt allm. Besv.- och ekon.-Utsk Betänkande N:o 14, I: Bihanget till Riksståndens protokoll 1862 & 1863. 7 Saml. 2 Afd. 10 Häftet.

¹³¹ SFS 1910:29.

ordnad så att det gjordes uppehåll för julferier mellan olika arbetsår, men att indelningen i sessioner under ett och samma år saknade praktisk betydelse för arbetets fortgång. Något egentligt uppehåll för sommarferier mellan vår- och höstsessionerna förelåg inte. Av dessa anledningar hemställdes om ändring av 2 kap. 13 § kyrkolagen på så sätt att gudstjänst vid hovrätt endast skulle hållas vid vårsessionens början. Ingen av hovrätterna, lagrådet eller kyrkomötet hade något att erinra mot denna förändring.¹³²

Sedan 1697 var det en fjärdingsväg som var det stadgade avståndet för att få hålla tingspredikan på tingsstället i stället för i kyrkan. Detta trots att såväl präster som allmoge och andra motionerat om ändringar. 1941 ändrades detta genom Kungl. Maj:ts Kungörelse nr. 895 angående plats för hållande av tingspredikan. Efter att ha inhämtat kyrkomötets yttrande förordnades att tingspredikan vid häradsrätterna, efter domkapitlets medgivande, kunde förrättas i tingshuset. 2 kap. 13 § kyrkolagen och punkt VII i Kungl. Maj:ts resolution och förklaring på prästerskapets besvär den 17 december 1697 kunde därmed på framställning av domhavande med domkapitlets medgivande förbigås i fråga om platsen för tingspredikans hållande.¹³³

Bestämmelserna om rättegångsgudstjänst fanns i äldre rättegångsbalken för häradsrätterna i 2 kap. 3 § och för rådhusrätterna i 6 kap. 4 §. Nya rättegångsbalken som trädde i kraft 1948 innehöll aldrig någon direkt föreskrift om gudstjänst. I motiven till lag om införande av nya rättegångsbalken skrevs kort att bestämmelserna om gudstjänst vid allmän domstol, förutom de i äldre rättegångsbalken, var av kyrkorättslig natur. Därför var upphävandet av bestämmelserna i äldre rättegångsbalken utan inverkan på dessa kyrkorättsliga föreskrifters giltighet.¹³⁴ En erinran om detta intogs också i 10 § lag om införande av nya rättegångsbalken: ”Bestämmelse i kyrkolagen eller särskild lag eller författning om gudstjänst vid allmän domstol lände till efterrättelse.”¹³⁵

Tingsrättsreformen 1970 medförde inga förändringar förutom att rådhusrätternas gudstjänster i många fall försvann samtidigt med att många stadsdomstolar upphörde.¹³⁶

4.4.1 Kyrka och stat

Frågan om rättegångsgudstjänsten överhuvudtaget skulle finnas kvar diskuterades i samband med utredningsarbetet under senare delen av nittonhundratalet kring

---

¹³² Kungl. Maj:ts prop. Nr.16, Bihang till riksdagens protokoll vid lagtima riksdagen 1910. Första samlingen. Första avdelningen. Andra bandet.

¹³³ SFS 1941: 895.

¹³⁴ Processlagberedningens förslag till lag om införande av nya rättegångsbalken m.m. II, Motiv m.m. SOU 1944:10, sid. 49-50.

¹³⁵ SFS 1946:804, 10 §.

¹³⁶ Modéer, Kjell Å (1990), ”Tingspredikan - En levande tradition i ett förändrat samhälle”, I: *Justitia och Clio*, Lund, sid 130.

relationen mellan kyrka och stat. 1958 års utredning kyrka-stat tog upp rättegångsgudstjänsten och riksdagsgudstjänsten i ett sammanhang. Beträffande de förra konstaterade utredningen dels att någon skyldighet för ”vederbörande befattningshavare att deltaga föreligger inte; författningsbestämmelserna talar sålunda endast om att befattningshavarna ’böra’ bevista gudstjänsten ifråga”.¹³⁷ Angående riksdagsgudstjänst konstaterade 1958 års utredningen att § 34 i då gällande riksdagsordning innehöll föreskrifter om riksdagsgudstjänst i samband med riksdagens öppnande. Det stadgades att ”riksdagsmännen, sedan gudstjänst med dem hållen är”, skulle sammankomma på rikssalen. Då arbetande författningsutrednings förslag till riksdagsordning hade inte något motsvarande stadgande.¹³⁸ Enligt författningsutredningen var en särskild sammankomst i högtidliga former mellan konungen, statsråden och riksdagens ledamöter vid början av lagtima riksmöte alljämt motiverad. Utredningen ansåg dock inte att ordningen för denna sammankomst borde regleras i riksdagsordningen eller överhuvudtaget i författning, utan bestämmas av talmannen efter samråd med statsministern. Då 1968 års beredning om stat och kyrka avgav sitt slutbetänkande var frågan om riksdagspredikan inte längre aktuell i lagstiftningshänseende. Denna gudstjänst var på väg att avskaffas genom det förslag till en ny riksdagsordning som grundlagsberedningen lagt fram. Den äldre riksdagsordningen uttalade sig svagare om närvaron vid ”riksdagspredikningarna genom att den angav att riksdagsmännen skulle samlas ’sedan gudstjänst med dem hållen är’, än vad kyrkolagen gjorde om närvaron vid tingspredikningarna.”¹³⁹

1968 års beredning uttalade att ”bestämmelserna om rättegångsgudstjänst bör utgå ur lagen. Det måste anses vara den anställdes ensak om han/hon vill inleda arbetsåret med en gudstjänst. Några motsvarande bestämmelser för andra delar av statsförvaltningen finns ej.”¹⁴⁰ Huvuddelen av de remissinstanser som uttalade sig om denna del av beredningens förslag delade dess uppfattning om rättegångsgudstjänsten. Ärkebiskopen uttalade att rättegångsgudstjänsten från kyrkans synpunkt väl kunde behållas som ett uttryck för ”evangeliets socialt etiska dimension. Något krav från kyrkans sida bör dock inte resas i dessa avseende.”¹⁴¹ I och med att betänkandet från denna myrdalska utredning inte

---

¹³⁷ 1958 års utredning kyrka-stat: IX, Kyrklig organisation och förvaltning, SOU 1967:45, sid. 355.

¹³⁸ Författningsutredningen, VI, Sveriges statskick, del 2. Lagförslag och del 3. Motiv, SOU 1963:16 och 18.

¹³⁹ Gustafsson, Göran, (1985), *Tingspredikan, Om relationen mellan religiösa och rättsliga institutioner*, Forskningsrapport. 1985:6, Nr 190, Religionssociologiska institutet, Uppsala, not 27.

¹⁴⁰ Samhälle och trossamfund, Slutbetänkande, 1968 års beredning om stat och kyrka III, SOU 1972:36, sid 100.

¹⁴¹ Samhälle och trossamfund, Sammanställning av remissyttranden över betänkanden av 1968 års beredning om stat och kyrka, SOU 1974:9, sid. 259

ledde till någon regeringsproposition var frågan om rättegångsgudstjänstens avskaffande inte längre omedelbart aktuellt.¹⁴²

Vid 1979/80 års riksmöte framställdes sex vpk-riksdagsmän en motion om upphävande av bestämmelserna om tingspredikan.¹⁴³ Motionen inleds med följande ord:

”Domstolar och domare har av allmänheten traditionellt uppfattats som organ för att kväsa och bestraffa dem som inte följt de makthavandes påbud. Sammankopplingen av domstol och kyrka, av världslig och himmelsk bestraffning, har avsett att träffa den straffade med särskild tyngd. Detta torde historiskt vara ett oomstritt faktum.”¹⁴⁴

Motionärerna sade sig vilja peka på en kvarleva som fortfarande bidrog till att framställa domstolar och domare som stående över de vanliga människorna och som ”måste te sig stötande för många”.¹⁴⁵ Motionärerna framhöll att respekten för människor som bekänner sig till olika religioner liksom för ateister var viktig från demokratisk synpunkt. Inte minst den omfattande invandringen till Sverige skulle understyrka vikten av tolerans och respekt i religionsfrågor. Mot denna bakgrund tedde sig bestämmelserna om rättegångsgudstjänst enligt motionärerna både otidsenliga och stötande. Motionärerna påpekade att det fanns en speciell gudstjänstordning för rättegångsgudstjänst. För att belysa argumenten i motionen, citerades sedan följande avsnitt ur en bön:

”Led dem du betrott med domarens ansvarsfulla kall, så att de själva ställa sig under ditt ords dom och utan människofruktan, med oväld och plikttrohet, skipar lag och rätt.

Väck samvetet hos dem som förbrutit sig så att de icke förhärda sina hjärtan, utan uppriktigt bekänna den orätt de övat. Låt straffet lända den skyldige till bättring, samhället till skydd och oss alla till varning och lärdom.”¹⁴⁶

Motionärerna menade att gudstjänstordningen framställde domaren som en högre makts företrädare samtidigt som den predikade straffets betydelse ”i en tid när man i samhället i övrigt säger sig vilja verka för kriminalvård”.¹⁴⁷

I Justitiekottets betänkande med anledning av motionen uttalades att det spörsmål som motionärerna väckt berördes i samband med behandlingen av frågan om förhållandet mellan staten och kyrkan. Utskottet hänvisade till betänkandet ”Samhälle och trossamfund” (SOU 1972:36) i vilket 1968 års

---

¹⁴² Gustafsson, Göran, (1985), *Tingspredikan, Om relationen mellan religiösa och rättsliga institutioner*, Forskningsrapport. 1985:6, Nr 190, Religionssociologiska institutet, Uppsala, sid. 8

¹⁴³ Motion 1979/80:795 av Nils Berndtson m. fl. om upphävande av bestämmelserna om tingspredikan.

¹⁴⁴ A.a.

¹⁴⁵ A.a.

¹⁴⁶ Se avsnitt 5.1 för denna bön i sin helhet.

¹⁴⁷ Motion 1979/80:795 av Nils Berndtson m. fl. om upphävande av bestämmelserna om tingspredikan.

beredning om stat och kyrka föreslog att bestämmelserna om rättegångsgudstjänst borde upphävas. Utskottet framhöll att reglerna om rättegångsgudstjänst var präglade av den tid varunder de tillkommit. Vidare uttalade utskottet att några motsvarande bestämmelser för andra delar av statsförvaltningen inte fanns. Den gudstjänst som förrättades varje år i anslutning till riksmötets öppnande var sedan år 1975 inte föreskriven i riksdagsordningen såsom tidigare var fallet. ”Mot denna bakgrund ställer sig utskottet inte främmande till tanken att reglerna om rättegångsgudstjänst omprövas.”¹⁴⁸

Utskottet ansåg dock att det fanns andra faktorer som skulle beaktas vid ställningstagande till motionsspörsmålet. Utskottet påpekade att reglerna om rättegångsgudstjänst var tvingande för kyrkan så till vida att prästerskpet därigenom pålades att hålla gudstjänsten. Däremot kunde reglerna enligt utskottet inte anses pålägga rättens ledamöter eller tjänstemän att bevista gudstjänsten. Enligt vad utskottet hade sig bekant tillämpades vid domstolarna i förekommande fall den ordningen att bevistandet av gudstjänsten var helt frivillig och stod öppen för all personal. ”Gällande ordning strider därmed enligt utskottets mening inte mot principerna för religionsfriheten såsom de kommit till uttryck i regeringsformen.”¹⁴⁹

Mot denna bakgrund menade utskottet att frågan om ett avskaffande av reglerna om rättegångsgudstjänst närmast berörde kyrkan. Lagändringar på området skulle kräva samtycke av allmänt kyrkomöte. Saken hade därtill enligt utskottet ett naturligt samband med frågan om relationen mellan staten och svenska kyrkan. Utskottet påpekade vidare att efter 1979 års allmänna kyrkomöte låg initiativet beträffande kyrkofrågans vidare handläggning hos statsmakterna. I avvaktan på vidare ställningstagande från statsmakternas sida ansåg utskottet att det saknades skäl till någon åtgärd från riksdagens sida med anledning av motionen. Därmed avstyrkte utskottet bifall till motionen.

Motionen föranledde viss debatt i riksdagen mellan motionären Nils Berndtson (vpk) och Åke Polstam (c), men föll också i riksdagen.¹⁵⁰

4.4.2 Tingspredikan *bör* bevistas

I ekonomiskt hänseende blev rättegångsgudstjänsten som institution föremål för kritik under senare delen av 1900-talet. Den i högsta grad konkreta frågan var huruvida reseersättning skulle utgå till nämndemän vilka inte var kallade att tjänstgöra vid efterföljande ting, men som ändå ville närvara vid rättegångsgudstjänsten. Kammarrätten i Stockholm avgjorde 1977 ett ärende

---

¹⁴⁸ Justitieutskottets betänkande 1979/80:27 med anledning av propositionen 1979/80:00 såvitt gäller anslag till domstolväsendet m.m. jämte motioner.

¹⁴⁹ A.a.

¹⁵⁰ Riksdagen 1979/80, Protokoll Nr 111 - 122, 27 mars - 16 april, Band A 8.

angående ersättning för resa till tingspredikan. Enligt domstolsverket var detta av principiellt intresse.¹⁵¹ Förhållandena var följande.

Tingspredikan skulle hållas i en kyrka någon mil från tingshuset. Lagmannen förklarade för personalen att alla som så önskade fick delta i gudstjänsten. Lagmannen utgick därvid från att alla de som deltog skulle erhålla ersättning för resan. Tingspredikan bevisades inte endast av dem som skulle medverka i efterföljande tingsförhandlingarna, utan även av annan tingsrättens personal. I reseräkningar, som attesterades av lagmannen, yrkades ersättning för tjänsteresa. Svea hovrätt avslog framställningarna med motivering att de företagna resorna ej företagits på grund av förrättning eller varit beordrade.

I yttrande till kammarrätten tillstyrkte domstolsverket besvären samt anförde bland annat följande.

”Tingspredikan bör enligt gällande bestämmelser bevisas av den domare och de nämndemän som skall tjänstgöra vid det ting som äger rum i anslutning till predikan. Även andra tjänstemän vid domstolen får givetvis, med lagmannens medgivande, bevista gudstjänsten. Det torde emellertid inte vara möjligt att med stöd av författning beordra dessa att delta i gudstjänsten.”¹⁵²

Domstolsverket anförde vidare att någon grund för ersättning enligt allmänna resereglementet för resa således i och för sig inte kunde anses föreligga för annan än den som skulle delta i tingsförhandlingen.

Allmänt sett kunde det enligt domstolsverket emellertid inte fordras att en tjänsteman som av sin förman beordrats att företa en tjänsteresa skulle kontrollera om ordern tillkommit med stöd av författning. Inte heller skulle det ankomma på granskningsmyndigheten att vägra utbetala ersättning när resan godkänts av förmannen. Ett motsatt förhållande skulle innebära att den enskilde tjänstemannen aldrig skulle kunna vara säker på att få ersättning för en beordrad resa. Givetvis fick förhållandet anses vara ett annat när tjänstemannen känt till eller bort känna till att ersättning för en företagen resa inte kunde utgå. Kammarrätten uttalade i linje med domstolsverkets yttrande att ”med hänsyn till omständigheterna i målet får ifrågavarande resor anses företagna i tjänsten. Klagandena är därför berättigade till resekostnadsersättning.”¹⁵³

Ett ärende från tingsrätten i Arvika vilket sammanföll i tid och i sak med det ovan refererade, redogörs för och kommenteras utförligt hos Gustafsson.¹⁵⁴ I en skrivelse från november 1978 avgav domstolsverket ett svar till Arvika tingsrätt

---

¹⁵¹ Domstolsverket informerar 1977:11.

¹⁵² A.a.

¹⁵³ A.a.

¹⁵⁴ Gustafsson, Göran, (1985), *Tingspredikan, Om relationen mellan religiösa och rättsliga institutioner*, Forskningsrapport. 1985:6, Nr 190, Religionssociologiska institutet, Stockholm.

om vilket verket avsåg att informera samtliga tingsrätter. Domstolsverkets sammanvägning av bestämmelserna i kyrkolagen och i allmänna resereglementet innebar ett konstaterande som sammanföll med ovan citerade utlåtande från verket till Kammarrätten i Jönköping. Svaret till tingsrätten i Arvika innehöll utöver detta en diskussion om ytterligare aspekter av tingspredikningar och närvaro vid dessa. Domstolsverket framhöll att det naturligtvis var så att även andra tjänstemän och nämndemän än de som var berättigade till reseersättning fick bevista rättegångsgudstjänsten. I detta sammanhang påpekades att möjligheterna att samla en större grupp åhörare bland de som inte skulle vara inblandade i omedelbart efterföljande ting, ökade om tingspredikan alltid hölls på tingsorten. Om domstolen då ville anlita en präst utifrån, så torde han kunna få sin resa ersatt av domkapitlet enligt allmänna resereglementet ansåg domstolsverket.

Enligt Gustafsson visade denna framställning att domstolsverket var väl medvetet om att tingspredikan ofta cirkulerade mellan olika kyrkor inom en tingsrätts geografiska ansvarsområde. Gustafsson anser sig i och med detta kunna konstatera att ”nutida praxis klart avviker från vad lagtexten och ännu mera den kungliga resolutionen av 1797 (sic!) föreskriver. Enligt dessa förutsattes tingspredikningarna äga rum nära eller å platsen för domstolsförhandlingarna.”¹⁵⁵ Domstolsverkets skrivelse visade enligt Gustafsson även på en annan företeelse som ofta skulle vara knuten till nutidens tingspredikningar, nämligen att det vid en sammankomst i anknytning till gudstjänsten bibringas deltagarna och framförallt nämndemännen information om exempelvis förändrad lagstiftning. Enligt domstolsverket kunde denna företeelse att rättegångsgudstjänsterna kombinerades med möten med andra syften emellertid inte föranleda att resekostnadsersättning kunde utgå.¹⁵⁶

Även efter det att domstolsverket klargjort sin tolkning av bestämmelserna enligt ovan, krävde emellertid nämndemännen vid tingsrätten i Arvika i vanlig ordning reseersättning för deltagande i tingspredikningar. Domstolsverket meddelade då med hänvisning till sin skrivelse 1978-11-24 att reseersättning ej utgick till andra nämndemän än de som skulle delta i efterföljande tingsförhandlingar. Nämndemännen, företrädda av häradshövding Ernst Heyman vid Arvika tingsrätt, överklagade domstolsverkets beslut till Kammarrätten i Jönköping.

Häradshövdingen hävdade att domstolsverket varit alltför restriktivt i sina tolkningar och hänvisade till kyrkolagens bestämmelser om närvaro vid tingspredikningar och den kungliga resolutionen från 1697 som föreskrev att såväl domaren själv som nämnden bör gudstjänsten från begynnelsen till änden bevista. Att det numera fanns flera nämnder borde enligt häradshövdingen inte påverka skyldigheten för nämndemännen att delta i rättegångsgudstjänsten.

---

¹⁵⁵ A.a. sid. 10.

¹⁵⁶ A.a. sid. 11.

Häradshövding Heyman pekade emellertid också på de religiösa funktioner som institutionen med tingspredikan kunde fylla:

”[T]ingspredikan avser att ge bl a nämndemän styrka och kraft för att de skall kunna utföra sitt viktiga värv. Den nämndeman som anser sig behöva uppbyggelse inför det kommande tingsåret och därför inställer sig till tingspredikan, måste därför rimligen anses göra detta i tjänsten alldeles oavsett om han skall delta i just det ting som hålls efter gudstjänsten. Han synes således vara berättigad till ersättning för sin inställelse.”¹⁵⁷

Huvudfrågan i Kammarrättens i Jönköping dom från november 1981, var den förvaltningsrättsliga frågan huruvida tingspredikan utgjorde sådan förrättning som avsågs i allmänna resereglementet. Vad som var av intresse här var kammarrättens diskussion kring stadganden vilka behandlade rättegångsgudstjänsten. I domen uppmärksammades särskilt hur ”böra” och ”bör” i 1600-tals texterna skulle förstås 1981. Rätten kom fram till att ”böra” och ”bör” hade imperativ betydelse. Detta skulle beträffande platsen för tingspredikan betyda att de ”skola” äga rum i kyrkan eller ”på själva tingsstaden”, och beträffande närvaron att domaren och nämnden förutsattes övervara predikan.

Kammarrätten uttalade vidare att förarbetena till 1872 års förordning enligt vilken antalet rättegångsgudstjänster inskränktes inte heller gav

”stöd för antagandet att det påbud om närvaro, som gällde enligt 1697 års resolution, avsågs att bli inskränkt till att avse endast de domare och nämndemän, som skulle tjänstgöra vid första lagtima tinget. Ej heller vid senare tillfälle har någon sådan inskränkning gjorts.” Kammarrätten tog också upp syftet med tingspredikan: ‘Med hänsyn bl a till det etiska och moraliska stöd, som sålunda skall utgöra ett inslag i tingspredikan, kan det rimligen ej antagas att avsikten varit att begränsa tillhandahållandet därav till de domare och nämndemän som tjänstgöra vid första tinget. Istället måste det antagas att tingspredikan anordnas för domstolens samtliga ledamöter.”¹⁵⁸

Kammarrätten i Jönköping ansåg alltså att nämndemännen var berättigade till resekostnadsersättning för deltagande i rättegångsgudstjänst. Övervägandena som låg bakom utslaget sammanfattade kammarrätten enligt Gustafsson på följande sätt:

”Domare och nämnd förutsattes övervara tingspredikan. Oavsett att frånvaron varken är eller veterligen tidigare varit belagd med straff eller annan sanktion får tingspredikan anses vara med stöd av författningsbestämmelse anordnad för domare och nämndemän som ett led i deras tjänst. Åtskillnad kan inte göras mellan dem som tjänstgör vid den tingsförhandling, som föregås av tingspredikan och övriga. Domare eller nämndemän som beivrar tingspredikan utan att skola tjänstgöra vid den efterföljande tingsförhandlingen, får antagas göra detta i sin egenskap av domare eller nämndemän och ej på grund av särskilt intresse.”¹⁵⁹

4.4.3 Ett påtvingat nära samröre med kyrkan?

---

¹⁵⁷ A.a. sid. 11.

¹⁵⁸ A.a. sid. 12.

¹⁵⁹ A.a. sid. 12.

I november 1981, alltså nära sammanfallande i tiden men utan synligt samband med den ovan refererade kammarrättsdomen från Jönköping, insände lagmannen vid Stockholms tingsrätt en skrivelse till Justitiedepartementet i vilken grundläggande frågor om rättegångsgudstjänsterna togs upp. En promemoria författad vid tingsrätten var fogad till skrivelsen.¹⁶⁰ Promemorian behandlade frågan om närvaroplikt förelåg för den enskilde domaren vid tingspredikan samt om en sådan närvaroplikt var förenlig med 1951 års religionsfrihetslag. Författaren Alf Anderssons slutsats var:

”Sammanfattningsvis äger enligt min mening, reglerna om tingspredikan fortfarande giltighet, innebärande plikt för varje domare att närvara vid gudstjänsten. Varken rådande religionsfrihetsprinciper eller grundlagsskyddade medborgerliga fri- och rättigheter torde vara oförenliga med reglernas tvingande karaktär.”¹⁶¹

Tingsrättens kollegium var dock inte ense om tolkningen att en skyldighet förelåg för domarpersonal att närvara vid tingspredikningarna. Kollegiet beslutade dock med lagmannens utslagsröst att avge skrivelsen i vilken tingsrätten ifrågasatte om det längre fanns anledning att ha kvar bestämmelser om att tingspredikan skulle hållas. ”I varje fall hemställer tingsrätten, att bestämmelser som kan medföra skyldighet för någon att övervara tingspredikan upphävs.”¹⁶²

Lagmannen vid Stockholms tingsrätt Carl-Anton Spak avsåg i december samma år ett brev till rättens avdelningar/enheter för domarpersonalens kännedom med orientering om tingspredikans ärendet. Lagmannen hänvisade i brevet till tingsrättens skrivelse till Justitiedepartementet samt till Kammarrättens i Jönköping dom. Lagmannen framhöll att kammarrätten visserligen ansåg att skyldighet förelåg för domare att delta i rättegångsgudstjänster men att kammarrätten också pekade på att frånvaro inte på något sätt var sanktionsbelagd. Brevet slutade: ”Om vi domare följer vanorna, så ses de flesta av oss inte förrän på plenum den 7 januari kl 11.00 medan övriga ses en timme tidigare i Kungsholmens kyrka på rättegångsgudstjänsten”.¹⁶³

Enligt Gustafsson kom den första reaktionen på departementsnivå efter skrivelsen från Stockholms tingsrätt genom en promemoria från Kommundepartementets kyrkoenhet. Promemorian var författad av departementsrådet Göran Göransson. I promemorian hävdades att ärendet mera berörde domstolsväsendet än gudstjänstlivet och därför borde handläggas i Justitiedepartementet. Promemorian pekade på att frivillighet beträffande närvaro vid tingspredikan var sedvanerättsligt accepterad samt att det mot bakgrund av kap. 2 § 2 reageringsformen¹⁶⁴ föreföll

---

¹⁶⁰ A.a. sid. 12.

¹⁶¹ A.a. sid. 12.

¹⁶² A.a. sid. 13.

¹⁶³ A.a. sid. 13.

¹⁶⁴ Kap. 2 § 2 RF: Varje medborgare är gentemot det allmänna skyddad mot tvång att giva till känna sin åskådning i politiskt, religiöst, kulturellt eller annat sådant hänseende. Han är därefter gentemot det allmänna skyddad mot tvång att delta i sammankomst för

svårt att tänka sig hur det skulle gå att hävda att en underlåtenhet att delta var ett sådant brott mot tjänsteplikten att det kunde beivras. ”Promemorian utmynnade i att en klargörande lagändring visserligen kunde vara principiellt motiverad men inte praktiskt nödvändig.”¹⁶⁵

Domstolsverket kommenterade i januari 1982 i en skrivelse till Justitiedepartementet den framställning som tingsrätten i Stockholm sänt till departementet i december 1981. Domstolsverket anknöt till Kammarrätten i Jönköpings dom och konstaterade att det fick anses fastslaget att det förelåg en skyldighet för domare att närvara vid tingspredikan. Trots att kammarrättsdomen liksom Stockholms tingsrätt pekade på att sanktioner inte förekom mot domare som uteblev från gudstjänsten fann domstolsverket det inte var lämpligt att domare satte sig över gällande bestämmelser. Därför stödde domstolsverket Stockholms tingsrätts hemställan att bestämmelserna om tingspredikan borde upphävas. Verket anförde utöver religionsfrihetsskäl även kostnadsskäl. Gustafsson betonar att domstolsverket i sin skrivelse även pekade på tingspredikningarnas latent funktioner och citerar därvid följande ur verkets skrivelse:

”Det är vanligt att domstolarna i anslutning till tingspredikan lämnar viss information till nämndemännen om ny lagstiftning och liknande. Något annat tillfälle att göra detta utan samband med rättegång står för närvarande inte till buds. Ersättning kan nämligen enligt gällande bestämmelser inte utgå till nämndemännen för inställelse vid sådan särskilt anordnad informationsträff. Upphävs bestämmelserna om tingspredikan går följaktligen en av många domstolar uppskattad möjlighet att arrangera en sådan sammankomst förlorad.”¹⁶⁶

För att undanröja den olägenhet som tingspredikans avskaffande skulle innebära betonade domstolsverket vidare att förordningen om ersättning till nämndemän borde ändras så att särskilda informationssammankomster kunde anordnas. Gustafsson noterar att referaten av akterna beträffande rättegångsgudstjänstens avskaffande användes både av Stockholms tingsrätt och domstolsverket. Däremot, fortsätter Gustafsson, anfördes endast kort sekulariseringsargumentet; att denna typ av gudstjänster hörde hemma i ett samhälle där religionen hade en annan ställning än i nutidens Sverige.¹⁶⁷

Frågan om förhållandet mellan rättsliga institutioner och religiösa system togs däremot ingående upp i en revisionspromemoria som Revisionskontoret vid domstolsverket upprättade i februari 1982. Promemorian återgav inledningsvis de grundläggande bestämmelserna om rättegångsgudstjänst och kommenterade att

---

opinionsbildning eller i demonstration eller annan meningsyttring eller att tillhöra politisk sammanslutning, trossamfund eller annan sammanslutning för åskådning som avses i första meningen.

¹⁶⁵ Gustafsson, Göran, (1985), *Tingspredikan, Om relationen mellan religiösa och rättsliga institutioner*, Forskningsrapport. 1985:6, Nr 190, Religionssociologiska institutet, Stockholm, sid. 13.

¹⁶⁶ A.a. sid. 13-14.

¹⁶⁷ A.a. sid. 14.

det inte föreföll vara förenligt med religionsfriheten att ”endast en viss typ av statsmyndigheter, domstolar och personal med lagens hjälp skall påtvingas ett nära samröre med kyrkan”.¹⁶⁸ Promemorian tog vidare upp Kammarrätten i Jönköpings dom samt ett senare fall från Arvika, där det ordnats gemensam busstransport till tingspredikan. Bussresan hade gått till en åtta mil avlägsen kyrka och betingat en kostnad av 1.100 kronor. Domstolsverket hade, med viss reservation, ersatt denna kostnad. Revisionskontorets drog av detta slutsatsen att den genomsnittliga kostnaden för en tingspredikan kunde uppskattas till ca. 1000 kronor. ”Sålunda skulle dessa gudstjänster kunna kosta statsverket ca. 100.000 kr om året.”¹⁶⁹

Revisionskontoret tog domarreglernas syn på domaren som Guds befallningsman som utgångspunkt för sina förslag. Mot domarreglerna ställdes den 1975 ändrade domareden. Enligt promemorian medförde denna nya ed att det inte längre torde kunna sägas att ”domare som avlagt domareden härigenom står i direkt förbindelse med den kristna lärans Gud”.¹⁷⁰ Tingspredikan skulle således enligt Revisionskontoret vid domstolsverket inte ha lika stort berättigande efter den nya domaredens införande. Promemorians kursiverade slutsats var:

”När man trots denna utveckling har kommit att ännu klarare betona tingspredikan som ett naturligt inslag i domstolarnas verksamhet, bl a genom ovannämnda kammarrättsdom, och de kostnader detta kan föra med sig för det allmänna, tycks tiden vara mogen att ännu en gång ta ställning till kyrkans plats i den dömande verksamheten.”¹⁷¹

Revisionskontoret skickade promemorian till chefen för Justitiedepartementet och påpekade att kontoret delade den inställning till tingspredikan som Stockholms tingsrätt och domstolsverket deklarerat gällande religionsfriheten i Sverige. Revisionskontoret delade dock inte uppfattningen att det skulle föreligga skyldighet för någon att delta i tingspredikan. Skrivelsen, undertecknad B-Å Råsbrant, chef för Revisionskontoret vid domstolsverket, avslutades mera personligt:

”Jag vill i detta sammanhang avslutningsvis knyta an till vad som står i de allmänna domarreglerna om att domaren är en Guds befallningsman och till företalet till lagen om gudstjänstens betydelse, vilka finnas intagna i lagboken.”¹⁷²

4.4.4 Remiss år 1983 angående rättegångsgudstjänst

Justitiedepartementet remitterade 1983 frågan om tingspredikan till tre hovrätter och tretton tingsrätter samt fem domkapitel och fyra personalorganisationer. Direktiven till de remissinstanser som fick ta del av skrivelserna från Stockholms tingsrätt och domstolsverket var:

---

¹⁶⁸ A.a. sid. 14.

¹⁶⁹ A.a. sid. 14.

¹⁷⁰ A.a. sid. 14.

¹⁷¹ A.a. sid. 15.

¹⁷² A.a. sid. 15.

”Stockholms tingsrätt har i första hand satt ifråga om det längre finns anledning att ha kvar bestämmelserna om att tingspredikan skall hållas. Delar remissinstanserna denna uppfattning? Frågan bör besvaras med utgångspunkt från att någon skyldighet för domarpersonal och nämndemän att närvara vid tingspredikan inte gäller eller i vart fall inte bör gälla i framtiden, men att den som deltar gör det i tjänsten.”¹⁷³

Samtliga tre hovrätter som var remissorgan ville slå vakt om rättegångsgudstjänsterna. Hovrätten för Övre Norrland konstaterade att gudstjänsterna var en värdefull och av många befattningshavare och nämndemän uppskattad tradition. Även Göta hovrätt framhöll att rättegångsgudstjänsten utgjorde en mycket uppskattad traditionell inledning till domstolarnas vårsession, men pekade också på värdet av de informationstillfällen som osökt kom att ordnas i samband med rättegångsgudstjänsterna. Ett möjligt argument mot att ha kvar gudstjänsterna var enligt Göta hovrätt, att de endast riktades till de allmänna domstolarna. Svea hovrätt sammanfattade sin inställning att ”så länge vi har kvar ett statskyrkosystem [kan] bestämmelserna i kyrkolagen med tillhörande föreskrifter vara värda att bevaras bl a för att motverka historielösheten i dagens svenska samhälle”.¹⁷⁴ Svea hovrätt fogade till sitt yttrande en hovrättspredikan som ärkebiskop Olof Sundby hållit 1983. Domstolen betonade det historiska perspektiv som Sundby anlagt vilket hovrätten ansåg ytterligare kunde belysas genom innehållet i en hovrättspredikan som Ingemar Ström hållit med utgångspunkt i Jesaja 42:1-4,¹⁷⁵ ur vilken skrivelsen citerade: ”Förbindelsen mellan rätten och skapelsen, gudstron, är gammal hos många folk och kulturer. Att vi har något som heter hovrättspredikan är ett sant utskott på detta träd.”¹⁷⁶

Gustafsson framhåller att Svea hovrätts remissyttrande innebar en ändrad inställning till rättegångsgudstjänsterna jämför med den uppfattning hovrätten gav uttryck för i sitt yttrande i ovan refererade remissammanställning över förslagen från 1968 års beredning om stat och kyrka.

Tretton tingsrätter hade utsetts som remissorgan. Av dessa uttalade sig tre för att bestämmelserna om tingspredikan skulle upphävas medan de övriga tio vände sig mot det förslag som framförts av Stockholms tingsrätt och domstolsverket.

---

¹⁷³ A.a. sid. 15.

¹⁷⁴ En ny kyrkolag m.m., Kyrkoförfattningsutredningens slutbetänkande, del II, SOU 1987:5, Sammanställning av remissyttrandena över Stockholms tingsrätts och domstolsverkets framställningar angående rättegångsgudstjänst, Bilaga 5, sid. 189.

¹⁷⁵ *Se, över min tjänare, som jag uppehåller, min utkorade, till vilken min själ har behag, över honom har jag låtit min Ande komma. Han skall utbreda rätten bland folken./Han skall inte skria eller ropa och inte låta höra sin röst på gatorna./Ett brutet rör skall han inte sönderkrossa, och en tynande veke skall han inte utsläcka. Han skall i trofastheten utbreda rätten./Hans kraft skall inte tyna bort eller brytas, intill dess att han har grundat rätten på jorden. Havsländerna väntar efter hans lag.* Svenska Bibelsällskapets varsamma språkliga revision av 1917 års översättning av Gamla testamentet.

¹⁷⁶ Gustafsson, Göran, (1985), *Tingspredikan, Om relationen mellan religiösa och rättsliga institutioner*, Forskningsrapport. 1985:6, Nr 190, Religionssociologiska institutet, Stockholm, sid. 16

Tingsrätterna i Växjö och Boden konstaterade att tingspredikan borde avskaffas. Tingsrätten i Hässleholm motiverade samma ställningstagande med att gällande bestämmelser i kyrkolagen inte var väl förenliga med regeringsformen 2 kap. 2 § samt att det i ”ett samhälle som strävar efter att inte utpeka någon religion som den enda sanna och där detta markerats genom de ändringar i domareden och vittneseden som gjordes 1975 framstår föreskrifter om skyldighet att närvara vid rättegångsgudstjänst som främmande”.¹⁷⁷

Inom den majoritet av tingsrätter som ville ha kvar rättegångsgudstjänsten motiverades detta med tre olika typer av argument:

- Värdet av att bevara en tradition.
- Möjligheten till social samvaro och information.
- Skäl som anknöt till den reglerande kyrkolagsparagrafens ord att predikningar ”giver anledning till att betänka det verks viktighet som företagas skall.”¹⁷⁸

Uppsala tingsrätt anförde endast tradition som argument för att behålla tingspredikan; ett avskaffande ”skulle bara ytterligare utarma vår kulturella miljö”.¹⁷⁹ Enligt tingsrätten i Gävle var det fel att bryta en levande och meningsfull tradition om inte någorlunda starka skäl talade för det. Gävle tingsrätt fann inte att sådana skäl förelåg utan pekade istället på att sammankomster i anslutning till rättegångsgudstjänsten användes för information samt för avtackande och välkomnande av avgående respektive tillkommande nämndemän. Östersunds tingsrätts argument för att behålla tingspredikan var ”det etiska och moraliska stöd som måhända ges”.¹⁸⁰ Både tingsrätten i Arvika och tingsrätten i Lindesberg framförde såväl traditionsargumentet som det sociala argumentet för att bevara tingspredikan. Lindesberg gick även tämligen omfattande in på den mycket marginella besparing som kunde uppnås genom ett avskaffande. Tingsrätten i Arvika, som genom ovan nämnda kammarrättsdom hade särskild anknytning till frågan, framhöll att tingspredikan hade ett traditions- och stilvärde och att ett avskaffande innebar ett avskärmande från gången tid. Men tingsrätten i Arvika framförde framförallt att de möjligheter till samvaro och information som samlingarna i anslutning till gudstjänsterna erbjöd nästan var oersättliga och att det borde ställas medel till förfogande för alla tingsrätter så att de kunde börja tingsåret så som i Arvika istället för att de ”endast pliktskyldigt följer kyrkolagens regler om rättegångsgudstjänst”.¹⁸¹ Arvika tingsrätts beskrivning av de egna arrangemangen förtjänar att återges som ett exempel på hur tingspredikningarna gestaltade sig inte bara i Arvika utan på många ställen:

”Vid tingspredikningarna i Arvika brukar så gott som samtliga befattningshavare och ett övervägande flertal av nämndemännen från de olika kommunerna inom domsagan närvara.

---

¹⁷⁷ A.a. sid. 16.

¹⁷⁸ A.a. sid. 16.

¹⁷⁹ A.a. sid. 16.

¹⁸⁰ A.a. sid. 16.

¹⁸¹ A.a. sid. 17.

Även åklagare, advokater och överförmyndare samt företrädare för polis- och kronofogdemyndigheten brukar delta i gudstjänsten. Predikningen efterföljs av regelmässigt av ett informationsmöte, varvid lagmannen eller någon annan befattningshavare redogör för arbetsläget, för ny lagstiftning och för utredningar, som kan vara av intresse, med mera sådant. Det förekommer även att anförenden hållas av särskilt inbjudna föredragshållare från skilda områden av rättsväsendet. För tingsrätten är sammankomsten ett välkommet tillfälle att på ett enkelt och billigt sätt gå ut med information. För tingsrättens personal, nämndemännen, åklagarna och advokaterna är det av stort värde att åtminstone en gång om året få komma samman och diskutera aktuella frågor vid tingsrätten.”¹⁸²

Södra Roslags tingsrätt, som begärt att bli remissinstans, framhöll att ekonomiska hänsyn inte borde vara avgörande för tingspredikans fortlevnad utan ”att det i vår tid finns all anledning att taga vara på och stödja en värdefull tradition som förenar en tingsrätt med den bygd som omfattas av dess jurisdiktion”.¹⁸³ Tingsrätten pekade på den möjlighet som tingspredikan gav för den till Stockholm lokaliserade domstolen att upprätthålla en levande kontakt med de bygder som tingsrätten hade att betjäna och framhöll vidare de kontakter med befattningshavare i kommuner och församlingar som sammankomsterna efter gudstjänsten gav. Södra Roslags yttrande gav också uttryck för en viss kritik av Stockholms tingsrätt, ”en utpräglad storstadsdomstol’ som inte har ‘sinne för tingspredikan som institution’”.¹⁸⁴

Remissyttrandet från Malmö tingsrätt dominerades av polemik mot Stockholms tingsrätt och domstolsverket. Malmö tingsrätt anförde endast traditionsargumentet, vilket dock formulerades med kraft:

”Bestämmelserna i kyrkolagen om tingspredikan är vidare ett av de äldsta stadganden som alljämt tillämpas. De har kommit att utgöra en del av det kulturella arv som vi bör ha skyldighet att bevara åt kommande generationer. Att över huvud komma på tanken att dessa bestämmelser skulle behöva upphöra framstår som ett tecken på klåfingrighet i förening med den historielöshet och bristande känsla för traditioner som i alltför hög grad kommit att prägla nutiden.”¹⁸⁵

De tre västsvenska tingsrätter som var remissinstanser anknöt alla i sina svar till att tingspredikan kunde vara eller var religiöst motiverad. Tingsrätten i Göteborg beskrev den stora anslutningen till den för flera domstolar gemensamma rättegångsgudstjänsten samt framhöll att den fyllde en funktion och vidare att om intresset från personalen och nämndemännen var religiöst betingat eller berodde på en positiv inställning till gamla traditioner då ur ett funktionsperspektiv spelade mindre roll. Tingsrätten i Strömstad ville också behålla

”detta återstående band mellan kristen etik och mänsklig rättsskipning’ och framhöll: ‘Ute i landet och inte minst i Bohuslän dominerar inte ateismen på samma sätt som på annat håll.

---

¹⁸² A.a. sid. 17.

¹⁸³ A.a. sid. 17.

¹⁸⁴ A.a. sid. 18.

¹⁸⁵ A.a. sid. 18.

Tingspredikan med åtföljande samling före årets första ting tas som något givet och positivt; förankrad i bygd, tro och tradition.”¹⁸⁶

Varbergs tingsrätt bemötte både religionsfrihetsargumentet och kostnadsargumentet mot tingspredikan. I yttrandet framfördes som skäl för bibehållande av rättegångsgudstjänsten den månghundraåriga traditionen, den praktiska nyttan av samvaron, samt ”att åtskilliga domare, såväl yrkesdomare som nämndemän, finner tröst och stöd i sitt ofta tunga värv genom en erinran vid årets början om rättens egentliga ursprung”.¹⁸⁷

Fem domkapitel var utsedda till remissinstanser. Två av dessa uttalade sig mycket försiktigt för ett upphävande av bestämmelserna om rättegångsgudstjänst, medan de övriga tre ville hålla fast vid institutionen i dess dåvarande form. Uppsala domkapitel gav i sitt yttrande uttryck för en åsikt som motsvarade den som ärkebiskopen uttalat tio år tidigare, nämligen att den obligatoriska tingspredikan borde avskaffas. Uppsala domkapitel hade en striktare tolkning av kyrkolagen än justitiedepartementet. Domkapitlet framhöll nämligen att det var Svenska kyrkan som var skyldig att ordna rättegångsgudstjänsterna och att närvaroplikt förelåg för varje domare. Vidare menade domkapitlet att reglerna ”inte kan överensstämma med den syn på statlig verksamhet som nu råder”.¹⁸⁸ Uppsala domkapitel uttryckte emellertid önskan att det också i framtiden skulle ges möjlighet att ordna rättegångsgudstjänster eftersom dessa ”även idag kan ge människor kraft och tillförsikt inför förestående arbetsuppgifter”.¹⁸⁹ Utan att motivera sig fastslog domkapitlet slutet av november som lämplig tidpunkt för en sådan mera fakultativ tingspredikan. Uppsala domkapitels ståndpunkt delades av Härnösands stifts domkapitel. Detta senare domkapitel var förstående för att en fortsatt ”strikt tillämpning av bestämmelsen (kan) upplevas som en otillbörlig kränkning av den personliga integriteten”.¹⁹⁰ Samtidigt menade domkapitlet att den anslutning som rättegångsgudstjänsten hade, visade på att institutet borde få leva vidare efter någon form av författningsreglering.

Lunds domkapitel hade vid tidigare remissförfarande angående relationen stat-kyrka inte haft något att erinra mot att rättegångsgudstjänsten avskaffades. Men mot bakgrund av den utformning frågan fått i den aktuella remissen besvarades den med ett bestämt ja, dvs att det fanns anledning att ha kvar bestämmelserna om tingspredikans hållande. Domkapitlet motiverade inledningsvis svaret med uppslutningen kring och uppskattningen av rättegångsgudstjänsten. Lunds domkapitel gav emellertid även teologisk motivering för värdet av rättegångsgudstjänsten:

---

¹⁸⁶ A.a. sid. 18.

¹⁸⁷ A.a. sid. 18.

¹⁸⁸ A.a. sid. 19.

¹⁸⁹ A.a. sid. 19.

¹⁹⁰ A.a. sid. 19.

”Kyrkolagen och tingspredikan vill inte bara uttrycka värdet av kunskap om lagen utan sätter in denna i ett större sammanhang. Genom tingspredikan erinras domstolen om att lagen uppehålls inte bara genom kunskap om straff, som kan ha en viss, avskräckande verkan, utan genom förankring av vad lagen vill främja i en livssyn, en livsåskådning. Den kristna etiken har i vårt land inte bara varit grunden för den svenska rättens framväxt utan bär alltjämt genom vår kulturtradition och genom sin förankring hos enskilda upp lagens rättvisa och hänsyn. En erinran om sambandet mellan laglydnad och etik förlorar aldrig sin aktualitet. Till detta kommer att tingspredikan fäster uppmärksamheten också på att en religiös förankring ger kraft att leva etiskt. Detta är i vårt folk alltjämt en sådan realitet att man också i domstolarna har nytta av att erinras härom.”¹⁹¹

Domkapitlet framhöll också att rättegångsgudstjänsten kunde ha ett värde för den icke-troende. ”Även en domare eller nämndeman som inte bejakar gudstjänstens budskap också i psalmsång och bön bör beredas tillfälle att se den kristna etiken och evangeliet i funktion i samhället.”¹⁹²

Domkapitlet i Göteborg ansåg på rent principiella grunder att tingspredikan borde vara kvar. Motiveringen liknade i övrigt den som Lunds domkapitel anfört. Rättegångsgudstjänsten antogs i den dagliga rutinen för många åhörare utgöra ett inslag ägnat att stämma till eftertanke till gagn både för rättsväsende och kyrka. Det kunde heller inte bortses från att rättegångsgudstjänsten hade mycket gamla traditioner och att den hade sin grund däri, ”att vårt rättssamhälle till stor del ytterst bygger på vissa kristna grundsanningar”.¹⁹³ Stockholms domkapitel beklagade i sitt remissvar att ingen central företrädare för Svenska kyrkan var remissinstans i ärendet. Domkapitlet såg ingen anledning att ändra bestämmelserna om rättegångsgudstjänst och ifrågasatte samtidigt om domare i allmänhet ville avskaffa tingspredikan. Domkapitlet i Luleå slöt i en spontanremiss upp bland de domkapitel som talade för ett bibehållande.

Samtliga tre yrkesorganisationer som utsetts till remissorgan ville bevara rättegångsgudstjänsten. Sveriges domarförbund: ”Våra lagar och vår rättskipning bygger väsentligen på samma moraluppfattning som kristendomen gör. Vi har statskyrka i Sverige och en sedan reformationstiden fortlöpande tradition att de allmänna domstolarna regelbundet håller rättegångsgudstjänster.”¹⁹⁴ Svenska kyrkans personalförbund motiverade inte sin positiva inställning till tingspredikan. JUSEK ansåg dels att rättegångsgudstjänsten utgjorde en naturlig anledning att samla personalen i ett seriöst sammanhang och dels att rättegångsgudstjänsten ”är en gammal tradition som det finns grundad anledning att bevara”.¹⁹⁵

---

¹⁹¹ A.a. sid. 19.

¹⁹² A.a. sid. 20.

¹⁹³ A.a. sid. 20.

¹⁹⁴ A.a. sid. 20.

¹⁹⁵ A.a. sid. 20.

Efter remissförfarandet beslutade regeringen den 15 december 1983 att framställningarna från Stockholms tingsrätt och domstolsverket tillsammans med remissvaren skulle överlämnas till kyrkoförfattningsutredningen.¹⁹⁶

4.4.5 Kyrkoförfattningsutredningen

Kyrkoförfattningsutredningen meddelade i sitt första delbetänkande att den skulle behandla framställningarna om rättegångsgudstjänst i påföljande utredningsetapp.¹⁹⁷ Kyrkoförfattningsutredningen tog i sitt slutbetänkande 1987 upp det uppdrag utredningen fått genom regeringsbeslutet den 15 december 1983. Uppdraget syftade till att se över den dåvarande statliga regleringen av rättegångsgudstjänsten. Avdelningen vari ämnet behandlades hade rubriken ”Rättegångsgudstjänst (Tingspredikan)”.¹⁹⁸

Utredningen redogjorde för då gällande bestämmelser om rättegångsgudstjänst. Utgångspunkten var den grundläggande bestämmelsen i 2 kap. 13 § i 1686 års kyrkolag. Utredningen påpekar att *ändamålet* med rättegångsgudstjänsten som framgick av lagrummet var att hålla gudstjänst med sång och böner samt någon tjänlig texts förklaring, som giver anledning att betänka det verkets viktighet, som företagas skall. I utredningen framhölls vidare att det som föreskrevs i 2 kap. 13 § i lagen i vissa avseenden hade ändrats genom senare författningar, utan att paragrafen för den skull hade fått en ny lydelse. Sålunda hade ju *platsen* för rättegångsgudstjänst och frågan om *närvaroplikt* preciserats genom 7 § resolutionen den 17 december 1697 på prästerskapets allmänna besvär. Sedermera hade genom kungörelsen (1941:895) angående plats för hållande av tingspredikan, möjlighet tillkommit att hålla gudstjänst i tingshuset oberoende av avståndet till kyrkan. I fråga om *tidpunkten* för förrättandet av rättegångsgudstjänst nämnde utredningen förordningen (1872:55 s. 2) angående ändring i gällande stadganden rörande gudstjänst vid häradsting, varigenom rättegångsgudstjänst vid allmänna underdomstolar endast förrättades vid det första allmänna tinget på året. Beträffande hovrätt gällde, enligt lagen (1910:29) innefattande ändring i 2 kap. 13 § kyrkolagen, att rättegångsgudstjänst förrättades vid vårsessionens början.

Utredningen påminde i övrigt om 10 § lagen (1946:804) om införande av nya rättegångsbalken i vilken det erinrades om skyldighet att följa bestämmelser i kyrkolagen eller särskild lag eller författning om gudstjänst vid allmän domstol. Utredningen fann det även värt notera att bestämmelser om rättegångsgudstjänst endast avsåg tingsrätt och hovrätt. Övriga domstolar omfattades sålunda inte

---

¹⁹⁶ A.a. sid. 20.

¹⁹⁷ Kyrkoförfattningar I, En kartläggning av regelsystemet m m, Delbetänkande avgivet av kyrkoförfattningsutredningen, DsC 1983:18, sid 74.

¹⁹⁸ Kyrkoförfattningar II, En ny kyrkolag m.m. Del 1, Kyrkoförfattningsutredningens slutbetänkande, SOU 1987:4, sid 117 ff.

formellt av denna reglering. Beträffande ritualen vid rättegångsgudstjänst fanns bestämmelser i kyrkohandboken.

Kyrkoförfattningsutredningens förslag till en ändrad reglering av rättegångsgudstjänsten var att ”möjligheten att hålla rättegångsgudstjänst skall finnas kvar. De nuvarande statliga bestämmelserna om rättegångsgudstjänst bör dock upphävas. I fortsättningen bör ämnet regleras endast av kyrkomötet”.¹⁹⁹ Motiveringen till detta ställningstagande var att det av ovan nämnda remissyttranden till justitiedepartementet hade framgått att rättegångsgudstjänsten var en mycket uppskattad inledning på det nya året samt uppfattades som en ”synnerligen levande tradition”.²⁰⁰ Enligt utredningen fyllde rättegångsgudstjänsten ”uppenbarligen en funktion för ett stort antal personer inom rättsväsendet”.²⁰¹ Utredningen delade därför flertalet remissinstansers uppfattningen att bestämmelserna om rättegångsgudstjänst borde vara kvar i någon form.

Angående det dåvarande innehållet i bestämmelserna om rättegångsgudstjänst, ansåg utredningen, liksom flertalet av de remissinstanser som uttalat sig om detta, att någon närvaroplikt vid rättegångsgudstjänst inte längre kunde göras gällande med stöd av dåvarande bestämmelser. Utredningen menade att även om bestämmelserna ursprungligen torde ha haft en sådan innebörd, var de i den delen att anse som, om än inte formellt upphävda, så i vart fall obsoleta bland annat genom senare religionsfrihetslagstiftning. Den av domstolsverket ovan åberopade kammarrättsdomen kunde inte anses ge anledning till en annan bedömning i det avseendet. Enligt utredningens mening innebar bestämmelserna om rättegångsgudstjänst därför ”endast en skyldighet för svenska kyrkan att hålla rättegångsgudstjänst för domare och nämndemän vid tingsrätt och hovrätt vid årets början”.²⁰²

Frågan om rättegångsgudstjänst omfattades således av kyrkomötets egen normgivningskompetens. Enligt 7 § lagen (1982:942) om svenska kyrkan fick kyrkomötet genom kyrklig kungörelse meddela föreskrifter om bland annat svenska kyrkans gudstjänster. Enligt utredningen var avsikten med detta att de författningar som riksdag och reglering hade utfärdat i bland annat detta ämne successivt skulle ersättas med kyrkomötets egna föreskrifter. Detta innebar således enligt utredningen att frågan om rättegångsgudstjänst borde regleras genom kyrklig kungörelse.²⁰³

Utredningen ansåg att den inomkyrkliga regleringen av rättegångsgudstjänst inte behövde motsvaras av någon särskild författningsreglering från statens sida. Vederbörande domstol skulle själv ha att ta ställning till om man ville delta i

---

¹⁹⁹ A.a. sid. 119.

²⁰⁰ A.a. sid. 119.

²⁰¹ A.a. sid. 119.

²⁰² A.a. sid. 119.

²⁰³ A.a. sid. 120.

rättegångsgudstjänst. Om en sådan anordnades borde domstolschefen, liksom vid andra sammankomster som utlyses i tjänsten, ge dem som ville delta tillfälle att göra det på arbetstid enligt utredningen. Vidare borde personal och nämndemän som inte tjänstgjorde den dag rättegångsgudstjänst förrättades också ges tillfälle att delta, eftersom gudstjänsten ”naturligtvis riktar sig även till dem”.²⁰⁴ De ersättningsfrågor som därvid kunde uppkomma ansåg utredningen inte ha till uppgift att ta ställning till. Utredningen ansåg således att samma principer i stort sett borde gälla för rättegångsgudstjänst som för övriga sammankomster i tjänsten.

Remissinstanserna delade i allt väsentligt kyrkoförfattningsutredningens uppfattning att ordningen med rättegångsgudstjänst skulle behållas. Däremot framfördes olika uppfattningar om och i så fall i vilken form rättegångsgudstjänsten skulle regleras. Hovrätten för Västra Sverige och Göteborgs tingsrätt ansåg att kyrkans skyldighet att hålla rättegångsgudstjänst skulle regleras i lag. Växjö tingsrätt och Sveriges domareförbund efterlyste föreskrifter i instruktionerna för domstolarna.²⁰⁵

4.4.6 Avskaffandet i lag

Sedan 1982 var det riksdagen som ensam beslutade om ändring av kyrkolag²⁰⁶ Till vårriksdagen 1989 framlade regeringen till riksdagen en proposition om upphävande av vissa kyrkoförfattningar, m. m.²⁰⁷ Propositionen behandlade i huvudsak frågan om en samlad lagstiftning för svenska kyrkan. Dessutom föreslogs att ett antal lagar på det kyrkliga området och vissa bestämmelser i 1686 års kyrkolag skulle upphävas. Förslagen rörde, förutom sådana föreskrifter som hade kommit att sakna betydelse, bland annat föreskrifter i ämnen där kyrkomötet med stöd av lagen (1982:942) om svenska kyrkan fick meddela egna föreskrifter. De flesta av omnämnda författningar och föreskrifter föreslogs vara upphävda vid utgången av år 1988. I bilagan till propositionen hade varken kyrkomötet eller kyrkolagsutskottet något att erinra angående de materiella ändringarna, däribland ett upphörande av 2 kap. 13 § kyrkolagen vid utgången av år 1989. Kyrkoutskottet passade dock på att principiellt kritisera regeringen för att denna inte istället hade kunnat framlägga en samlad lagstiftning för svenska kyrkan, i stället för att peta i enskilda bestämmelser. Utskottet hade föredragit att avvakta arbetet i kyrkoförfattningsutredningen.²⁰⁸

---

²⁰⁴ A.a. sid. 120.

²⁰⁵ Remissyttranden över kyrkoförfattningsutredningens slutbetänkande (SOU 1987:4 och 5), Kyrkoförfattningar II, En ny kyrkolag m.m., Ds 1988:31, sid. 82 ff.

²⁰⁶ Modéer, Kjell Å (1990), ”Tingspredikan - En levande tradition i ett förändrat samhälle”, I: *Justitia och Clio*, Lund, sid 132.

²⁰⁷ Regeringens proposition 1988/89:17 om upphävande av vissa kyrkoförfattningar, m. m.

²⁰⁸ Regeringens proposition 1988/89:17 om upphävande av vissa kyrkoförfattningar, m. m. Bilaga 2.

Kyrkoutskottet noterade specifikt vad gällde förslagen angående rättegångsgudstjänst, att det i regeringens skrivelse hänvisades till kyrkoförfattningsutredningen. I regeringens skrivelse framhölls vidare att möjligheten att hålla rättegångsgudstjänst skulle finnas kvar, men att det enligt regeringens uppfattning inte behövdes regler i lag om en skyldighet för svenska kyrkan att hålla rättegångsgudstjänst. Det skulle enligt föredragande statsråd vara tillfyllest att kyrkomötet meddelade egna föreskrifter om sådana gudstjänster. Kyrkoutskottet var inte odelat positivt till detta och gjorde följande kommentar: ”Rättegångsgudstjänsten är en traditionsrik och levande gudstjänstform som kan ge uttryck åt sambandet mellan kristen tro och rättvisa eller mellan rättsvård och den rättfärdiggörelse som finns i den kristna kärleken.”²⁰⁹ Vidare såg kyrkoutskottet med tillfredsställelse att regeringen i denna del främst betonade att möjligheten att hålla rättegångsgudstjänst skulle få finnas kvar. Men enligt utskottet vore det säkraste sättet att slå vakt om denna möjlighet, att bibehålla någon av den reglering som då fanns. Utskottet ville emellertid inte motsätta sig en avreglering som var en konsekvens av kyrkoförfattningsutredningens principer. I stället underströk utskottet att frågan istället skulle regleras i en kyrklig kungörelse i enlighet med vad regeringen antagit och tillstyrkte därmed det framlagda förslaget.

I regeringens proposition om upphävande av författningar om rättegångsgudstjänst föreslogs att lagbestämmelserna om rättegångsgudstjänst skulle upphöra att gälla vid utgången av år 1989. Möjligheten att hålla rättegångsgudstjänst föreslogs dock finnas kvar, men ämnet borde regleras endast av kyrkomötet genom kyrklig kungörelse.²¹⁰ Denna åsikt delades av remissinstanserna liksom av kyrkoförfattningsutredningen (utredare var hovrättspresidenten Carl Axel Petri) vilken hade till uppgift att se över regelbeståndet rörande svenska kyrkan. Kyrkoförfattningsutredningens inställning hade kommit till uttryck genom dess ovan nämnda slutbetänkande (SOU 1987:4 och 5). Föredragande statsrådet Wallström ansåg i likhet med utredningen att det borde ankomma på vederbörande domstol att själv bestämma om domstolens personal och nämndemän skulle ges tillfälle att delta i en rättegångsgudstjänst. Föredragande statsrådet noterade att sådana beslut fattades i administrativ ordning. Avslutningsvis påpekades att om en rättegångsgudstjänst anordnades, borde personalen få tillfälle att närvara i tjänsten. Även nämndemännen borde givetvis ges tillfälle att delta.²¹¹ Justitiekommittén hade heller inget att erinra mot regeringens förslag.²¹²

Genom riksdagens beslut upphörde således 10 § lagen (1946:804) om införande av nya rättegångsbalken, 2 kap. 13 § kyrkolagen, förordningen (1872:55 s. 2)

---

²⁰⁹ A.a. sid. 21.

²¹⁰ Regeringens proposition 1988/89:148 om upphävande av författningar om rättegångsgudstjänst.

²¹¹ A.a. sid. 5.

²¹² Justitiekommitténs betänkande 1989/90:JuU1, Rättegångsgudstjänst.

ang. ändring i gällande stadganden rörande gudstjänst vid häradssting, lagen (1910:29 s. 2) innefattande ändring i 2 kap. 13 § kyrkolagen, 7 § resolutionen den 17 december 1697 på prästerskapets allmänna besvär samt kungörelsen (1941:895) angående plats för hållande av tingspredikan, att gälla vid utgången av år 1989.²¹³

5. Gudstjänsten

Utgångspunkten för rättegångsgudstjänsten var den grundläggande bestämmelsen i 2 kap. 13 § i 1686 års kyrkolag. Ändamålet med rättegångsgudstjänsten som framgick av lagrummet var att hålla gudstjänst med sång och böner samt någon tjänlig texts förklaring, som gav anledning att betänka det verkets viktighet, som företagas skulle. Huvudregeln var naturligtvis att rättegångsgudstjänst skulle hållas i kyrkan.

Under den tidiga reformationen betraktades kyrkorummet helt enkelt som en lokal byggd för den gudstjänstfirande församlingen. Under ortodox kontinental påverkan kom det åter att inta karaktären av en åt Gud invigd boning. Genom vigningen blev kyrkorummet ett helgat rum och därmed uttaget ur det profana sammanhanget. Genom kyrkolagen 1686 slogs kyrkans karaktär av helgedom fast en gång för alla.²¹⁴ Karl XI stadgade den 22 december 1686 synnerligen stränga straff för oljud, förargelse och slagsmål i kyrkorna. Straffen kunde om skäl förelåg skärpas till dödsstraff under motiveringen att ”huset är Herranom helgadt, och thens Högstes ära bor therinne”.²¹⁵ Det är mot denna bakgrund som motståndet från den lagstiftande makten mot att annat än i undantagsfall tillåta ändringar av lokal till tingshuset skall förstås. Gudstjänst skulle utspelas i kyrkan, ty detta var Guds boning. I Gud hus kunde gudstjänstens liturgi följas naturligt eftersom kyrkan var skapt för detta ändamål.

Rättegångsgudstjänstens utformning var antydd i kyrkolagen. Gudstjänsten skulle hållas med sång och böner samt någon lämplig texts förklaring. Exempel på lämpliga texter lämnades i 1693 års kyrkohandbok. Några ytterligare anvisningar fanns inte. Sådana infördes först i 1810 års kyrkohandbok. Gudstjänstens art och

---

²¹³ SFS 1989:881-884.

²¹⁴ Andrén, Åke, ”Karolinsk fromhet och kungligt envælde”, I: *Den svenska historien 7. Karl X Gustav, Karl XI. Krig och reduktion*. Stockholm, 1984, sid. 155.

²¹⁵ Kongl. Maj:ts stadga och förbud, angående slagsmål, oljud och förargelse i kyrkorne, I: Ekdahl, Magnus (1833), *Författningslexicon...*, Örebro, sid. 346.

natur gav inte heller möjlighet till någon rikare utformad liturgi. Predikan var det väsentliga.²¹⁶

5.1 Rättegångsgudstjänstens liturgi

Den speciella ordningen för rättegångsgudstjänst enligt kyrkohandboken från 1942 innehöll följande moment:

1. Psalm
2. Predikan
3. Psalm
4. Bön
5. Fader vår
6. Välsignelsen
7. Psalm

Den särskilda bödens (4.) lydelse:

Helige, rättfärdige Gud, du som har rättvisan kär och hatar all ondska och vrånghet. Vi tackar dig för att du skrivit din lag i våra hjärtan, och i ditt heliga ord uppenbarat för oss vad av oss du fordrar.

Giv oss din välsignelse till den rättsordning som under ditt hägn blivit uppbyggd bland oss. Led dem du betrott med domarens ansvarsfulla kall, så att de själva ställa sig under ditt ords dom, och utan människofruktan, med oväld och plikttrohet, skipa lag och rätt.

Herre, låt rättvis sak segra. Väck samvetet hos dem som förbrutit sig, så att de icke förhärda sina hjärtan, utan uppriktigt bekänna den orätt de övat. Låt straffet lända den skyldige till förbättring, samhället till skydd och oss alla till varning och lärdom.

Giv dem som träda inför rätten, i egen sak eller såsom vittnen, att de beflita sig om ärlighet, sanning och saktmod. Bistå dem som till lagens tjänst, med redligt uppsåt föra sin nästas eller samhällets talan. Avvänd själviskt och onödigt tvistande, och lär oss att envar i sin stad söka fred med alla människor.

Giv oss alla nåd att med allvar tänka på den stora räkenskapsdagen, då du skall låta det komma i ljuset, som varit fördolt i mörkret och uppenbara hjärtats uppsåt. På den dagen hjälp oss alla, milde Herre Gud. Amen.²¹⁷

Om gudstjänsten var förlagd till annan plats än kyrkan skulle psalmen efter predikan utelämnas. I 1894 års kyrkohandbok stod i instruktionen under inledningspsalmen att prästen då skulle befinna sig i predikstolen när gudstjänsten hölls i kyrkan, eller på plattformen vid dombordet, då den undantagsvis hölls i tingssalen.²¹⁸

---

²¹⁶ Wildte, Fridolf (1965), "Rättegångsgudstjänst", *SvJT* 1965 sid. 487.

²¹⁷ 1942 års kyrkohandbok, Uppsala 1942, sid. 134-136.

²¹⁸ Svensk kyrkohandbok i full öfverensstämmelse med den af konungen år 1894 stadfästade samt de under åren 1899 och 1904 däri nådigst fastställda ändringar (1904), Stockholm, sid. 57.

1985 kom 1968 års kyrkohandbokskommitté med ett delbetänkande angående bönegudstjänster vari bland annat föreslogs att ordningen för någon av veckans bönegudstjänster skulle brukas som ordning för rättegångsgudstjänsterna.²¹⁹ Den särskilda bönen vid rättegångsgudstjänst föreslogs också få en ny lydelse. Den föreslagna bönen löd:

Herre vår Gud,
vi tackar dig för att du har uppenbarat din vilja för oss och skrivit din lag i våra hjärtan.
Led våra lagstiftare så att de sätter goda lagar i våra händer.
Ge klokhet och medmänsklighet åt dem som har att döma andra.
Hjälp dem att plikttroget och sakligt skipa lag och rätt.
Ge mod och ärlighet åt var och en som skall vittna i egen eller andras sak.
Lär oss att hålla fred med våra medmänniskor,
men också att ta strid för det rätta när det är nödvändigt.
Förankra rätten i vårt folk så att den blir en ledstjärna för alla.
Herre, du ställer oss inför den stora räkenskapsdagen.
Till dig ropar vi om hjälp och förbarmande.
Hör oss, milde Gud.
Amen.²²⁰

5.2 Rättegångsgudstjänst beskriven

Genom lag den 29 maj 1969, som trädde i kraft den 1 januari 1971 förverkligades den enhetliga underrättsorganisationen. Reformen innebar att de från medeltiden existerande häradsrätterna på landet och rådhusrätterna i städerna avskaffades. Termen tingsrätt var inte någon nyskapelse, utan förekom redan i Byggningsbalken (14 kap. 2 §) i 1734 års lag.²²¹ Vid årsskiftet 1970-71 skedde således genomgripande förändringar beträffande underrätterna och deras domkretsar; häradsrätter och rådhusrätter försvann och ersattes av tingsrätter. Domkretsarna gjordes större och flertalet så kallade endomarsagor samt åtskilliga tingsställen lades ned. Samtidigt flyttades lokalunderhållningsskyldigheten för underrätterna över på staten. I samband därmed upphörde tingshusbyggnadsskyldige att finnas till och deras tillgångar och skulder övertogs av staten. Med anledning av denna reform såg många tingshusbyggnadsskyldige runt om i landet till att dokumentera ”det rättsarv som av oss övertagits från gångna tider samt [skapa] insikt om de gamla traditioner på vilka vårt nuvarande rättssystem vilar”.²²²

Dessa skrifter innehåller spridda noteringar om händelser som hade samband med rättegångsgudstjänsten. Tingshusbyggnadsskyldige tillsåg även i vissa fall att göra avskrifter av häradsrätternas protokoll och ge ut dem i bokform. Häradsrätternas

---

²¹⁹ Svenska kyrkans gudstjänst, Band 6, Veckans och kyrkoårets bönegudstjänster, 1968. års kyrkohandbokskommitté, SOU 1985:44, sid. 218.

²²⁰ A.a. sid. 173.

²²¹ Inger, Göran (1986), *Svensk rättshistoria*, upplaga 3:1, Lund, sid. 301.

²²² Wildte, Fridolf (1968), *Om ting och tingsställen i Jösse härad*, Arvika, sid. 3.

domböckerna är en källa för kännedom om rättegångsgudstjänsten. I domböckerna antecknades nämligen ibland om gudstjänst hållits. När gudstjänsten var över utlystes tinget och påbjöds rättegångsfrid. Därefter tog förhandlingarna sin början. Uppgifter om rättegångsgudstjänst förekommer dock inte regelbundet den första tiden efter bestämmelsens tillkomst.²²³

Memoarer, bygdeskildringar samt annan litteratur som behandlar lokalhistoria eller släkthistoria innehåller ibland beskrivningar av tilldragelser i samband med tinget och rättegångsgudstjänsten. I det följande kommer uppgifter hämtade från bland annat tingshusbyggnadsskyldiges skrifter att behandlas.

5.2.1 Jösse härad

I Jösse härads dombok fanns ingen anteckning om att rättegångsgudstjänst hållits före 1700. Men detta torde bero på att häradshövding Gyllenflycht inte brukade anteckna gudstjänsterna i domboken. När han var tjänstledig vid vintertinget 1700 antecknade nämligen hans vikarie att gudstjänst hållits. Längre fram omnämndes alltid gudstjänsterna, även om anteckningarna var kortfattade och inte regelbundet innehöll upplysningar om vem som predikade. I Jösse hölls alltid gudstjänsterna på tingsstället. Innan tinget förlades till Högvalta som låg 6 km från Arvika, torde i de allra flesta fall tingsplatsen inte heller legat invid någon kyrka.

Kyrkolagen föreskrev att häradshövding och nämnd skulle närvara vid rättegångsgudstjänst. Så var nog också fallet även när det inte uttryckligen angavs i domboken. I vissa fall förelåg laga hinder för häradshövdingen att komma till predikan på grund av långa resor i kombination med vägarnas beskaffenhet. Från vintertinget i Strand 18/1 1716 fanns följande anteckning i domboken: ”Samma dag efter gudstjänstens beivrande *i går* inställde sig allmogen nu uti tingshuset då häradshövdingen föreställte närvarande allmoge att honom omöjligent varit att kunna hinna till terminen i går för ett alltför besvärligt före och oväder infallit.”²²⁴ Detta intygades även av närvarande parter. Om svårigheten att hinna fram och resornas vedermödor vittnar domboken från hösttinget 1741: ”Domaren som från Nordmarkstinget haft fem mil sjöväg att resa och i brist av nödigt roddarefolk blivit på resan vid ombyten hindrad (och) således ej kunnat bevista tingspredikan.”²²⁵ Häradshövdingen hade inte kommit fram till tingsgården förrän på kvällen första tingsdagen. Några sysslor kunde inte företas och detta kungjordes nämnden och allmogen andra dagen när rätten var samlad. Under pågående höstting 1762 tillkännagav häradshövdingen, att han på grund av sjukdom, tydligen en magåkomma, ej längre förmådde fortsätta tinget som då pågått i fjorton dagar, utan måste avbryta förhandlingarna. Några dagar efter Jössetinget skulle Nordmarkstinget ta sin början och i Nordmarks dombok stod, att gudstjänst hållits där den dag tinget skulle börja, men att häradshövdingen på

---

²²³ Wildte, Fridolf (1965), ”Rättegångsgudstjänst”, *SvJT* 1965 sid. 480.

²²⁴ Wildte, Fridolf (1968), *Om ting och tingsställen i Jösse härad*, Arvika, sid. 22.

²²⁵ A.a. sid. 23.

grund av sin sjukdom inte hunnit fram förrän till middagen andra dagen, då tinget också utlystes. Tinget pågick sedan i två veckor.

Skyldighet att predika vid tinget ålåg prästerna i häradet i tur och ordning. När turen kom till kyrkoherden i Arvika hände det dock rätt ofta att han skickade sin adjunkt till tinget. Men vid hösttinget 1774, då häradshövding Drangel tjänstgjorde för första gången, kom prosten Daniel Johan Lagerlöf själv. Han var Selma Lagerlöfs farfarsfar och den tredje av släkten som var kyrkoherde i Arvika.

Tingets avslutande skedde som regel utan större ceremonier. Häradshövding och nämnd hade ofta en lång hemresa framför sig och var väl angelägna om att komma iväg. Några häradshövdingar gav emellertid Jösse dombok en avslutning, som antydde att rättens åtskiljande skett med iakttagande av viss form. Häradshövding Lilliegranat skrev 1757 efter ett långt och besvärligt ting: ”Tinget slöts med lov och tacksägelse till Gud Allsmäktig för sitt nådiga bistånd och hjälp under denna tingsförrättning, varefter rättens ledamöter åtskildes.”²²⁶ Vice häradshövding And. Thure Eneroth, Lilliegranats vikarie under flera år, hade en liknande formulering innan han under domboken satte sitt och häradets insegel. Lilliegranats avslutning hade emellertid inspirerat häradshövding Drangel. Han skrev den 8 oktober 1774:

”Vidare var nu icke vid detta ting att föredraga, utan avslöts det således med lov och tacksägelse till Den Store Guden för dess härunder förlänta nåd och bistånd; Och att således som denna dom- och minnesbok utvisar och innehåller vara å satte tinge förekommit, kärat, talat, svarat, förklarar, rannskat, vittnat, befunnit dömt och avkunnat; det varder såväl med mitt namn som mitt och häradets insegels undersättjande bekräftat. År och dag som före skrivna stå. På Jösse Häradts Tingsrätts vägnar. Eman. Drangel.”²²⁷

Vid lagtima vårtingets början den 17 januari 1881 blev häradets nya tingshus i Arvika offentligen invigt. Om detta kunde läsas i Nya Wermland-Tidningen samma dag. Det nya tingshuset för Jösse härad blev invigt med gudstjänst och tingspredikan av kontraktsprosten, ledamoten av Nordstjerneorden fil. d:r S. Bengtsson i Arvika. Sedan koralerna till psalmerna 310 (Dav.82) och 309, v. 1-4 sjungits av en fyrstämmig kör och ritualerna ur kyrkohandboken blivit upplästa, tog predikanten till ingång följande ord i Lukasevangeliet 6 k. 29 v. ”den dig tager manteln ifrån honom undanhåll icke heller kjorteln”.²²⁸ Predikotexten utgjorde av 1 Korinthierbrevet 6 k. v. 1-8 samt ämnet för betraktelsen ”trons och kärlekens bevisande vid rättegång hos domare, parter och vittnen”. Talarens allvarliga och gripande ord åhördes av en så stor menighet, som tingssalen bekvämligen kunde rymma”.²²⁹

---

²²⁶ A.a. sid. 23.

²²⁷ A.a. sid. 24.

²²⁸ A.a. sid. 34.

²²⁹ A.a. sid. 34.

Domhavanden häradshövdingen K.A. Liljesköld tog därefter till orda och uttryckte sin tacksamhet dels till de som faktiskt byggt tingshuset samt dels till de tingshusbyggnadsskyldige som finansierat bygget. Sedan

”med framhållande hurusom lagen är ett medel till f ö r s v a r för den allvarligt kränkta rätten och hurusom det vore en allmän kristlig plikt att hellre bära en måttlig kränkning än att gå till doms med sin vederdeloman, framställde talaren en uppmaning till menigheten att, innan den söker domstolen, betänka hurusom var i sin stad är i behov av överseende och förlåtelse och inför en högre domare icke har något slags rätt, men blott nåd att utbedja sig”.²³⁰

Häradshövdingen berättade därpå att han haft tillfälle att jämföra senare års domböcker och där funnit att tvistemålens antal var i avtagande. Han hoppades att denna benägenhet skulle fortsätta under hans tid. Vidare betonade häradshövdingen att det var hans plikt som människa och domare att verka i en sådan riktning och hoppades att häradets ”aktade nämnd och humane åklagare”²³¹ fortfarande såsom hittills skulle göra sitt inflytande till förverkligande av denna uppgift. Vårtingets första allmänna sammanträde förklarades därpå öppnat. Tidningsartikeln avslutades med att notera att kontraktsprosten Bengtsson, nämndens ledamöter och de allmänna åklagarna efter invigning intagit middag hos domhavande.

5.2.2 Västra Göinges, Nordals och Sundals härader samt Hallands södra domsaga

Långa och besvärliga tingsvägar kunde försumma såväl domare, nämnd som parter, så att de ej hann fram i tid. Då fullgoda skäl anfördes av parterna, lät rätten nöja sig och ordnade annan tid för förhandlingarna. Vid enstaka tillfällen måste tinget avbrytas i brist på svarande. Någon motsvarighet till vad som inträffade i Södra Åsbo 1693 lär dock vara svårt att uppåda. Protokollet från Åstorp och domaren Jöns Sadzersson Horn den 1 december 1693 berättar följande. Gudstjänsten förrättades i Björnekulla kyrka, varvid häradshövdingen med nämnden deltog. ”[I]ngen allmoge den dagen framkom - - blef därföre inget upläsit ej heller något företagit för än om morgonen den 2 December, då häradshövdingen strax satt i Rätten, liusandes den wahnlige Tingfreden.”²³² Att tingsförhandlingarna ofta var tröttsamma, framskyntade ur flera protokoll. En tingsdag i maj 1698, då en tjuv hängts, avslutades med följande passus: ”ty detta långsamma och widlyftiga Ting, i Jesu namn begyndt, uthi samma namn slutades”.²³³ Normal slutformel var annars denna: ”sålunda wara kiärat, swarat, witnat, ransakat och dömdt”,²³⁴ jämte domarens underskrift.

Från och med då Gustaf Gammal Ehrencrona förordnades till ordinarie häradshövding den 26 november 1704 började protokollen över vinter-,

---

²³⁰ A.a. sid. 34.

²³¹ A.a. sid. 34.

²³² Johansson, Ivar (1970), *Västra Göinge härad och domsaga II*, Hässleholm, sid. 166-167.

²³³ A.a. sid. 167

²³⁴ A.a. sid. 167.

sommar-, och höstting med några ord om tingspredikan. Predikantens namn sattes i regel ut, ibland några av bibelorden från predikan samt att vederbörande på ett förtjänstfullt sätt lärt ut Guds ord. Denna inledning var enligt Ehrencrona så viktig, att tinget den 18 oktober 1710 väntade till klockan 12 på dagen. Ingen präst syntes till, 'hwartill orsaken man ej kunde weta', varför tinget öppnades av häradshövdingen 'mäd bön och åkallan till Gud den allerhögste'.²³⁵ Häradshövding Ehrencrona inledde för övrigt flera protokoll med orden 'Jesu! Jehovah! Juva!'.²³⁶ Ehrencrona begagnade även löpande religiösa uttryck och sentenser, så gjorde också hans företrädare Johan Anckerstråle. In Nomini Juse, In Nomine Domine, Jesu Juva, skrevs även som inledning till många protokoll. Häradshövding Anckerstråle kunde då och då förhöra och undervisa part eller tilltalad i kristendom från sin domareplats. Tingsmenigheten fick vid upprepade tillfällen bevis för att domaren ansåg kristendomsundervisningen som betydelsefull och nödvändig.²³⁷

Då det vid hösttinget i Sundals härad 1725 i Östra Rölunda, Frändefors, föredrogs en befallning från landshövdingen om att arbetet med tingshuset i Kuserud skulle pådrivas, lovade nämnden och allmogen att så skulle ske, om de bara slapp bygga tingshuset i Kuserud. Det ansågs nämligen att denna plats inte var särskilt lämplig bland annat på grund av sitt läge alltför långt norrut i häradet. I stället föreslogs att bygget skulle ske vid Östebyn i Brålanda, som dåvarande häradshövdingen Carl Gyllenhök ansåg lämpade sig "övermåttan väl",²³⁸ såvida tingsbyggnaden kunde uppsättas på Brålanda hed mitt för kyrkan. Då skulle nämligen kyrkklockorna kunna utnyttjas för sammankallandet vid tingstimmarna. Dessutom kom då tingsbyggnaden att ligga i omedelbar närhet av avrättningsplatsen och skulle således bli till påminnelse för de vanartiga.

Endast vid ett ting, hösttinget 1837 i Tjärby, anmärktes mässfall för tingspredikanten i domboken för Hallands södra domsaga. Det var Laholmsprosten P. Mjöberg som uteblev från förrättningen. Det blev tingssak av händelsen. Saken togs upp vid vintertinget, där prostens på grund av sjukdom uteblev. Kontraktsposten And. Stendahl i Eldsberga fastslog, att Mjöberg stått i tur att svara för förrättningen, medan Mjöberg ej fann det utrett, om allmänna stadgandet uppfyllts, att föregående predikant upplyst den i tur stående om dennes skyldighet. Prosten Mjöberg hade själv inte på åratalspredikat vid någon tingsöppning. Då hans egen vikarie förrättat rättegångsgudstjänst vid sommartinget, hade prostens utgått från att han gjort det för hans räkning medan denne i verkligheten vikarierat för Ränneslövsprosten Rabe. Rätten avvisade målet med motiveringen att det inte föll under dess kompetensområde.²³⁹

---

²³⁵ A.a. sid. 226.

²³⁶ A.a. sid. 9.

²³⁷ A.a. sid. 226.

²³⁸ Wegraeus, Erik (1970), *Ting och tingsställen i Nordals och Sundals härader*, Uddevalla, sid. 22.

²³⁹ Hägge, Eric (1970), *I lagens namn. Halland södra domsaga under tre sekler*. Halmstad, sid. 295.

5.2.3 Tingsstället i Leksand

Ernst Leche har författat en utförlig beskrivning om skeenden i anknytning till tingen i Leksand.²⁴⁰ Svenska domstolsförhandlingar har i jämförelse med vad som är fallet i vissa andra länder i regel inte varit förbundna med några särskilda sedvänjor eller givna formaliteter. Ett lagom mått av högtidlighet torde dock ofta ha varit utmärkande för tingen på landet i gången tid enligt Leche. Troligtvis har det då varit vederbörande domare som satt sin prägel på förhandlingarna. Men även orsbefolkningen i olika landsändar har haft en känsla av att deras häradsrätt borde omges med värdighet och bemötas med respekt. Enligt Leche har det, på samma sätt som skett utomlands, på båda tingsställena i domsagan sedan långt tillbaka varit så att vid avläggandet av såväl domar- som vittneseden samt sanningsförsäkran efter nya rättegångsbalkens tillkomst rätten och tingsmenigheten rest sig. ”Därmed har allvaret och betydelsen av denna processuella handling understrukits.”²⁴¹

I fråga om sedvänjor av annat slag berättar Leche om en reseskildring från början av 1800-talet. Enligt denna möttes landshövdingen vid sina besök i Leksand under den mörka årstiden vid sockengränsen av företrädare för socknen vilka ledsagade honom med brinnande bloss under den fortsatta tiden. En egenhet från Leksand i samband med rättegångsgudstjänsten var att den bänk längst fram på vilken häradshövdingen satt i socknens kyrka, draperades med en vid detta tillfälle brukad päll av rött siden med guldbårder, tillkommen 1865.²⁴²

Om inledningen till tingen under sena nittonhundratalet omgivits av allvar och försiggång i ett kyrkligt rum, fanns det dock ett skede i Leksands häradsrätts historia då avslutningarna varit desto mer uppsluppna. Forna tingsavslutningar avbildades enligt Leche till och med på dalmålningar. Sedan förhandlingarna avslutats och häradsrätten meddelat utslag och beslut vidtog en folklig avslutningsfest. Dessa avslutningsceremonier hade utpräglat lokalt ursprung. Detta kan ha varit en sista utlöpare av de ”fordomtina tingen i deras egenskap av folkförsamlingar och kultfester”.²⁴³ En första beskrivning av denna festbetonade tingsavslutning är från 1788 då Gustaf Mallmin var häradshövding. En antydning om att det då inte var fråga om någonting nytt framgick av att avslutningsfirandet betecknades som något ”ifrån gamla tider varit brukligt”.²⁴⁴ Festen ägde rum i tingslokalen där häradshövdingen presiderade vid dombordet omgiven av notarier och nämnd med häradsdomaren i spetsen. Nämnden trakterades med öl som häradshövdingen bekostade. Senare torde emellertid ölet ha ersatts av svagdricka. Drycken serverades i snibbskålar av vilka ett antal finns bevarade på Nordiska museet. Senare på dagen bjöd häradshövdingen nämnden på ytterligare traktering och även på kvällsvard. Ett otal tal hölls och tjugo skålar utbragtes med

---

²⁴⁰ Leche, Ernst (1968), *Tingsstället i Leksand*, Falun.

²⁴¹ A.a. sid. 137.

²⁴² A.a. sid. 138.

²⁴³ A.a. sid. 145.

²⁴⁴ A.a. sid. 145.

början med Hans Majestät Vår Allernådigaste Konung ned till Fjärdingsmännen och slutligen ”Menige Allmogen och i synnerhet detta Tingslag”.²⁴⁵ Musik fanns hela tiden på plats och varje skål åtföljdes av ett surrande på fiolen varigenom det åstadkoms en ”muntert klingande fanfar”.²⁴⁶ Sedan samlades menigheten i sockenstugan där tingsdansen tog vid för att sedan pågå hela natten. När uppbrottet skedde från tingsstugan föredrog spelmännen tingsmarschen. En uppteckning av denna tingsmarsch spelas ”numera sedan några år tillbaka vid tingsgudstjänsten i Leksands kyrka som postludium till orgelackompagnemang vartill denna mollstämda tonskapelse är mycket lämpad”.²⁴⁷

Tingsavslutningen som folkfest upphörde i mitten av 1860-talet. Detta kan ha hängt samman med att de gamla sedvänjorna urartade. I samband med att sockenmännen i Leksand på grund av förhållandena på danstillställningarna i bygden nödgades anta särskilda ordningsregler för de allmänna dansgillena hade således klockan slagit även för tingsdansen. Häradshövding Bosaeus torde ha bidragit vid tillkomsten av denna ordningsstadga. Bosaeus ville dock bevara minnet av de glada tingsavslutningarna och på hans önskan återgav dalamålarer Larshans Per Person med sin pensel i gammal dalamålningsstil den sista tingsavslutningen i dess forna form. På tavlan sitter den unge notarien på höger sida om Bosaeus och på den högra häradsdomaren med konceptet till det tal han skall hålla i handen. Larshans Per Persson var även fiolspelare och begagnade tillfället att på tavlan föreviga sig själv med fiolen under hakan. ”En av våra främsta kännare av folklig kultur har betecknat tavlan genom sitt motiv, sin tillkomsthistoria och konstnärliga egenart som en av de märkligaste folklivsskildringarna i vårt land.”²⁴⁸

5.3 Rättegångsgudstjänst idag

Tidningen Smälänningen hade den 13 januari år 2000 en bild av formatet 20 x 15 cm, föreställande Ljungby tingsrätt och dess nämndemän samlade på trappan till Hamneda kyrka inför stundande rättegångsgudstjänst. Rubriken till tillhörande artikel löd: ”Tingspersonal laddade med andlig spis.”²⁴⁹ Lagman Johan Mannergren: ”Vi tycker att detta är värdefullt. Det är skönt att börja med en stunds eftertanke.”²⁵⁰ Enligt artikeln går rättegångsgudstjänsten runt mellan Ljungby kommuns kyrkor, senaste gången gudstjänsten hölls i just Hamneda var 1970. Hamneda ligger en och en halv mil från Ljungby.

I mitten av januari 1984, alltså före rättegångsgudstjänstens avskaffande i lag, sände Religionssociologiska Institutet ut en enkät till landets samtliga tingsrätter

---

²⁴⁵ A.a. sid. 145.

²⁴⁶ A.a. sid. 145.

²⁴⁷ A.a. sid. 145.

²⁴⁸ A.a. sid. 148.

²⁴⁹ Smälänningen, torsdag 13 januari 2000, sid. 10.

²⁵⁰ A.a.

med ett litet antal frågor beträffande rättegångsgudstjänsterna samma år. Svar inkom från samtliga tingsrätter.²⁵¹ En fråga gällde om rättegångsgudstjänst hade anordnats 1984. En del tingsrätter påpekade att frågan tycktes felställd. Rättegångsbalken och kyrkolagen föreskrev ju att rättegångsgudstjänst skulle hållas och att svensk domstol skulle hålla lagen var en vanlig kommentar. Svaret på frågan var genomgående jakande. En andra fråga gällde var rättegångsgudstjänst hållits 1984. I en klar majoritet av svaren angavs att gudstjänsten hållits i en kyrka belägen inom den centralort där respektive tingsrätt hade sitt säte. Ungefär en femtedel av alla gudstjänster var emellertid lokaliserade till kyrkor utanför tingsställena. I flertalet fall var avståndet dock ringa, i vart fall under tio kilometer, men i ett par fall utnyttjades kyrkor tre till fyra mil bort för rättegångsgudstjänst. Tingsrätterna i Mariestad och Sunne höll 1984 rättegångsgudstjänst i tingshuset.²⁵²

Den positiva inställningen till rättegångsgudstjänsten bland tingsrätterna kom även fram i de fria synpunkter på seden med rättegångsgudstjänst som det fanns möjlighet att skriva in avslutningsvis i det utsända formuläret. Tre fjärdedelar av de svarande hade gett kommentarer och med en handfull undantag innebar dessa ett positivt ställningstagande till rättegångsgudstjänsten. De positiva kommentarerna liknade i stort de som förts fram under remissförfarandet 1983. Värt att notera här var kommentaren från en av de tingsrätter som 1983 hade yttrat sig negativt:

”Tingsrättens domare har i yttrande 1983 över förslag om tingspredikans avskaffande tillstyrkt - enhälligt - förslaget. Anmärkas må dock att, vid meddelande om att kanske var den nu hållna tingspredikan den sista, starka protester och bittert tal om den pietetslösa och traditionsfientliga statsmakten hördes från många nämndemän.”²⁵³

De negativa synpunkterna var som sagt fåtaliga och knapert motiverade. I ett fall koncentrerades kommentaren till ett enda ord: Anakronism! Ett udda fall var från en norrlandstingsrätt där det ifrågasattes om rättegångsgudstjänsten skulle vara kvar då den fått en så ovärdig utformning. Prästen hade i sin predikan framfört ”grundlösa anklagelser rörande brottslighet samt andra rättsstridiga förfaranden från domares och advokaters sida”.²⁵⁴ Enligt ett tidningsreferat av händelsen hade prästen bland annat sagt: ”I rättssalarna sitter advokater som använder sig av lögner eller avhåller sanningar till förmån för sina klienter eller för ett rykte om att vara en god advokat. Och där finns domare som faller folk för ekonomiska brott, men som själva sysslar med detta i löndom.”²⁵⁵ Enligt tidningen hade åhörarna inte väntat sig denna typ av förkunnelse, rättegångsgudstjänsten brukade vara trevlig och njutbar men det året var den enligt artikeln rena motsatsen. Prästen hävdade i en intervju att

---

²⁵¹ Gustafsson, Göran (1985), *Tingspredikan - Om en relation mellan religiösa och rättsliga institutioner*, Forskningsrapport 1985:6, Nr 190, Religionssociologiska institutet, Stockholm, sid. 21.

²⁵² A.a. sid. 22.

²⁵³ A.a. sid. 24.

²⁵⁴ A.a. sid. 24.

²⁵⁵ A.a. sid. 25.

”det finns en objektiv sanning som har sin grund i Gud och att den svenska lagen idag gått ifrån denna [...] Guds sanning står fast. Och det innebär att hur mycket du än har lagen på din sida i abortfrågan så har du Guds lag emot dig. Och fastän du inte döms av lagen för att du stjälar på din arbetsplats så skall du dömas av Guds lag som säger Du skall inte stjäla.”²⁵⁶

Gustafsson anser att händelsen ger en egentlig blyxtbelysning av institutionen rättegångsgudstjänst. Prästen tar uppfattningen om en relation mellan gudomlig och mänsklig lag helt seriöst och vill med kyrkolagens ord ge anledning till att beakta det verkets viktighet som företagas skall. Åhörarna hade en annan förväntan på rättegångsgudstjänsten, de ville ha den som ett traditionellt och stämningsskapande inslag med ”en stilla predikan på något allmänt tema”.²⁵⁷

Religionssociologiska Institutet gjorde även en enkätundersökning med de präster som officierat vid dessa gudstjänster. Den centrala frågan i enkäten till prästerna var vilken deras inställning var till att ha kvar rättegångsgudstjänsten. Fyra svarsalternativ gavs och svarsfördelningen blev:

Mycket positiv	69 st
Ganska positiv	26 st
Ganska negativ	5 st
Mycket negativ	1 st
<hr/>	
Summa	101 st ²⁵⁸

I såväl remissvaren 1983 som vid Religionssociologiska Institutets undersökning framkom i svaren från tingsrätterna att stort värde sattes på möjligheten att samla rättens personal, nämndemän och andra till någon form av sammankomst efter rättegångsgudstjänsten. I Religionssociologiska Institutets enkät tillfrågades även prästerna som officierat vid gudstjänsterna, om det förekommit någon slags samkväm i anslutning till rättegångsgudstjänsterna och hur dessa i så fall utformats. Inte mindre än 96 av de 101 präster som tillfrågades uppgav att någon form av samling ägt rum. Men både formerna och platsen för samlingen skiftade i hög grad. I många fall var det någon privatperson; en lagman, en nämndeman, en präst, som inbjudit till kyrkkaffe. Andra platser för samling kunde vara församlingshem, på rådhuset och mycket ofta i själva tingshuset. Så gott som samtliga präster uttryckte sig sammanfattningsvis mycket positivt om samlingarna.

Även prästerna fick utrymme att fritt motivera sina ställningstaganden. De positiva argumenten kan sammanfattas i följande ord. Den goda uppslutningen och den positiva inställningen från såväl domstolspersonal, advokater som

---

²⁵⁶ A.a. sid. 25.

²⁵⁷ A.a. sid. 25.

²⁵⁸ A.a. sid. 29. Att summan inte stämmer med antalet tingsrätter i landet (97 stycken 1984), berodde på att svaren kom att gälla 119 olika tingsställen eftersom ett antal tingsrätter höll ting på mer än en ort.

församlingsrepresentanter. Tillfälle till kontakt mellan kyrka och samhälle. Tillfälle att i predikan knyta samman det mänskliga och gudomliga så att Guds Ord upplevs som betydelsefullt. En inte ovanlig motivering var värdet av att börja arbetsåret med gudstjänst och påpekandet att rättegångsgudstjänsten inte borde ses som en relik utan snarare som en modell. I mer elaborerad form kunde motiveringarna lyda:

”Fler yrkesgrupper än just domstolspersonal (och riksdagsmän) borde få inleda sitt nya verksamhetsår med en stund av inre samling i ‘lättsmält’ gudstjänstform, följt av en stunds informell samvaro’, ‘Det blir alltför mycket vardag över arbetsplatser. Jag tror att man skall ta vara på de möjligheter man har att skapa högtid, att ge stillhet och samling. Här kommer alla anställda från lagman till kontorister samt ledamöter i rätten till en gemensam början på det nya året. Detta ser jag som något värdefullt ur flera synpunkter. Men det gäller att Kyrkan gör något riktigt av detta både genom predikan och genom gudstjänstens utformning.’ Samt ‘Ett utomordentligt fint sätt att börja arbetsperioden i Tingsrätten med en Gudstjänst. Man vill med detta att Gud vill lära människorna vad som är gott och ont och (att) ledamöterna vill ha Guds ord som rättesnöre för sina beslut.”²⁵⁹

Den senare citerade motiveringen utgör en övergång till en annan typ av argumentering från prästerna. Det är fråga om motiveringar som framhåller att rättegångsgudstjänsten utgjorde ett tillfälle att klarlägga relationen mellan gudomlig och mänsklig rätt. Detta uttrycktes i ordalag som att samhällets lagstiftning fortfarande ju till största delen byggde på kristen grund varför gudstjänsten i detta sammanhang kändes meningsfull. Eller att vår officiellt hävdade människosyn trots allt fortfarande var den kristna liksom de etiska grundvärderingarna. Kort uttryckt att rättegångsgudstjänsten markerade domstolarnas uppgift som ansvariga för rättsskipningen vilket är ett uttryck för Guds vilja. Det förekom även långa och mycket medvetna svar:

”I långt högre grad än vad man i regel tänker på är hela vårt rättsväsende uppbyggt på kristen grund och för framtiden beroende av att den grunden inte förvanskas eller rycks undan. Därför behöver alla som har att syssla med rättsväsendet påminnas någon gång ibland om detta faktiska förhållande och få en kristen aspekt på det hela (lagstiftning, rättsskipning osv). Så länge världsliga myndigheter inte tagit bort bestämmelsen om hållande av rättegångsgudstjänst skall naturligtvis inte svenska kyrkan själv göra detta utan tvärtom göra det bästa möjliga av detta tillfälle att nå ut med det kristna budskapet i ett speciellt sammanhang [...] Kristi Ljus är nödvändigt för att genomsyra och påverka rättsapparaten. Naturligtvis alla samhällets områden, men kanske i synnerhet rättsväsendet, som måste vila på kristen grund för att i längden kunna präglas av sann kärlek. Sann kärlek finns givetvis också utanför de troendes led, och rättsväsendet skall inte förändligas, utan måste skötas med mänskligt förnuft och rent världsligt, men samtidigt genomstrålas och osynligt påverkas av kristna värderingar till kärlek och humanitet.”²⁶⁰

Även de som var negativa till rättegångsgudstjänsten kom med motiveringar. En sådan löd:

”[Rättegångsgudstjänsten] kan möjligen utgöra ett band mellan nutida domstolsväsende och den kristna kulturtradition rättsväsendet bygger på. Frågan är bara vem som anpassar

---

²⁵⁹ A.a. sid. 30.

²⁶⁰ A.a. sid. 31.

sig till vem. Domstolspersonalen verkar vara besjälad av en mycket konservativ inställning med ofta tvärsäkra begrepp. Det kristna budskapet måste nog delvis komma med andra utgångspunkter.”²⁶¹

Det är mycket sannolikt att nya verksamhetsår, även efter 1989, inleds med rättegångsgudstjänst ”för de flesta av landets tingsrätter med en levande tradition i ett förändrat samhälle”.²⁶²

6. Predikan

Kyrkolagen gjorde från första början klart att predikan var det centrala i institutionen rättegångsgudstjänst. Ett oändligt antal predikningar har hållits, men mycket få finns bevarade. I den mån själva predikotexten har bevarats är detta oftast på predikantens eget initiativ eller om någon åhörare har nedtecknat predikan. En annan variant var sättet på vilket tingspredikningarna i Leksand liksom på tingsstället i Rättvik har bevarats från och med 1940-talet. De bands till en början in i domboken, men sedan denna i samband med rättegångsreformen 1948 försvann, fogades predikningarna vid en på den dåvarande häradshövdingens initiativ inför tingsbok.²⁶³

Leche beskriver dessa predikningar som ofta balanserande kärlekstanken mot de ofrånkomliga följderna för den som bryter mot lagen. En annan ofta återkommande åsikt i predikan var att kristen syn på människolivets värde, kristen uppfattning om arv och egendom som lån av Gud att förvalta varit bärande motiv för vårt rättsväsende. Detta skulle enligt många predikanter betyda att Guds ord ännu inte spelat ut sin roll när det gällde lag och rätt. I det följande skall ges exempel på de olika temata predikan kunde ha.

I en predikan framhölls exempelvis att rätten och kärleken var tillvarons gudomliga grundvalar men att de icke fick sammanblandas. Rätten måste korrigeras av kärleken liksom kärleken behöver korrigeras av rätten för att icke bli sentimental. En annan predikant höll en utpräglad religiös betraktelse som utmynnade i tanken om kärleken som ett viktigt led i vården om medmänniskor vilken var liktydig med vården om Guds vingård.

Enligt Leche hade många predikanter funnit att förhållandet mellan rätt och religion var ett invecklat problem. En hade tecknat bilden av två strömmar som styckvis löper parallellt, stundom åter svallar mot varandra men ibland även förenas i en

---

²⁶¹ A.a. sid. 32.

²⁶² Modéer, Kjell Å (1990), ”Tingspredikan - En levande tradition i ett förändrat samhälle”, I: *Justitia och Clio*, Lund, sid 133.

²⁶³ Leche, Ernst (1968), *Tingsstället i Leksand*, Falun, sid. 138.

och samma flodbädd. På vissa sätt går all äkta kristendom ut på att göra rättsväsendet överflödigt vilket predikanten fått belägg för i aposteln Paulus tillrättavisning av församlingen i Korint; de kristna borde inte behöva dra sina tvister inför hednisk domstol. Även i Jesu bergspredikan återfinns samma tanke. Predikanten skyndade sig dock att tillägga att kristendomen ser illusionsfritt på människorna och menar att alltsedan Nya testamentet har den insett och lärt den lagliga rättsordningens nödvändighet, ja skattat denna ordning högt ”för människohjärtats hårdhets skull”.²⁶⁴

Ett annat tema som Leche beskriver som återkommande i de studerade tingspredikningarna var att lag och rätt är något relativt. En predikant inledde med konstaterandet att rättsskipningens innehåll sammanhänger med de sedliga regler till vilka ett folk bekänner sig, den uppfattning rörande rätt och orätt som behärskar folksamvetet, i den mån man kan tala om ett sådant anmärker han försiktigt. Därmed kom den aktuella predikan in på Mose lag med dess stränghet, vilken gått igen i de svenska rättsreglerna. Vidare åberopades i detta sammanhang Machiavelli, Hitler och hans nazistiska medhjälpare samt Sovjet-Ryssland. För juristen, anmärker Leche, var det i samma predikan intressant att höra att ”stadgandet i § 16 regeringsformen om medborgarens okränkbarhet utan laga dom ansågs kunna härledas till Augustinus verk om gudsstaten”.²⁶⁵

En förkunnelse inleddes med en närmast metafysisk analys av rättens uppkomst därvid predikanten bland annat slog fast att människan föds in i en värld där rätten är given en gång för alla och att den står över henne och bjuder henne med absolut auktoritet. Men därefter förde han fram tanken att det ändå krävs ett ständigt fortsatt lagstiftningsarbete för att lagen verkligen skall ge uttryck åt det rätta. Men börjar man diskutera själva rätten, själva det faktum att det finns en absolut rätt som står över oss och bjuder med absolut auktoritet, då är detta ett farligt sjukdomstecken menade predikanten. Skulle den tanken bli allmän och praktiserad att människan själv eller den för tillfället maktägande människan skulle vara rättens skapare och herre, då kan vad som helst hända, då står samhället inför sin upplösning ansåg predikanten.

Naturligtvis återspeglades samtiden i många predikningar. Ingen generation hade före hans tid fått uppleva en så gigantisk utveckling på skilda områden säger en predikant. Han slår fast att i anslutning till hela samhällets omdaning hade även svenskt rättsförfarande omgestaltats under den första halvan av 1900-talet. Visserligen torde han syfta på rättegångsreformen men tycker sig ändå förstå att förändringen inte endast var av en formell natur utan att där bakom står en ny syn på och en ny omsorg om själva människan. I det hänseendet kunde det vara en viss risk att den erfarenhet och den människokänedom som ”domaregärningen skänker kanske talar mot Jesu ord om den starka optimism han har beträffande

---

²⁶⁴ A.a. sid. 139.

²⁶⁵ A.a. sid. 139.

människans möjligheter till bättring och vara ägnad att skapa pessimism”.²⁶⁶ Det skulle med andra ord inte tjäna någonting till att försöka hoppas där intet hopp fanns. Predikanten tog då upp liknelsen om mannen och fikonträdet som inte bar frukt, den andas en stark tro på människans möjligheter till bättring.

Det judiska folket och dess heliga skrifter gav ofta stoff till betraktelserna. Inte minst de lagkloka och fasriseerna framställdes i dålig dager. Temat var då ofta den gode domaren i motsats till den dålige. Fram träder här profeten Amos, han som gick till rätta med sitt folks orättvisa domare. Föreningen av konungamakt och domarmakt i det gamla Israel gav en predikant anledning att erinra om att som den främsta konungadygden i Israel skattades att vara en rättvis och god domare och att i Psaltaren, där tacksägelsens tongångar ofta ljuder, lagen är ett ständigt återkommande motiv.

Anspelningar på tidens ondska förekommer överraskande sällan i de predikningar Leche studerat. Detta tema har dock inte alltid kunnat undgås. Ett illustrativt fall är den predikant som tog upp den under 1950-talet aktualiserade ungdomsbrottsligheten. Han ville dock inte lägga skulden till denna företeelse på ett visst område av samhället. Vi kan inte peka ut enbart hemmet eller skolan eller kyrkan som syndabock påpekade han, utan ställer i stället den retoriska frågan om vad som kan göras åt problemet. Den enligt en annan predikant socialt tvivelaktiga rusdrycksförsäljningsreformen hösten 1955 kommer honom ett halvt år efter spiritens frisläppande, att erinra om att fylleridomarna stigit med 77 procent och att fylleriet bland ungdomar är på kraftig uppgång. Han talade vidare om att brottsligheten slog rekord och fann att om vi blickade in i ”otrohetens och underslevens och lättsinnets livsöden, vilka är många, märker vi till vår förfäran att skuld känslan försvagats, känslan för rätt och orätt förslappats, sanningskravet avtrubbats och kärleken blivit förkolnad”.²⁶⁷ Till denna förkunnelse i vad som Leche kallar gammal god tingspredikostil fogar han en annan predikants beklaganden av att numera endast domstolen kommer till rättegångsgudstjänst, medan ”de som till rätta går”²⁶⁸ dessvärre lyser med sin frånvaro. För domarens privata uppbyggelse hänvisade en predikant till den i 1819 års psalmbok under Böner för enskild andakt intagna En domares bön. Denna bön löd:

”Store allmakts-Gud, som allting ser och dömmar! Gif mig din nåd, att jag min embetspligt ej glömmar, som är att skaffa rätt, och icke sköta om ens ogunst eller gunst, men blott en rättvis dom.

2. Gif nåd, att omsorgsfullt för menskors mål jag wakar; Att lugn och samwetsgrann jag hwarje mål ransakar; Att jag en utredd sak ej swikligt drager, ej heller är för bråd i mörka sakers slut;
3. Att jag en ringa ej försmår, en mäktig ärar, men hörer både den som svarar och som kärar: Han ware fattig, rik, wän, owän, upphöjd, låg; Så lär mig döma så, som jag här ingen såg.

---

²⁶⁶ A.a. sid. 141.

²⁶⁷ A.a. sid. 143.

²⁶⁸ A.a. sid. 143.

4. En jag i sanning wet, att Gud ej fjerran wistas, men sitter i vår dom, och märker hwad här twistas, hwad tänkes, talas, görs; och öfwer wåld och wåld hans dom, hans stränga dom, en dag skall warda fälld.
5. Så underwisa mig, Gud! Och lär mig dina rätter, att jag ej någonsin mitt kall tillbakasätter, men dömmar så, att jag ej kommer uppå fall, när, herre! För din dom jag sjelf framträda skall. (O. Rudbeck.)²⁶⁹

Avslutningsvis nämner Leche en predikan vari predikanten ”upptäckt vad som i juristkretsar torde vara allmänt bekant”²⁷⁰ eller att den första kända domsagostadgan tillkom efter uppslag av Moses svärfar prästen Jetro i Midian varom talas i Andra Mosebok 18 kap. 13-23 v. Predikanten berättar sålunda om hur folket i Israel ökade till antalet och samhällsbildningar och hur den av sina domarsysslor hårt tyngde Moses till slut var tvungen att överlåta de ringare målen på andra domare och själv endast avgöra de viktigaste.

Angående fördelning mellan de gammaltestamentliga texter och texter ur Nya testamentet som predikanterna utgått från vid Religionssociologiska Institutets undersökning 1984, framgår det ur materialet Gustafsson redovisar, att fördelningen var ungefär jämn med en viss övervikt för Nya testamentet.²⁷¹

6.1 Tingspredikan anno 1755

Vid häradshövding Jonas Linnerhielms installation i ämbetet som domare i Tjust i Östergötland den 3 juni 1755 hölls tingspredikan i ”Gamla Westerwiks kyrkio”²⁷² av kungliga hovpredikanten, häradsprosten doktor Henric Jacob Sivers, en predikan som gått till eftervärlden i tryck. Anledningen till att denna predikan finns bevarad anges på titelsidan till predikan: ”på några förnåma Personers anmodan och kostnad til Trycket lemnad”²⁷³.

Prosten Sivers var en man med ett intressant livsöde. Han var kantorson från Lübeck och föddes där 1709. Så småningom blev han lärd teolog och forskare, kom på en resa till Sverige 1734 och stannade i landet för gott. Efter några år som präst vid Tyska församlingen i Norrköping utnämndes han 1746 till kyrkoherde i Tryserum och Hannäs. Han blev där sina sockenbors allt i allo. Förutom deras sjäalars ans och rykt, hjälpte han dem även i deras kroppsliga besvär eftersom han hade eget apotek och var medicinskt kunnig. Dessutom var han framstående musiker och arbetade som forskare, författare och samlare. Hans mest kända verk är ”Västerviks historia” från 1758. Henric Jacob Sivers avled i Tryserum 1758.²⁷⁴

²⁶⁹ Den svenska psalmboken, af Konungen gillad och stadfäst år 1819, Stockholm, sid. 401-402.

²⁷⁰ Leche, Ernst (1968), *Tingsstället i Leksand*, Falun, sid. 143.

²⁷¹ Gustafsson, Göran (1985), *Tingspredikan - Om en relation mellan religiösa och rättsliga institutioner*, Forskningsrapport 1985:6, Nr 190, Religionssociologiska institutet, Stockholm, sid. 27-28.

²⁷² Hofrén, Manne (1960), *På rätten tingsstad*, Västervik.

²⁷³ Sivers, Henr. Jacob (1755), *En bedröfwelig syn wid domare-säten under solene, ...*, Linköping.

²⁷⁴ Hofrén, Manne (1960), *På rätten tingsstad*, Västervik, sid. 9.

Det var en kraftfull predikan fylld av lärdom Sivers levererade i Västerviks gamla kyrka 1755. Dess titel ”En bedröfwelig Syn wid Domare-Säten under Solene...” hade han hämtat ur Predikaren 3 kap. v. 16.²⁷⁵ Predikan är indelad i fyra avdelningar, Företal, Text, Afhandling, Nyttä och Tillämpning.

I företalet klagade Sivers över tidens ondska:

”Werden är sig alltid lik. Blir hon icke värre, icke blir hon bättre. Stygg har hon varit ifrån syndafallet. Stygg är hon ännu. Ju äldre hon blifwer, thes mer tiltager hennes stygghet. Werden är en sköka. När en sköka blir gammal, ho kan se på henne med behag? Intet under tå, at både Gud och menniskior se på then lastgamla werlden, som för sin orätrådighet liknar sielfwa Satan, med missnöge.”²⁷⁶

Redan kung David hade klagat över människors ondska, ”ther war ingen, som wäl gjorde, ja icke en”.²⁷⁷ I Predikaren sade Salomon: ”Jag såg på alla them, som orätt lida under solene: och si, ther woro theras tårar, som orätt lida och hade ingen tröstare, och the, som orätt gjorde, woro altför mäktige så at the ingen trästare få kunde”.²⁷⁸ En bedröblig syn att se, skrev Sivers; ingen husesyn, ingen häradsyn, ingen lagmanssyn, ingen riddaresyn kan bedröva någon till den grad, som Salomon blev bedrövad vid åsynen av sitt folks ondska.

I förklaringen till texten visade Sivers hur domaresätena borde vara ”Rättwisones säten” och hur de dock i många fall genom missbruk blivit uppfyllda med ogudaktighet. ”I skolen icke handla orätt i domen och skalt icke skona then ringa och icke ära then mäktiga, utan skalt döma tin nästa rätt”,²⁷⁹ citerade Sivers efter Moseböckerna, samma text som han påpekade att han använt vid griftetalet efter den 1747 avlidne häradshövdingen Brynolf Eckman.

”Och på domstolar bör then heliga Rättwisan hafwa sitt säte; Ty en domare sitte i Guds stad och stelle[...]. Så wil icke allenast Guds heliga ord, at domaresäten skola wara utan Sveriges Rikes Lag befaller också thet samma. Then dyre eden, som läses uti rättegångsbalkens första capitel, och hwilken hwar och en domare har swurit, inneholler äfwenledes idel rättwiso, hwilken til at befrämja han har utfäst sig, så sant honom Gud skal hielpe till lif och siäl.”²⁸⁰

Själva hedningarna ha varit måna om rättvisan, fortsatte Sivers och hänvisade till Herodotus som berättade om Cambyles som lät flå domaren Sifannem vilken tagit mutor. Sedan hade Cambyles använt huden som överdrag och klädnad till domstolen, samt satt Sifannis son i faderns ställe, med den allvarliga påminnelsen,

---

²⁷⁵ Ytterligare såg jag under solen att på domarsätet rådde orättfärdighet, och på rättfärdighetens säte orättfärdighet. Predikaren 3 kap. v. 16, i Svenska Bibelsällskapets varsamma språkliga revision av 1917 års översättning av Gamla testamentet.

²⁷⁶ Sivers, Henr. Jacob (1755), *En bedröfwelig syn wid domare-säten under solene, ...*, Linköping, sid. 3.

²⁷⁷ A.a. sid. 3.

²⁷⁸ A.a. sid. 4.

²⁷⁹ A.a. sid. 5.

²⁸⁰ A.a. sid. 6-7.

”at komma wid åskådandet af fadrens hud, thes brott ihug, och akta sig för oförrätt, på thet han icke måtte på samma sätt blifwa straffad”.²⁸¹ Och vilka nyttiga och visa lagar hade inte de gamla grekerna och romarna givit, från vilka nästan all lag över hela världen var tagen, utbrast Sivers. För att påminna domarna om deras skyldighet, lämnade de alltid den förnämsta platsen vid bordet obesatt, ”at theras Numen eller yppersta gud skulle sitta therpå, och gifwa ackt på hwad som förehades, ransakades och dömdes”.²⁸² I Aten arbetade domstolen om natten eller i mörkret, så att domaren inte kunde se parterna. De fick inte heller säga sina namn, utan endast berättade händelserna och sammanhanget i saken berättar Sivers för den församlade menigheten. Sivers gav fler exempel. I Tebe stod rättvisan avmålad utan händer för att visa att ingen domare bör taga mutor.

”Uti China är en Hofrätt, efter vårt sätt at tala, hwartil man uti the wigtigaste saker kan appellera. Theruti sitta tiugufyra 70 åra gamla män, och fast the äro hedningar, döma the åntå med en makalös rättwisa, och göra aldrig någon menniskio orätt, hwilket af the christna, som ther varit hafwa, är upptecknad. Monge rättwisa domare bland hedningarna äro ännu icke glömde, som warda af christna scribenter icke utan lofford anförde; til exempel Zaleucus, Rutilius, Pericles, Antigonus, Papinianus, Aristides. Bör då icke christelige domare winlägga sig, at wara rättrådige. Wissierliga. Ty them kan icke wara obekant, hwad straff Gud uti sitt heliga ord har lagt på orättfärdiga domare.”²⁸³

Ur skriften hämtade Sivers flera bevis hur domaresäten kommit att bli orättfärdiga. Det kunde ske på många sätt: domaren fruktade inte Herren, tog hänsyn till personerna, tog mutor, lät sig regeras av vrede, hat, hämnd och räddhåga.

I predikans sista avsnitt, Nyttä och Tillämpning, vände sig Sivers särskilt till dagens nya domare i Tjust:

”Jag böjer härwid tillika mina knän til wårs Herras Jesu Christi fader, at han wille gifwa wår nya, genom Hans Majestäts wår dyraste konungs nådigaste fullmakt förordnade domare, Kongl. Maj:ts trotienare, hofjunkare och häradshöfding, wälborne Herr Jonas Linnerhjelm, som i dag första gången skal förätta sin hederliga domaresyslo här i häradet, och til then ändan i Herrans heliga tempel för wåra ögon sitter, at börja sitt embete med andakt och gudsfruktan, kraft efter sin härlighets rikedomar, at han stark warder genom hans anda til then inwärtens menniskion, och at Christus må bo genom trona i hans hierta. Ty då blifwer han en berömlig, rättwis och redelig domare och samwetsman, som Job war, och så ser, thet Gud gifwe, hwar rättsinnig utan tårar och suckningar på Tjusts härads domstol.”²⁸⁴

Efter åtskilliga förmaningar till domaren, vände sig Sivers också med liknande förmaningar till nämnden och till parterna

”the tolf förståndiga bisittjare wid domarebordet [...] parterna, witnen, fullmäktige och Eder alla, som här tilstädes ären, förmanar jag til rättwisan och sanningen och til trogna förböner

---

²⁸¹ A.a. sid. 7.

²⁸² A.a. sid 7.

²⁸³ A.a. sid. 7-8.

²⁸⁴ A.a. sid 14.

för vår nya domare! Ingen af Eder låte sig bruka til Satans redskap igenom lögn, osanning, falskt vittnesbörd, falska eder och skamliga gerningars försvar, eljest förkastar GUD Eder ifrån sitt heliga ansikte, och straffar Eder i tid och ewighet!”²⁸⁵

När så församlingen började känna svaveldoften, kunde Sivers även komma med tröst:

”Efterkommas mine wälmente förmaningar: så skal thetta wara Trösten, at hwar och en skal se sin lust på vårt domaresäte; Ther skal wara och blifwa rättwisones säte; Ther skal alt ogudaktigt wäsende bilfwa osynligt; Ther skola the få rätt, som hafwa rätt, och the som hafwa illa giort, skola ther näpsas. Wederbörande skola ther röna Herrans vår Guds nåd, bistånd, kraft och hielp.”²⁸⁶

FN:s rättschef, undergeneralsekreteraren Hans Corell finner i en artikel om domarrollen i FN-perspektiv²⁸⁷ nära 250 år efter det att Sivers höll sin predikan, stöd i den senares slutord i 1755 års tingspredikan i Gamla Västerviks kyrka:

”Så gack och sätt tig, tu nye Domare, i Herrans kraft, uppå tin domstol! Gud Fader och hans dyra nåd sätte sig jemte tig! Guds Son, vår dyraste Frälsare Jesus Christus tage säte uti titt hierta, som tu sätter tig uti Tingstufwan! Himmelens dufwa, Gud then Heliga Ande, utbrede sina nådewingar öfwer tig och öfwerskygge tig!”²⁸⁸

Corell beskriver även kort institutionen rättegångsgudstjänst och dess uppkomst. Vidare skriver han att traditionen vidmakthålls än idag, även om förhållandena är annorlunda. Kyrkan har skilts från staten och människor i Sverige har på grund av invandring och av andra skäl kommit att bekänna sig till många olika trosåskådningar.

”Oavsett detta tror jag att andemeningen i [...] citatet förmedlar ett budskap som alla förstår. [...] Den poetiska kraften i detta nästan 250 år gamla citat lämnar ingen domare oberörd oavsett åskådning. [...] I FN-sammanhang lyssnar vi ofta till citat från olika länder och ur olika källor. Det går så gott som alltid att översätta dem till tankar som alla förstår. Så förhåller det sig också med prostens Sivers ord: vad det handlar om - sett i FN-perspektiv - är domarens ansvar och behov av kraft och styrka att rätt förvalta ett ämbete som skall slå vakt om ett av FN-stadgans ändamål: rättsstaten.”²⁸⁹

Det är således ett gott eftermäle Sivers fått.

6.2 Predikningar från sent 1900-tal

Den 10 januari 1984 hölls för först gången rättegångsgudstjänst vid Vimmerbytinget av Västerviks tingsrätt i Frödinge kyrka istället för på centralorten i Vimmerby kyrka. Detta föranledde en artikel i Vimmerby tidning.²⁹⁰ Enligt artikel sade reglerna att tingspredikan kunde hållas i en kyrka ”högst en mil

---

²⁸⁵ A.a. sid. 15.

²⁸⁶ A.a. sid. 16.

²⁸⁷ Corell, Hans (2000), ”Domarrollen i FN-perspektiv”, *SvJT*, 2000; sid. 665-676.

²⁸⁸ A.a. sid. 675.

²⁸⁹ A.a. sid. 675.

²⁹⁰ Vimmerby Tidning, torsdag 18 januari 1984, sid 8 samt sista sidan.

från tingsstället. Frödingekyrkan klarade därmed avståndsgränsen med en hårsman”.²⁹¹ Kyrkoherden Göran Andræ var officiant och predikan tog sin utgångspunkt i kapitel 14 respektive 21 i Ordspråksbokens och hade temat ”Är allting relativt eller finns det något som är absolut rätt?”²⁹² Ett 50-tal personer närvarade och efter predikan var det samkväm i församlingshemmet där det bland annat vankades ostkaka. Närvarande vid predikan och eftersitsen var även kommunalrådet som riktade ett tack till lagmannen och övriga som hade med tinget att göra för deras arbete. Denna tilldragelse och det faktum att händelsen fick plats i lokalpressen, kan nog sägas vara representativ för omständigheterna kring en rättgångsgudstjänst vid en mindre tingsrätt vid 1900-talets slut.

Den 8 januari 1984 hölls tingspredikan i Christine kyrka i Göteborg. Göran Gustafsson har betecknat denna predikan som intressant. Predikan skall här återges i sin helhet:

”Förra året firades 500-årsminnet av Martin Luthers födelse. Det firades inte bara här i Sverige och i Svenska kyrkan, utan i kyrkan i hela världen. Också i den romersk-katolska kyrkan uppmärksammades Lutherjubileet, och man beklagade kyrkosplittringen på 1500-talet och konstaterade att det mesta av det som striden då stod om nu rätt och slätt blivit historia.

Augustinermunken, broder Martin, som blev kyrkans reformator, dr Luther, föddes på en plats som ligger i Östtyskland. Därför firades minnet särskilt i Östtyskland med tysk grundlighet, med regeringschefen själv i jubileumskommittén. I anslutning till detta nyss firade Lutherår, tänker jag nu ta upp en läropunkt i den kristna tron som Luther klarare och mera envetet än andra i kyrkohistorien pekat på, en enkel och sund läropunkt som Luthers efterföljare ofta negligerat, och som gjort dem oengagerade både i rättsvärd och samhällsarbete i stort. Luther sade att Gud styrde mänskligheten genom ett världsligt och ett andligt regemente, eller genom ett världsligt och ett andligt rike. Detta kan låta svårt och krångligt och nästan litet krigiskt. Men saken kan uttryckas mycket, mycket enklare på ett bildspråk: Gud har två händer i livet i världen. En högerhand och en vänsterhand.

Det är detta som skall få bli ämnet för betraktelsen nu:

GUDS HÖGRA HAND OCH HANS VÄNSTRA

Det blir två avdelningar. För det första:

1. Gud har sin vänstra hand nedsänkt i samhället.

‘I begynnelsen skapade Gud himmel och jord.’ Så börjar Bibeln. Men kristen tro tror inte att skapelsen en gång för alla är avslutad, utan att den fortsätter, och att Gud håller sin skapelse vid liv. Kristen tro tror, att Gud använder staten och myndigheterna när han håller sin skapelse vid liv. En viktig uppgift som han ger myndigheterna är att skydda det svaga. En annan viktig uppgift är att hålla människor i lagens och därmed i Skaparens grepp genom att bevara rättsordningen. Denna gudomliga uppgift har regeringar, politiska församlingar, domstolar och andra organ i samhället hand om. För att fylla denna uppgift måste samhällets organ ha maktmedel till förfogande, som de både får och bör använda som värn mot rättskränkningar. Därför skriver aposteln Paulus till församlingen i Rom: ‘det är inte för inte

---

²⁹¹ A.a.

²⁹² Göran Andræ's manuskript till Tingspredikan i Frödinge kyrka den 17 jan. 1984. Detta har jag med tacksamhet fått låna av professor Göran Gustafsson vid Teologiska fakulteten vid Lunds universitet.

som överheten bär sitt svärd, den står ju i Guds tjänst som hämnare, för att vreden skall drabba dem som gör det onda.’

Tvånget och våldet hör alltså till det vanliga, till det världsliga samhället, där regerandet måste ske med hjälp av lag, dom och straff. Men med detta har kyrkan strängt taget inget att göra. Det var på den här punkten som Luther kom i konflikt med kyrkan på sin tid. Detta, sade Luther, klarar Gud utan kyrkan, genom furstar och domare och andra. Kyrkan skall inte ha någon världslig och tvingande makt. Det sade Luther alldeles bestämt.

Dessa uppgifter i samhället, som regenter och domare, kunde han kalla ämbeten. Som domare har ni ämbeten som Gud gillar. Som domare utför ni Guds dömande funktioner, är ni som verktyg i hans hand. Noga besett är ni sådana verktyg för att värna andras rätt, inte er egen.

Men är då inte hela fältet upprivet, så att Polens Jaruzelski och Chiles Pinochet, som mycket tydligt bär sina bajonetter som svärd, också skall anses som Guds redskap som gör det Gud outgrundligt nog gillar och vill ha utfört i Polen och Chile? Är vi nu med en sådan här lutherdom inte bra nära den gamla tanken på kungadömet av Guds nåde, tendensen att glorifiera härskarens person och acceptera hans göranden och låtanden som uttryck för Guds vilja som inte kan ifrågasättas utan bara tyst får accepteras?

Nej, inte alls. Och nu kommer något mycket viktigt, som hör samman med Luthers och reformationens bibliska statsuppfattning. Det är uppgiften att styra samhället, uppgiften att hävda rättsordningen och att döma som är ett gudomligt ämbete - men innehavarna av dessa ämbeten kan vara mycket ofullkomliga och rentav onda. Man måste skilja mellan ämbetet och dess innehavare. Därför kunde Luther vis av bitter erfarenhet säga att ämbetena är av Gud men inte alltid dess innehavare.

Att staten med sin uppgift att värna rätten accepteras som en gudomlig ordning hindrar med andra ord inte en ibland mycket stark kritik mot dess faktiska gestaltning.

Men vill man förstå 1500-talets reformation och Luther själv, vars 500-årsminne alltså firades förra året, måste man ständigt komma ihåg hans tro att det världsliga, tvingande riket, som är samhället, är stiftat av Gud och att det ur en synpunkt är ett lika gudomligt rike som kyrkan. Det är bara annorlunda än kyrkan, det är riket på Guds vänstra hand.

Men Gud har, fortfarande bildligt talat, två händer att styra människorna med, och Kristus sitter på Guds högra sida, säger evangelisterna Matteus, Markus och Lukas.

Då kommer jag till den andra punkten.

2. Gud har sin högra hand nedsänkt i kyrkan.

Kristus sitter på Guds högra sida, med evangelium om syndernas förlåtelse som ströms ut till människorna genom kyrkan och prästämbetet som är till för att förklara och förkunna, för att döpa för att människor på det sättet skall upptas i den kristna kyrkans gemenskap, för att höra bikt och som ett redskap meddela förlåtelse, för att dela ut nattvarden som är trons mysterium. Detta är vad Gud gör genom sin högra hand. Men uppgifterna under den vänstra handen, de har kungar, politiker, domare och andra hand om.

Denna radikala vy genomfördes väl inte i praktiken med reformationen, och helt kan den bara genomföras när kyrkan skiljs från staten. Anledningen till att Luthers radikala ansats mest kom att stanna på hans boksidor var nog att socknarna på det lutherska 1600-talet inte avvek så mycket från socknarna under det romersk-katolska 1300-talet som de egentligen borde ha gjort om reformationens intentioner skulle fullföljts. Kyrkoherden, och inte civila befattningshavare, ordnade med fattigvård, sjukvård och undervisning. Detta blir särskilt tydligt på äktenskapsrättens område, som enligt Luther hörde till den världsliga ordningen, men som trots detta i flera århundraden handlades av kyrkan.

Det var först på 1800-talets slut, som det som reformatörerna ville, försiktigt började hända. Samhällets civila funktioner började frigöras från kyrkan. Många troende blev så förskräckta över detta att de började säga att Gud bara hade en hand nersänkt i det mänskliga livet, nämligen kyrkan.

Men klassisk lutherdom säger envetet: två händer. Att kyrkan, genom sina präster och sina organ, inte skall styra i samhället och i egenskap av präster och kyrka inte skall ha något att säga till om där, lika litet som samhällets organ rätteligen inte borde ha något att säga till om i kyrkan, ja, detta betyder inte att vi präster och den kristna tron inte skulle kunna ha något att säga till er rättsvårdare och andra som arbetar under Guds vänstra hand.

Jag menar tvärtom att vi har något mycket, mycket viktigt att säga. Vi har inte så mycket att säga till er som domare, annat än att vi från kristna utgångspunkter kan vara rätt nöjda med den rättsordning vi har i Sverige. Men som enskilda, engagerade inom en viktig samhällssektor, anser jag att jag har något mycket allvarligt att peka på, och jag tror att alla präster delar min uppfattning, som bygger alla möten med människor som vi har. Tro det eller ej, vi träffar många människor, inte minst ungdomar som går och läser. Och dessutom läser vi religionssociologiska forskningsrapporter.

Det är bara det, och det är ett påstående som har betydelse för ert arbete i domstolarna, att utan kristen tro kan kristen etik i längden inte överleva. När kristen tro som nu, handen på hjärtat, blivit en minoritetstro, kan kanske kristen etik och resterna av den överleva ett par generationer, men knappast längre.

Det har hänt att jag undervisat sjukvårdspersonal i etik här i stan. Jag minns att en gång sade en av sjukvårdens befattningshavare att 'om du tar den kristna etiken så tar jag den objektiva etiken sedan.' Men jag påstår att det inte finns någon objektiv etik. Någon sådan etik fann jag inte heller i läroböckerna i Uppsala. All etik måste ha ett fäste någonstans. Etik kan inte leva i ett lufttomt rum. Om den inte längre har sitt fäste i kristen tro, måste den fästas vid något annat, få andra och nya referensramar, det är omöjligt att nu säga vilka dessa skulle vara; någon filosofisk riktning eller en politisk absolutism eller något annat.

Så mycket är klart som att inget samhälle kan vara utan etiska värderingar. Det kommer att få betydelse för lagstiftning och rättsväsende när kristen tro kollapsat så att kristen etik inte kan överleva.

Och kristen tro kan inte överleva som värderingar bara, som ett slags system. Kristen tro måste levas. Att ge kristen tro liv, det är vad Gud gör genom sin högra hand som är kyrkan på jorden. Där ger och gör han något som han bara ger och gör där. Han ger syndernas förlåtelse. Vad han gör är att skapa tro som ger en gemenskap med honom här och bortom tid och rum. Här ger han fritt tillträde till trons lika heliga som hemliga men härliga mysterium. Här finns inget svärd. Inget tvång. Här regerar Gud genom sitt ord. Här ges frihet från skuld. Frihet till tro.

I sin högra hand håller han bibelordet där vi möter honom, nattvarden, dopet, och tillsägelsen om syndernas förlåtelse. Han ger bönens gåva, som är ett käril för att bevara hans kärlek.

Det är detta liv som ger tro. Det är inte så att tron kommer först och troslivet sedan. Tron börjar i troslivet. Genom att närma sig mysteriet, så börjar det. Och här under Guds högra hand får också du börja eller fortsätta ditt trosliv. Ingen får döma dig om du har en svag eller vek tro med många frågor. Den kommer att växa. Gud lovar att fortsätta det goda arbetet han börjat i oss, säger aposteln Paulus i Filipperbrevet.

Och att detta troslov kommer att ha betydelse för ditt arbete under Guds vänstra hand, det är min övertygelse och mångas erfarenhet. Och i förlängningen av detta kommer också den kristna etiken att leva.

Med en önskan om Guds välsignelse över ert arbete säger jag nu till allt detta: Amen.²⁹³

I en tingspredikan hållen 1979 i Pajala kommer liknande tankegångar till uttryck direkt i den inledande bönen:

”I Guds, Faderns och Sonens och den Helige Andens, namn, låt oss bedja;

O Herre, himmelske Fader, du som både har skänkt oss vårt jordiska fädernesland och av nåd har kallat oss till medborgare i ditt eviga rike. Vi bedja dig: Bevara oss för skada och fördärv, och giv oss frid och endräkt. Föröka bland oss kärleken till sanning och rättfärdighet. Välsigna dem som äro satta att styra vårt folk och alla dem som är satta att skipa rättvisa i vårt folk. Led deras rådslag efter din heliga vilja, Hjälp oss att vandra i din fruktan och slutligen hinna fram till vårt rätta, eviga, fädernesland i himmelen. Amen²⁹⁴

Predikanten förklarar sedan att den kristne har två medborgarskap. Ett himmelsk medborgarskap där Kristus är kung och den kristne har hemortsrätt i himlen. Men den kristne har även medborgarskap i något jordiskt rike och lyder under dess lagar. Statens uppgift skulle enligt predikanten bland annat vara att hålla rätten vid makt och dra omsorg i synnerhet om de minsta i samhället. Överheten är nämligen en Guds tjänare individen till godo. Var och en som har makt i samhället skall dock även stå tillsvarts för hur den makten brukats.

Tingspredikan i Pajala 1978 utgick från att en gudstjänst i levande tro på Gud är den bästa grundvalen för en god rättskipning. ”Ty en gudstjänst i levande tro på Gud leder till förståelsen för att vi i allt vårt handlande är ansvariga inför Gud, inför Honom som på den yttersta dagen skall döma oss alla.”²⁹⁵ Enligt predikanten påminner själva ordet rättegångsgudstjänst om att lag och rätt är något som har med Gud att göra. Att Gud vill att lag och ordning skall råda. Lag och rätt måste således hämta sin kraft och sitt innehåll från Guds ord. I Guds ord, såväl i Gamla testamentet som i Nya testamentet, finns en mångfald av förmaningar till dem som är satta att vara domare, om att döma rätta domar, liksom en mångfald av förmaningar till var och en av oss att visa laglydnad, att inte ta rätten i egna händer och att i allt underordna oss samhället.

Men detta förutsätter hela tiden att samhället är ett rättssamhälle, att dess lagar verkligen styrs av Guds ord. I annat fall uttalar Skriften klart och tydligt att vi skall lyda Gud mer än människor. Ansvar för vår lagstiftning faller inte enbart på de rättsvårdande myndigheterna utan det faller i större eller mindre grad på oss alla, påpekade predikanten. En ny lagstiftning föregås av samhällsdebatt och efterföljs

---

²⁹³ Manuskript till tingspredikan i Christine kyrka i Göteborg den 8 januari 1984. Detta har jag med tacksamhet fått låna av professor Göran Gustafsson vid Teologiska fakulteten vid Lunds universitet.

²⁹⁴ Manuskript till tingspredikan i Pajala 1979. Detta har jag med tacksamhet fått låna av professor Göran Gustafsson vid Teologiska fakulteten vid Lunds universitet.

²⁹⁵ Manuskript till tingspredikan i Pajala 1978. Detta har jag med tacksamhet fått låna av professor Göran Gustafsson vid Teologiska fakulteten vid Lunds universitet.

av samhällsdebatt. Ett godtagande av lagar i strid med Guds bud gör oss alla medskyldiga i de orätta domar som fattas på lagarnas grundval. Enda sättet att undgå ansvar är att efter sin egen förmåga och samhällsställning ge sin på Guds ord grundade mening till känna.

Predikanten konstaterar vidare att de flesta domar i bygden inte avkunnas i tingshuset. De avkunnas mellan människor utanför tinget. Ty alla brott är inte sådana att de får föras inför samhällets domstol. Straffsätserna vid de domstolar, som utan kallelse därtill, fäller domar med stor räckvidd och betydelse, är ofta mycket strängare än de offentliga domstolarnas straffsätser. Inför gemene mans domstol är det mycket svårare att försvara sig än inför tinget. Tinget erbjuder också den svage en lagkunnig, oväldig hjälpare. Men inför gemene mans domstol har inte ens den åtalade alltid ytranderätt, än mindre överklaganderätt. Predikanten menar att så länge vi kristna godtar detta, så länge bryter vi mot Guds bud om rätt och rättfärdighet, om kärlek och barmhärtighet. Förtal och mened och strävan att tolka allt till det sämsta lägger grunden till orättfärdiga domar.

Avslutningsvis säger predikanten att kampen om rätt och rättfärdighet ständigt pågår i alla livets sammanhang. Djävulen själv försöker ständigt göra var och en som i Kristus är frigjord till sin träl. Men med varje gudstjänst kommer nya möjligheter till att höra och tro ordet om syndernas förlåtelse i Jesu namn och blod. ”Tro det i dag och alla dagar, så har Du kraft till kamp för rätt och rättfärdighet.”²⁹⁶

---

²⁹⁶ A.a.

7. Teoretisk summering

Enligt Stiernhöök låg förfädernas tingsbyggnader mestadels ”bredvid kyrkobyggnaden, emedan de trodde domstolarna även vara heliga”.²⁹⁷ Vilket de då underförstått inte var enligt Stiernhöök. Denna relation mellan det sakrala och det världsliga i rummet kommer fram i en redogörelse för institutet rättegångsgudstjänst. Med utgångspunkten att kyrkorummet är odiskutabelt heligt samt att rummet för domstolens verksamhet är profant, kan följande resonemang föras utifrån Eliades teori om rummets beskaffenhet. För det första måste fastslås att det inte finns något fullkomligt profant rum. Hur mycket en människa eller ett samhälle eller en kultursfär än försöker desakralisera sin existens, kommer vissa religiösa förhållningssätt att leva kvar. Ett exempel på denna företeelse är argumentet att rättegångsgudstjänsten har ett värde just som rättegångsgudstjänst. Det vill säga att gudstjänsten kan motiveras med att domare, nämndemän och andra personer i kontakt med rätten har ett behov av att se verksamheten i ett kristet perspektiv. Detta rättfärdigande av rättegångsgudstjänsten är hållbart så länge människor är villiga att inta ett kristet perspektiv. Finns det då ett behov av en form av gudstjänst när människor inte längre ser sig som kristna, eller visserligen ser sig som kristna, men inte vill göra en koppling mellan religion och rätt eller samhällelig verksamhet överhuvudtaget?

Rättegångsgudstjänsten sedd utifrån en jämförelse mellan erfarenheten av det heliga respektive erfarenheten av det profana rummet kan ge en förklaring till vilka behov gudstjänsten svarar mot. Inträdet i det heliga rummet ger enligt Eliade människan en fast punkt och därmed möjlighet att orientera sig i den kaotiska homogeniteten. För den troende blir rättsordningen i predikans ord ett utflöde av den kristna guden och därmed ges en legitimation och mening. Den profana erfarenheten stannar däremot vid rummets homogenitet och relativitet. Det finns för den areligiösa människan endast en amorf mängd av oändligt många mer eller mindre neutrala orter i rummet, mellan vilka ”människan driven av sina förpliktelser i ett industriellt samhälles liv rör sig fram och tillbaka”.²⁹⁸ Men inträdet i rättegångssalen kan för den areligiösa människan uppenbara en realitet som är

---

²⁹⁷ Stiernhöök, Johan O:son (1672), *Om svears och götars forna rätt*, Översättning från det latinska originalet, Uppsala 1981, sid. 25.

²⁹⁸ Eliade, Mircea (1968), *Heligt och profant*, Stockholm, sid. 16

artåtskild från hennes vardagsverklighet. Denna ort kan då för den fullständigt areligiösa människan ha en unik och speciell betydelse, rättegångssalen kan enligt Eliades terminologi vara en helig ort i den areligiösa människans privata universum.

Det kan alltså även i den profana rumsupplevelsen dyka upp värden som erinrar om den för den religiösa rumsupplevelsens utmärkande bristande homogeniteten. För att belysa den bristande homogeniteten hos rummet, som den religiösa människan erfar använder Eliade just kyrkan i en modern stad som exempel. Han talar om denna kyrka för de troende som en del av ett annat rum än den fysiska platsen där den råkar vara belägen. Kyrkoporten antyder att det är här den rumsliga kontinuiteten bryts. Tröskeln, vilken människan träder över, betecknar även avståndet mellan de båda sätten att vara, det profana och det religiösa. Samma beskrivning kan göras av rummet vari rättegången tar plats. I det moderna svenska samhället har stora ansträngningar gjorts för att riva alla dylika tecken på att en övergång mellan två rum sker då någon träder in i rättssalen. Det har inte bara varit borttagande av Bibeln från domarbordet, utan även rent arkitektoniska och inredningstekniska åtgärder som företagits för att desakralisera rummet vari rättskipningen sker. Syftet har varit att föra domstolen från ett rum till ett annat, från en helig ort till en profan. Genom att vända på detta resonemang uppenbarar sig även anledningen till att rättegångssalen från början fylldes med markörer för att visa att det var ett rum utöver det profana. Avskaffandet av rättegångsgudstjänsten eller den religiöst färgade eden är ett samma andas barn.

Här skall två av de vanligaste argumentationslinjerna till rättegångens försvar som framkommit ovan få tjäna som exempel på vad Berger & Luckmann menar med roller i och legitimation av institutioner. Den ena är att rättegångsgudstjänsten mer eller mindre legitimerar sig själv. Den har en mycket gammal tradition i svenskt rättsväsende och bör av just den anledningen vara kvar. När individen börjar reflektera över sin roll i rättsväsendet kan denna relateras till andras roller. Vilken roll individen än intar, som åtalad, åklagare eller domare, så är denna roll av stor betydelse i ett samhälle. Svaret på frågan *Vem är jag?*, kan formas i termer av roller. Dessa är nödvändiga för att skapa en meningsfull värld. Men individens roll kan även relateras till en institution. Deltagande i rättegångsgudstjänst kan i viss mån tjäna som manual för att bestämma vilken roll individen kan inta i rättsväsendet.

Den andra argumentationslinjen till rättegångsgudstjänstens försvar i nutiden, är att rättegångsgudstjänsten ger möjlighet och anledning till social samvaro mellan olika personalkategorier. Men även att den kan ge möjlighet till kontakt mellan olika delar av det geografiska område som tingsrätten arbetar inom. Om en institution som rättegångsgudstjänsten skall anses ha någon livskraft sammanhänger emellertid inte endast med den officiella synen inom de organ som yttrar sig som remissinstanser. Utan också med vilket stöd den har i handling eller deltagande bland dem som berörs av den. Domaren kan med Berger & Luckmanns sätt att

se på saken, vid rättegångsgudstjänsten ses som en representant för och legitimation av en integration mellan stat och kyrka. En koppling som kanske är olycklig idag.

8. Slutord

Även om en utveckling likt den sekulariseringsprocess som pågick i Sverige under hela 1900-talet givetvis inte har någon given startpunkt, kan det fastslås att det kristna inflytandet i samhället successivt har minskat. De flesta människor i Sverige hör dock än idag till svenska kyrkan eller något annat kristet samfund. Sekulariseringen av det svenska samhället och landsbygdens avfolkning i samband med jordbrukets industrialisering är två faktorer som har påverkat människors värderingar och tankemönster. Allt detta har efterhand kommit att återspeglas i rättsutvecklingen och i rättskulturen.

Enligt den ursprungliga lagtexten skulle rättegångsgudstjänsten hållas vid varje rättegångstillfälle eller så ofta lagmans och häradsting inföll och vid dessa tillfällen skulle alla som var berörda av förhandlingarna eller med kyrkolagens ord: ”såväl dem, som i rätten sitta som dem vilka för rätten komma skola,” vara närvarande för att be Gud om upplysning och välsignelse. Redan i lagtexten fanns emellertid ett undantag från den regel som gällde för huvuddelen av den dåtida befolkningen; i städerna behövde rättegångsgudstjänst förrättas endast vid årets början. Därmed var sannolikt principen om att rättegångsgudstjänsten endast var till för den dömande sidan fastlagd och den gemenskap inför Gud som förutsattes mellan maktbärande och felande undersåtar var bruten. Kanske kan man se detta som ett av de sätt på vilket sekulariseringsprocesser utgått från de större befolkningskoncentrationerna i urbaniseringens spår. Den ursprungliga principen att rättegångsgudstjänsten var till för både dömande och anklagade och tvistande förefaller att ha brutits tidigt enligt det material som redovisats genom att tingsmenigheten från början föga begagnade sig av möjligheten att närvara vid rättegångsgudstjänsten. Principen upphävdes också i teorin 1872 genom att författning utfärdades om att rättegångsgudstjänsten endast behövde hållas vid årets första tingstillfälle. Från dess kan man säga att rättegångsgudstjänsten endast varit en retorisk religiös legitimation kring tingsförhandlingarna. Detta uttrycks i att en del enskilda församlingar vid remissförfarandet vid 1970-talets början framhöll att dessa gudstjänster borde bevaras eftersom religionen är en faktor som i stor utsträckning bidragit till samhällets utformning varför religiösa inslag har sin plats i det officiella livet.

Svaret på frågan varför rättegångsgudstjänsten instiftades ges egentligen direkt i kyrkolagen. Gudstjänsten och framför allt predikan skulle ge anledning till att betänka betydelsen av den verksamhet som bedrivs i domstolen. När lagmannen vid Ljungby tingsrätt år 2000 säger att rättegångsgudstjänsten är värdefull och att det är skönt att börja med en stunds eftertanke, så fyller gudstjänsten sin tänkta funktion. Mot denna åsikt kan ställas den som framfördes av de kommunister som trettio år tidigare i en motion sett sammankopplingen av domstol och kyrka, av världslig och himmelsk bestraffning som avsedd att träffa den straffade med särskild tyngd. Detta stämde säkert också då rättegångsgudstjänsten instiftades vid slutet av 1600-talet. Men idag har rättegångsgudstjänsten kommit att inta en ny roll, vilket framgått av ovan redovisade material. Som framgått är det främst domare och nämnd som förmanas idag. Gemenskapen kring rättegångsgudstjänsten verkar på många håll idag fylla en personalvårdande funktion till mångas belåtenhet. Sedd i det perspektivet går det att hålla med den präst som beskrev rättegångsgudstjänsten som en förebild värd att ta efter i andra sammanhang.

Käll- och litteraturförteckning

Källor

Otryckt material

Landsarkivet i Lund, arkiv: Lunds domkapitel, signum och volymnummer: E I a : 4

Göran Andræs manuskript till Tingspredikan i Frödinge kyrka den 17 jan. 1984. I professor Göran Gustafssons vid Teologiska fakulteten vid Lunds universitet ägo

Manuskript till tingspredikan i Christine kyrka i Göteborg den 8 januari 1984. I professor Göran Gustafssons vid Teologiska fakulteten vid Lunds universitet ägo

Manuskript till tingspredikan i Pajala 1979. I professor Göran Gustafssons vid Teologiska fakulteten vid Lunds universitet ägo

Manuskript till tingspredikan i Pajala 1978. I professor Göran Gustafssons vid Teologiska fakulteten vid Lunds universitet ägo

Tryckt material

Lagsamlingar

Kyrkio- lag och ordning, som then stormächtigste konung och herre, herr Karl then elfte, Sweriges, Göthes och Wändes konung, Åhr 1686 hafwer låtit författa, och åhr 1687 af trycket utgå och publicera. Jemte ther til hörige stadgar, Tryckt av Johan Georg Eberdt, Stockholm.

Schmedeman, Johan (1706), *Kongl. Stadgar/Förordningar, Bref och Resolutioner från åhr 1528 in til 1701 angående justitiæ och executions- ährender*, Uppsala

Sven Wilskman (1781), *Swea Rikes Ecclesiastiqve Werk, I alphabetisk ordning sammandragit utur lag och förordningar, privilegier och resolutioner, samt andra handlingar; förra delen*, Örebro

Ekdahl, Magnus (1833), *Författningslexicon, eller alphabetiskt sammandrag öfwer nu gällande ecclesiastik-författningar uti Sverige från 16:e århundradet till och med 1831*, Örebro

Rydén, A.J.(1844-45), *Sveriges Kyrkolag af år 1686; jämte samling af de, til 1845 års början utkomna, stadganden, hvarigenom den blifvit i vissa fall upphäfvnen, ändrad och tillökt*, Jönköping

Handlingar rörande Sveriges historia. Serie II (1872-1920), Stockholm

Lilienberg, G.R. (1879), *Svensk lagsamling, III*, Stockholm

SFS

SFS 1872 :55

SFS 1910:29

SFS 1941: 895

SFS 1946 :804

SFS 1989:881-884

Riksdagsprotokoll

Prästerskapets riksdagsprotokoll, 1680-1714 (1962), Norrköping

Prästeståndets riksdagsprotokoll, 8, 1734, (1978), Stockholm

Bondeståndets riksdagsprotokoll, 3, 1738-1739, (1948),Uppsala

Preste-Ståndets protokoll vid Lagtima Riksdagen i Stockholm år 1847. Första Bandet, sid. 541, §. 14

Riksdagens protokoll 1975/76:45

Riksdagen 1979/80, Protokoll Nr 111 - 122, 27 mars - 16 april, Band A 8

Betänkanden

Lag-Utskottets Betänkande, N:o 83, I: Bihang till samtliga riks-ståndens protokoll vid Lagtima Riksdagen i Stockholm Åren 1847 och 1848. Sjunde samlingen. Första afdelningen: Lag-Utskottets Memorial, Utlåtanden och Betänkanden.

Sammans. - Lag samt allm. Besv.- och ekon.-Utsk Betänkande N:o 14, I: Bihaget till Riks-ståndens protokoll 1862 & 1863. 7 Saml. 2 Afd. 10 Häftet

Justitieutskottets betänkande 1975/76:18 med anledning av propositionen 1975/76:64 med förslag till lag om ändring i rättegångsbalken m. m. jämte motioner

Justitieutskottets betänkande 1979/80:27 med anledning av propositionen 1979/80:00 såvitt gäller anslag till domstolsväsendet m.m. jämte motioner

Justitieutskottets betänkande 1989/90: JuU1, Rättegångsgudstjänst

Propositioner, motioner

Förslag till stadga angående allmänna underdomstolarne å landet m. m., I: Bihang till riksdagens protokoll vid lagtima riksdagen i Stockholm år 1872. Första samlingen. 1sta Afdelningen

Kungl. Maj:ts prop. Nr.16, Bihang till riksdagens protokoll vid lagtima riksdagen 1910. Första samlingen. Första avdelningen. Andra bandet.

Proposition 1975/76:64 med förslag till lag om ändring i rättegångsbalken, m.m.

Regeringens proposition 1988/89:17 om upphävande av vissa kyrkoförfattningar, m. m.

Regeringens proposition 1988/99:148 om upphävande av författningar om rättegångsgudstjänst

Motion 1975/76:45 av herrar Nilsson i Agnäs och Fridolfsson med anledning av propositionen 1975/76:64 med förslag till lag om ändring i rättegångsbalken m. m.

Motion 1979/80:795 av Nils Berndtson m. fl. om upphävande av bestämmelserna om tingspredikan

SOU

Processlagberedningens förslag till lag om införande av nya rättegångsbalken m.m. II, Motiv m.m. SOU 1944:10

1958 års utredning kyrka-stat: IX, Kyrklig organisation och förvaltning, SOU 1967:45

Författningsutredningen, VI, Sveriges statsskick, del 2. Lagförslag och del 3. Motiv, SOU 1963:16 och 18

Samhälle och trossamfund, Slutbetänkande, 1968 års beredning om stat och kyrka III, SOU 1972:36

Samhälle och trossamfund, Sammanställning av remissyttranden över betänkanden av 1968 års beredning om stat och kyrka, SOU 1974:9

Kyrkoförfattningar I, En kartläggning av regelsystemet m m, Delbetänkande avgivet av kyrkoförfattningsutredningen, DsC 1983:18

Svenska kyrkans gudstjänst, Band 6, Veckans och kyrkoårets bönegudstjänster, 1968 års kyrkohandbokskommitté, SOU 1985:44

Kyrkoförfattningar II, En ny kyrkolag m.m. Del 1, Kyrkoförfattningsutredningens slutbetänkande, SOU 1987:4

Kyrkoförfattningar II, En ny kyrkolag m.m. Del 2, Kyrkoförfattningsutredningens slutbetänkande, SOU 1987:5,

Remissyttranden över kyrkoförfattningsutredningens slutbetänkande (SOU 1987:4 och 5), Kyrkoförfattningar II, En ny kyrkolag m.m., Ds 1988:31

Övriga källor

1734 års lag utgiven i facsimile 1984, Rättshistoriskt bibliotek, Lund

Förarbetena till Sveriges rikets lag VII (1908), utg. av W. Sjögren, Uppsala

Den svenska psalmboken, af Konungen gillad och stadfäst år 1819, Stockholm

Svensk kyrkohandbok i full öfverensstämmelse med den af konungen år 1894 stadfästade samt de under åren 1899 och 1904 däri nådigst fastställda ändringar (1904), Stockholm

1942 års kyrkohandbok, Uppsala 1942

Domstolsverket informerar 1977:11

Smälänningen, torsdag 13 januari 2000

Vimmerby Tidning, torsdag 18 januari 1984

Litteratur

Almquist, Jan Eric (1944), "Domareden i historisk belysning", *SvJT* 1944 sid. 44-53

Andrén, Åke, "Karolinsk fromhet och kungligt envælde", I: *Den svenska historien 7. Karl X Gustav, Karl XI: Krig och reduktion*. Stockholm, 1984

Berger, Peter L. (1969), *The Sacred Canopy - Elements of a sociological theory of religion*, New York

Berger, Peter L. & Luckmann, Thomas (1979), *Kunskapssociologi - Hur individen uppfattar och formar sin sociala verklighet*, Helsingborg

Bergström, B., Löwgren, A., Almgren, H. (1984), *Alla tiders historia*, Arlöv

Bergström, Carina (1992), *Kyrkoplatsen som socknens centrum*, Trelleborg

Björkman, Liss-Eric (1970), *Till tings i Södra Møre*, Kalmar

Corell, Hans (2000), "Domarrollen i FN-perspektiv", *SvJT*, 2000, sid. 665-676

Cornelius, C.A. (1886), *Svenska kyrkans historia efter reformationen*, Första delen, Uppsala

Eliade, Mircea (1968), *Heligt och profant*, Stockholm

Fryxell, Anders (1983), *Berättelser ur svenska historien, Band IV*, Urval från Axel Strindberg, Malmö

Fåhræus, Rudolf (1923), *Sveriges historia till våra dagar - Åttonde delen. Karl XI och Karl XII*, Stockholm

Gustafsson, Berndt (1957), *Svensk kyrkohistoria*, Stockholm

Gustafsson, Göran (1985), *Tingspredikan - Om en relation mellan religiösa och rättsliga institutioner*, Forskningsrapport 1985:6, Nr 190, Religionssociologiska institutet, Stockholm

Hofrén, Manne (1960), *På rätten tingsstad*, Västervik

- Hofverberg, Stig, (1983), *Statsrätt och kyrkolag. En studie i lagstiftningsmaktens tillämpning - från Lex regia till folksuveränitetens princip*, Kungälv
- Holmquist, Hjalmar (1953), *Handbok i svensk kyrkohistoria 2. Från reformationen till romantiken*, Stockholm
- Holmqvist, Hjalmar (1966), *Från reformationstiden till frihetstiden*, Stockholm
- Hägge, Eric (1970), *I lagens namn. Halland södra domsaga under tre sekler*. Halmstad
- Inger, Göran (1986), *Svensk rättshistoria*, Upplaga 3:1, Stockholm
- Johansson, Ivar (1970), *Västra Göinge härad och domsaga II*, Hässleholm
- Kjöllerström, Sven (1944), *Kyrkolagsproblemet i Sverige 1571-1682*, Samlingar och Studier till svenska kyrkans historia 11. Lund
- Kjöllerström, Sven (1952), *Kyrka och stat i Sverige efter reformationen*, sid. 2. Särtryck ur: Sv. Teol. Kvartalskr. 1953
- Kjöllerström, Sven (1957), *Guds och Sveriges lag under reformationstiden*, Lund
- Leche, Ernst (1968), *Tingsstället i Leksand*, Falun
- Modéer, Kjell Å (1989), *Juridiska yrkesroller i ett rättshistoriskt perspektiv*, Lund
- Modéer, Kjell Å (1990), "Tingspredikan - En levande tradition i ett förändrat samhälle", I: *Justitia och Clio - Årets skärvor från skrivbord och katedrar*, Lund
- Parvio, Martti (1966), *Canon ecclesiasticus*, Helsingfors
- Pleijel, Hilding (1935), *Svenska kyrkans historia, Femte bandet, Karolinsk kyrkofromhet, pietism och herrnhutism 1680-1772*, Stockholm
- Sivers, Henr. Jacob (1755), *En bedröfwelig syn wid domare-säten under solene, af Salomos predikares cap. 3. V. 16. Uti Tings-predikan för then lofliga häradsrätten uti Tjust och en anseenlig församling, uti Gamla Westerwicks kyrkio, år 1755 d. 3 Junii. Enfaldeligen förestäld och på några förnämna personers anmodan och kostnad til trycket lemnad*, Linköping

Stapelberg, Eric (1970), "Från gången tid - Rättegångsgudstjänsterna", *SvJT* 1970 sid. 481-483

Stapelberg, Eric (1971), *Domstol i Attundaland*, Stockholm

Sterzel, Fredrik (1985), anmälan av: "Hofverberg, Stig, Statsrätt och kyrkolag. En studie i lagstiftningsmaktens tillämpning - från Lex regia till folksuveränitetens princip", *SvJT* 1985 s. 476- 481

Stiernhöök, Johan O:son (1672), *Om svears och götars forna rätt*, Översättning från det latinska originalet, Uppsala 1981

Strahl, Ivar (1994), *Makt och rätt, Rättsidéns gång genom historien - från Babylon till FN*, Tionde upplagan ombesörjd av Stig Strömholm, Stockholm

Sundberg, Halvar G. F. (1948), *Kyrkorätt*, Helsingfors

Wegraeus, Erik (1970), *Ting och tingsställen i Nordals och Sundals härad*, Uddevalla

Wildte, Fridolf (1965), "Rättegångsgudstjänst", *SvJT* 1965 sid. 476-489

Wildte, Fridolf (1968), *Om ting och tingsställen i Jösse härad*, Arvika

Åberg, Alf (1958), *Karl XI*, Stockholm

Åberg, Alf (1978), *Vår svenska historia*, Lund

Åberg, Alf, "Karl XI - enväldshärskare av Guds nåde". I: *Den svenska historien 7. Karl X Gustav, Karl XI. Krig och reduktion*, Stockholm 1984